

PARTIJEN EN PARTIJSYSTEMEN

Carl Devos & Kristof Steyvers

1 INLEIDING: WAT IS EEN POLITIEKE PARTIJ?

“P olitieke partijen zijn in België veruit de belangrijkste spelers in het politieke bestel.” Zo opent Dajo De Prins zijn *Handboek Politieke Partijen* (2011:3). In dit hoofdstuk¹ bekijken we deze belangrijkste spelers in het Belgische politieke systeem, die evenwel niet in de grondwet voorkomen. In zowat alle aspecten van de politiek nemen zij het voortouw. Partijen waren ook sterk in de samenleving ingebed, zeker ten tijde van de verzuiling.² Die maatschappelijke integratie is vandaag afgenomen. Maar toch blijven partijen cruciale actoren, zowel in de samenleving als in het staatsapparaat, met een bijzondere rol in het parlement en de regering. Politieke partijen zijn met andere woorden de centrale verkeerswisselaars in ons politieke systeem. Moisei Ostrogorski (1854-1919) merkte in *Democracy and the Organisation of Political Parties* (1902) al op hoe cruciaal partijen zijn voor de hedendaagse democratie. Hij voorzag toen al dat die steeds belangrijker zouden worden. Heel wat politicologen zijn het er dan ook over eens dat politiek zonder partijen vandaag nog steeds ondenkbaar is (Dalton, Farrell & McAllister 2011). Toch klinkt er vaak ook kritiek op de overwegende rol van partijen in de besluitvorming en hun nogal besloten karakter. Een eeuw na Ostrogorski vragen nogal wat politicologen zich af of partijen nog steeds zo’n drijvende politieke kracht zullen blijven (Mair 2008). De focus in het wetenschappelijk onderzoek rond politieke partijen is verschoven van de functies die partijen verondersteld worden te vervullen, naar hun veranderende rol in het democratisch systeem en naar hun aanpassing aan wijzigende omstandigheden (Bardi, Bartolini & Treschel 2013).

We beginnen dit hoofdstuk echter met een evidente maar erg moeilijke vraag: wat is een politieke partij? Hierover bestaat heel wat discussie. Na een poging tot begripsomschrijving proberen we meer duidelijkheid over politieke partijen te creëren door na te gaan hoe ze ontstaan zijn en hoe we ze kunnen classificeren. Het belang van partijen zal ook blijken uit de vele functies die ze toegeschreven krijgen. We mogen partijen echter niet enkel als één blok bekijken. Het zijn geen monolieten, maar organisaties met verschillende gezichten. Daarom is er ook aandacht nodig voor de interne partijorganisatie. Partijen staan ten slotte niet los van elkaar. Ze gaan met elkaar de strijd aan of werken samen. De patronen die uit die interacties voortkomen, maken het partijstelsel uit.

Vooraleer een grondige analyse van partijen en partijsystemen mogelijk wordt, moeten we proberen het concept politieke partij te definiëren. Zoals vaak in de politieke wetenschappen is dat geen eenvoudige opdracht. Verschillende auteurs leggen immers andere klemtonen. Illustratief is de bedenking bij het omvangrijke overzicht van White (2006) in het *Handbook of Party Politics* (Katz & Crotty 2006): “defining what a political party is and what functions it should assume is hardly an objective task. Rather, it is a normative one, and the answers given by political scientists have varied over time. [...] Because neither citizens nor scholars have ever satisfactorily answered these normative questions, the attempt to define what a political party is – and what tasks should be entrusted to it – has often produced more confusion than explanation.” (White 2006:6-7) We zullen proberen deze verscheidenheid aan te tonen door enkele vaak gebruikte definities voor partijen te bespreken. Daarnaast zullen we het verschil onderzoeken tussen politieke partijen en drukingsgroepen. Tegelijk kunnen we een aantal kernelementen uit die verscheidenheid halen. De inleiding eindigt dan ook met een synthese die de hoofdkenmerken van partijen weergeeft en een kader biedt voor de verdere bespreking in dit hoofdstuk.

1.1 VERSCHILLENDE DEFINITIES

Heel wat wetenschappers die politieke partijen onderzoeken, worstelen met de definitie ervan. Zo is het opvallend dat in één van de standaardwerken over politieke partijen, *Les partis politiques* van Duverger (1951), de vraag wat de term politieke partij precies inhoudt nooit diepgaand beantwoord werd. Duverger hield het bij de vage omschrijving dat een partij een gemeenschap met een

zekere structuur was. Dit had ook te maken met zijn belangrijkste onderzoeksdoel: Duverger had vooral oog voor de organisatorische structuur van partijen. Ideologie, beginselen of doelstellingen waren voor hem minder belangrijk.

Eén van de oudste definities van politieke partijen komt van Edmund Burke (1729-1797) aan het einde van de 18de eeuw: “party is a body of men united, for promoting by their joint endeavours the national interest, upon some particular principle in which they are all agreed.” (Heywood 2013:222) Burke gaat er dus van uit dat een partij een groep van mensen is die het algemeen belang nastreeft. Die nobele doelstelling dienen ze vanuit gedeelde opvattingen over hoe dat belang te bereiken. Anderen, zoals Schumpeter (1883-1950) en Elmer Eric Schattschneider (1892-1971), zien partijen vooral als een groep van mensen die op zoek is naar macht om de eigen belangen te vrijwaren. Partijen verdedigen dus het belang van een bepaalde groep dat tegengesteld kan zijn aan het belang van andere groepen. Ze gaan daarvoor met elkaar in competitie. Het verdedigen van belangen en het verwerven en uitoefenen van macht om dat te kunnen doen, zijn de eerste centrale kenmerken van politieke partijen.

White vult dit aan met enkele van de meest geciteerde definities van partijen: “a political party is a coalition of men seeking to control the governing apparatus by legal means” (Downs 1957), “a political party in the modern sense may be thought of as a relatively durable social formation which seeks office or power in government, exhibits a structure or organization which links leaders at the centers of government to a significant popular following in the political arena and its local enclaves, and generates in-group perspectives or at least symbols of identification or loyalty” (Chambers 1967), “what is meant by a political party is any group, however loosely organized, seeking to elect government officeholders under a given label” (Epstein 1980), “a political party is a group organized to gain control of government in the name of the group by winning elections to public office” (Schlesinger 1991), “coalitions of elites to capture and use political office. But a political party is more than a coalition. A political party is an institutionalized coalition, one that has adopted rules, norms and procedures” (Aldrich 1995) (White 2006:6). Huckshorn omschrijft partijen gelijkaardig: “a political party is an autonomous group of citizens having the purpose of making nominations and contesting elections in hope of gaining control over governmental power through the capture of public offices and the organization of the government.” (Huckshorn 1984:10) Deze definities zijn Angelsaksisch geïnspireerd en zien de functies van partijen nogal eng. Maar ze verfijnen wel de eerste centrale kenmerken van belangen en macht. Partijen willen namelijk meer specifiek overheidsmacht uitoefenen om een beleid te kunnen maken dat de belangen dient die ze behartigen. Ze zijn gericht op de instellingen die de staat in de brede zin van het woord uitmaken. Ze verwerven die macht door deelname aan verkiezingen. En daarvoor hebben ze een zekere mate van organisatie nodig.

Die elementen vinden we ook in meer continentale omschrijvingen zoals die van Sartori: “a party is any political group identified by an official label that presents at elections, and is capable of placing through elections, candidates for public office.” (Sartori 1976:63) Ze worden bevestigd in de Belgische context: “De doelstelling van elke partij bestaat erin politieke macht te verkrijgen binnen de instellingen van het parlementaire bestel, ten einde te kunnen deelnemen aan de besluitvorming; daartoe is de partij erop uit zoveel mogelijk kiezers bij de groepering te betrekken en deze te mobiliseren tijdens de verkiezingen.” (Witte 1996:146)

De organisatie in functie van verkiezingsdeelname met het oog op het verwerven van overheidsmacht is meteen een essentieel verschil tussen politieke partijen en verwante organisaties zoals drukingsgroepen. Zoals de term suggereert, wil dit soort groepen vooral druk uitoefenen op diegenen die de overheidsmacht bezitten zonder daar zelf via verkiezingen deel aan te hebben. Of in de woorden van Jacobsohn (1998:273): “Whereas a pressure group is an interest group that uses the political process to achieve its aims, the political party is an interest group that uses the political process to achieve its aims by filling vacant elected government offices with its members. The primary function of any political party is to win elections.”

Vier bijkomende elementen zorgen voor verder verschil tussen partijen en drukingsgroepen (Heywood 2013). Partijen zijn voor Heywood “a group of people that is organized for the purpose of winning government power, by electoral or other means” (Heywood 2013:222). Ten eerste willen partijen zelf regeringsmacht uitoefenen en dus zelf het politiek personeel leveren. Ze moeten daartoe verkiezingen winnen en dus zoveel mogelijk kiezers aantrekken. Daarvoor zullen ze, ten tweede, een breed programma aanbieden: het partijprogramma behandelt normaal gezien alle grote thema's die politiek belangrijk zijn.³ Drukingsgroepen daarentegen willen vaak slechts een bepaald concreet programmapunt verwezenlijkt zien en mikken dikwijls enkel op een welbepaalde groep uit de maatschappij. Ten derde zijn partijen georganiseerde bewegingen waar men formeel lid van kan worden door een lidkaart te kopen. Drukingsgroepen hebben vaak een minder permanent karakter en zijn doorgaans minder formeel georganiseerd. Ten vierde wordt een partij gekenmerkt door een gemeenschappelijke politieke voorkeur en een bepaalde ideologische overtuiging. Dat is bij drukingsgroepen niet altijd het geval.⁴

Partijen hebben een breder programma dan drukingsgroepen en hun leden delen dat programma vanuit een bepaalde ideologische overtuiging. Dit wil dus zeggen dat partijen zelden de hele maatschappij vertegenwoordigen of het algemeen belang. ‘Partij’ komt van het Latijnse *partire* wat ‘verdelen’ betekent. Een partij spreekt voor een deel van het geheel, een groep mensen die zich verenigen rond bepaalde maatschappijbeelden (d.i. overtuigingen, houdingen en waarden). Die groep, *pars* of partij, zal in conflict komen met andere groepen (partijen) in de maatschappij die andere belangen verdedigen. Men moet ‘partij’ kiezen: “Partijen zijn verenigingen, op vrijwillige basis gevormd, die uit leden met nagenoeg dezelfde politieke overtuiging bestaan; hun aanhangers herkennen in hen de spreekbuis van hun ideeën, zodat de partij steeds meer is dan de som van de individuele leden, gezien ze de ideologische stroming belichaamt en de politieke wil van de aanhangers naar buiten brengt.” (Witte 1996:149)

We kunnen dus met wat abstractie een aantal centrale kenmerken van partijen omschrijven. Toch maakt de veelheid aan definities al duidelijk dat het concept een vlag is die een erg ruime lading dekt. Politicologen discussiëren dan ook over welke empirische fenomenen er onder die paraplu al dan niet mogen schuilen (Katz 2014). Een aantal auteurs ziet het concept als een duidelijke categorie (een fenomeen is een partij of is er geen), terwijl anderen veeleer zullen spreken van ideaaltypes (een fenomeen beantwoordt in meerdere of mindere mate aan dat ideaal). En daarbij is er onenigheid over de voorwaarden waaraan een fenomeen moet voldoen om als partij gezien te kunnen worden en de striktheid waarmee de criteria die hiermee samenhangen moeten worden toegepast. Epstein (1967) vindt bijvoorbeeld dat iedere groep die naar macht streeft, hoe los georganiseerd ook, een partij mag worden genoemd. Zodra die groep een naam heeft en dus een bepaald belang nastreeft, is er sprake van een partij. Hij contrasteert zijn opvatting met die van Chambers (1967, o.c. in White 2006). Volgens die auteur moet er sprake zijn van een min of meer duurzame relatie tussen de

partijtop en de aanhangers. Epstein daarentegen meent dat “modern parties are characterized by a relatively durable or regularized relation between leaders and followers, by continuing procedures for performing the key functions of selecting candidates and managing public business, by the range, density, and stability of their support, and by a distinguishable set of perspectives with emotional overtones.” (Epstein 1967:9-10) Fenomenen zullen in verschillende gradaties beantwoorden aan het abstracte beeld dat we van een partij hebben.

Het is belangrijk om weten dat heel wat van de literatuur over politieke partijen eigenlijk betrekking heeft op een korte tijdsperiode in een welbepaald gebied. Het beeld wordt sterk bepaald door het model van de massapartij zoals dit zich in West-Europa heeft ontwikkeld, de cruciale rol die partijen daar zijn gaan spelen in de periode van een groeiend overheidsbeslag na de Tweede Wereldoorlog, en de gevolgen voor partijen als organisaties en voor het partijsysteem van de toenemende verevening tussen de traditionele partijen en het staatsapparaat. België is een voorbeeld van een land dat past binnen dit model. In die mate zelfs dat de Belgische democratie vaak omschreven wordt als een *particratie* (Dumont & De Winter 2006).

Eenvoudig gesteld komt dat erop neer dat partijen in alle cruciale besluitvormingsarena's de dominante kracht zijn. Ze vervullen ook een rol als informeel binddeken tussen de formeel gescheiden componenten van het politieke systeem (denk aan de tegenstelling meerderheids- of oppositiepartij die tussen parlement en regering door snijdt). Elders is de rol van partijen veel minder uitgesproken. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld zullen we partijen vinden die minder centraal georganiseerd zijn, weinig samenhangend beleid voorstaan, minder disciplineren en leden organiseren en vooral dienen als kiesverenigingen waarmee kandidaten de verkiezingen kunnen aangaan (Katz 2011). De betekenis van partijen verschilt dus sterk naar gelang het politieke systeem waarbinnen ze fungeren (voor een overzicht, cf. Hague & Harrop 2013:169-189). En die betekenis is tijdsgebonden: partijen zullen wellicht niet snel verdwijnen, maar van vorm veranderen doen ze regelmatig (voor recente evoluties in het federale België, cf. Steyvers 2014). We bouwen verder op die vaststelling door het ontstaan en de ontwikkeling van partijen te bekijken om zo tot een classificatie van verschillende partijtipes te komen.

2 HET ONTSTAAN VAN POLITIEKE PARTIJEN

De politieke partijen die we vandaag kennen zijn een relatief recent fenomeen. Dit wil niet zeggen dat er vroeger geen partijen waren. Volgens Tromp (2002) vonden we al partijen terug in de Griekse stadstaten en bij de Romeinen. Die partijen verschillen evenwel op tal van aspecten grondig van de moderne partijen. Daarom zullen we ons hier enkel concentreren op de genese van die moderne partijen vanaf de 19de eeuw. Dat is een reactie op een aantal evoluties in de maatschappij die onder de noemer *modernisering* gevat kunnen worden. Die modernisering is veelvormig en geeft daardoor aanleiding tot verschillende theorieën die er het ontstaan van partijen aan koppelen. Deschouwer (1987) en Witte (1996) bespreken er drie: de institutionele benadering, het breuklijnenmodel en de theorievorming rond het ontstaan van de nieuwe sociale bewegingen. De eerste theorie zal vooral de nadruk leggen op het belang van het democratiseringsproces om het ontstaan van partijen als organisaties te begrijpen. De tweede en derde theorie zijn meer gericht op het belang van dieper liggende maatschappelijke conflicten in de moderniteit en de vertaling daarvan naar het partijsysteem. Deze theorieën helpen ons om partijen als dragers van ideologieën te begrijpen en zijn nauw verwant met de morfologie van het partijsysteem in termen van partijfamilies. Welke soorten partijen we terugvinden kan echter niet los gezien worden van de genese van het bredere fenomeen van partijen. De studie van de ontstaansgeschiedenis van partijen is belangrijk omdat de manier waarop ze ontstaan zijn ook vandaag een duidelijke invloed heeft op de organisatie en het functioneren ervan.

2.1 DE INSTITUTIONELE BENADERING

De Franse politicoloog Maurice Duverger kan als één van de grondleggers van de institutionele benadering beschouwd worden. Voor Duverger is er een duidelijk verband tussen de evolutie van de voornaamste politieke instellingen en het ontstaan en ontwikkelen van politieke partijen. Vooral de mate waarin het parlement als gevolg van het democratiseringsproces meer en meer de uitdrukking werd van het principe van volkssoevereiniteit (en de groep die daar drager van is vergroot), is in dit verband bepalend.

Bij de stichting van de nationale staten in de 19de eeuw was er vaak wel al een parlement, maar nog geen algemeen stemrecht. Dat stemrecht bleef beperkt tot een kleine elite op basis van hun financiële middelen en/of sociale afkomst (het zogenaamde cijnskiesstelsel). Bovendien hadden niet alle stemgerechtigden belangstelling voor de politiek, wat tot uiting kwam in een lage opkomst bij de verkiezingen. Niet iedereen die stemrecht had, wilde bovendien zelf aan politiek doen of macht uitoefenen. Het politieke bedrijf was dus beperkt tot een kleine elite. De politiek had ook een sterk lokaal karakter met een nauwe band tussen de verkozenen en hun kieskring.⁵ In dat elitaire model was er geen nood aan politieke partijen. Er bestonden wel parlementaire clubs die verschillende parlamentsleden verenigden, wat vaak op erg diverse gronden gebeurde.⁶ Deze parlementaire clubs of verenigingen waren evenwel nog geen partijen, aangezien er nog geen band was tussen die clubs en het bredere kiezerskorps en er weinig zelfstandige organisatie was buiten de ledenvereniging.

Dit zou veranderen door het democratiseringsproces en in het bijzonder de uitbreiding van het stemrecht. Daar ligt de voedingsbodem voor de moderne politieke partijen. Parallel met de parlementaire clubs, ontstonden er electorale comités of kiesverenigingen van stemgerechtigde burgers. Naarmate het stemrecht uitgebreid werd, groeide de behoefte om het contact tussen de kiesverenigingen en de parlementaire clubs formeel te organiseren. Terwijl de gekozenen vroeger gemakkelijk de kleine groep stemgerechtigden konden bereiken, groeide nu de afstand tussen de kiezers en de gekozenen. Duverger stelt dat we pas kunnen spreken van een politieke partij als er een formele verbinding is tussen de parlementaire club en de kiesvereniging. Hij heeft het dan over de interne creatie van politieke partijen of *partis de création intérieure*: deze partijen ontstaan uit een parlementaire groep of fractie. De verbinding wordt versterkt door overeenstemming over een gemeenschappelijk programma en de creatie van een centraliserend orgaan dat de afdelingen overkoepelt (Witte 1996). We zien in dit type partijen dus de contouren van de hoofdkenmerken die we eerder besproken hebben. In België is het traditionele typevoorbeeld de Liberale Partij die in 1846 boven de doopvont gehouden werd. Van een echt centraal georganiseerde partij was er in het begin evenwel geen sprake (Gaus 2001).

Hoewel de oorsprong van dit type partijen binnen het parlement ligt (organisatie gericht op machtsbehoud), kunnen ook extraparlamentaire organisaties een belangrijke rol spelen als hefboom voor partijontwikkeling: “een partij zal gemakkelijker kunnen

ontstaan als er organisatorisch kan voortgebouwd worden op andere verenigingen, die niet tot doel hebben deel te nemen aan de kiesstrijd, maar waarvan de leden electoraal ingeschakeld kunnen worden.” (Witte 1996:151) Zo verenigde de stichting van de Liberale Partij afgevaardigden van allerlei liberale kiesverenigingen. Ze werd gesteund door de buitenparlementaire vrijmetselaarsloges. Een nog duidelijker voorbeeld is de stichting van de Belgische Katholieke Partij in 1884. Zij ontstond uit de parlementaire katholieke club, maar werd sterk gesteund door de katholieke kerk. Die drukte als extraparlamentaire organisatie duidelijk haar stempel op de partij (Delwit 2011).

Duverger ziet naast de *partis de création intérieure* de *partis de création extérieure*. Bij de externe gecreëerde partijen komt het initiatief niet van de parlementaire club, maar vanuit organisaties buiten het parlement die macht willen verwerven en het format van de partij daartoe geschikt zien. Deze buitenparlementaire organisaties (met mutualiteiten, coöperatieven en vakverbonden als typevoorbeelden) hebben geen formele politieke macht maar kunnen die door het democratiseringsproces wel beginnen nastreven en als organisatie deelnemen aan de verkiezingen. Wanneer dit gebeurt, wordt de organisatie een politieke partij. Deze partijen worden dus niet opgericht om macht te behouden, maar juist om die te verwerven. De meeste socialistische partijen in West-Europa zijn op deze manier ontstaan. Het initiatief ging uit van de arbeidersbeweging, die in de meeste landen een sterk organisatienetwerk van vakverenigingen, mutualiteiten, coöperatieven, enz. had: “het Belgisch voorbeeld is ook hier zeer typisch. De Belgische Werkliedenpartij, opgericht in 1885, was in de eerste plaats een groepering van bestaande organisaties, die besloten aan het politiek proces – in casu het electoraal proces – deel te nemen.” (Deschouwer 1987:16)

Deze verschillende institutionele logica's geven volgens Duverger aanleiding tot twee types van partijen waarop we in de derde sectie dieper ingaan: de kaderpartijen en de massapartijen. Volgens Witte (1996) en Deschouwer (1987) is de institutionele theorie van Duverger zeer interessant om het ontstaan van partijen in de 19de eeuw te begrijpen, maar schiet ze tekort om het ontstaan van recentere partijen te verklaren. Duverger legt sterk de nadruk op de rol van het democratiseringsproces, maar houdt weinig rekening met andere (daarop volgende) maatschappelijke evoluties. Ten slotte is de institutionele benadering teveel gefocust op de westerse democratieën, waar er effectief van democratisering of parlementaire democratie sprake is.

2.2 HET TRADITIONELE BREUKLIJNENMODEL

Wanneer we het traditionele partijstelsel in verschillende landen bekijken, dan valt op dat vaak – ongeacht de verschillende, specifieke historische omstandigheden in elk van die landen – dezelfde partijfamilies terugkomen, met christendemocraten (of conservatieven), socialisten of liberalen als constanten. De institutionele benadering kan dit niet verklaren. Lipset en Rokkan (1967) formuleren als alternatief het breuklijnenmodel (zie hoofdstuk 6). Dat model gaat ervan uit dat het ontstaan van partijen gezocht moet worden in een aantal historische en zwaarwichtige maatschappelijke veranderingen, die blijvend sporen nalaten in het politieke landschap.

Zoals we in het vorig hoofdstuk verduidelijkten, zijn die maatschappelijke veranderingen het gevolg van twee revoluties (de politieke en de economische, of staatsvorming en industrialisering) die aan de basis liggen van vier breuklijnen: het conflict tussen kerk en staat, tussen centrum en periferie, tussen de primaire en de secundaire sector, en tussen arbeid en kapitaal. Breuklijnen zijn geen oppervlakkige verdelende issues maar langdurige, geïnstitutionaliseerde conflicten waar relatief grote groepen mensen bij betrokken zijn en die een politieke oplossing vereisen. Breuklijnen leiden tot een relatief stabiele verdeling van verschillende groepen in de maatschappij: ze structureren de samenleving. Volgens Lipset en Rokkan zullen op die breuklijnen politieke partijen ontstaan. Partijen verenigen zich rond een bepaalde ideologie of overtuiging, en nemen een standpunt in op minstens één breuklijn. Ze groeperen mensen met hetzelfde belang of dezelfde overtuiging en bestrijden andere groepen.

Al naar gelang het aantal breuklijnen in een samenleving en de mate waarin ze zich vertalen in het partijbestel, zullen we verschillende partijfamilies kunnen onderscheiden. Dit zijn groepen van partijen met een gemeenschappelijke ideologische onderlegger. Caramani (2014:216-236) ziet daarin de volgende hoofdstructuur:

- 1 de ontwikkeling van gecentraliseerde liberaal-democratische staten zal aanleiding geven tot conflicten met de kerk en perifere regio's, waardoor religieuze en regionalistische partijen ontstaan;
- 2 de industrialisering leidt tot conflicten tussen stedelijke economische belangen en hun rurale tegenhangers en tussen ondernemers en de werkende klasse, waardoor agrarische en arbeiderspartijen ontstaan. Die laatste partijen raken verder verdeeld over communistische partijen en sociaaldemocratische alternatieven. De opkomst van arbeiderspartijen leidt tot de tegenreactie van fascistische alternatieven;
- 3 door het verzachten van het conflict tussen kerk en staat vervellen de traditionele religieuze partijen tot christendemocratische tegenhangers.

Uiteraard komt niet elke partijfamilie in elke maatschappij voor. De objectieve breuklijnenstructuur kan bijvoorbeeld verschillen: niet elke breuklijn is overal (even sterk) aanwezig. Dit werkt door op de verhouding tussen breuklijnen: is er één erg dominant en werpt die een slagschaduw over de politiek (homogene structuur), of moeten we veeleer spreken van verschillende, elkaar overlappende breuklijnen (heterogene structuur)? Maar ook andere, meer subjectieve factoren spelen een rol. Een breuklijn moet bijvoorbeeld gepolitiseerd worden door partijen: elites moeten conflicten vertalen in *issues* die bepaalde politieke oplossingen behoeven. En dan speelt natuurlijk ook het vermogen van bestaande elites om opduikende conflicten op te pikken en te accommoderen in de eigen partij. Nieuwe partijen zullen vaak pas ontstaan als hun oude tegenhangers er onvoldoende in slagen bepaalde conflictlijnen politiek te beheren (Caramani 2014).

Breuklijnen variëren niet alleen al naar gelang de context maar ook in de tijd. Lipset en Rokkan stelden bijvoorbeeld vast dat het partijstelsel ten tijde van hun studie weinig verschilde van dat aan het begin van de 20ste eeuw. Dit is wat ze *the freezing of party systems* noemen. De oorzaak voor deze bevrozing is complex. Een deel van de verklaring ligt precies in het vermogen tot recuperatie dat in de vorige paragraaf werd aangehaald. Partijen nestelden zich op de breuklijnen en probeerden de kiezers daarlangs te socialiseren en te mobiliseren. Eenmaal gesocialiseerd binnen een bepaalde politieke familie veranderde het stemgedrag nauwelijks. Kiezers bleven hun partij trouw, er was dus weinig ruimte voor het ontstaan van nieuwe breuklijnen of nieuwe partijen. In onze context werd dat versterkt door de verzuiling. De electorale markt werd met andere woorden gesloten: “one crucial element

of the process, however, was the notion of what Lipset and Rokkan defined as ‘the narrowing of the support market’, whereby the party organizations which developed around these crucial cleavages entrenched themselves through mass mobilization in the wake of the extension of the franchise, and, through the incorporation of virtually the entire ‘mobilizable’ electorate, pre-empted the emergence of alternative alignments. Thus the closure of the electoral market and the enduring capacity of cleavages to structure political behaviour left little room for the emergence of new cleavages or new politics.’ (Mair 1997:57). Sinds de jaren 1970 spreekt men veeleer over het ontdoeien van het partijsysteem wat bijvoorbeeld blijkt uit de toegenomen stemverschuivingen tussen de gevestigde partijen onderling en de opkomst (en soms blijvende succes) van nieuwe tegenhangers.

Bij ons wordt de ontzuiling dikwijls gezien als de basis daarvan. In zijn bekende boek *De verzuiling voorbij*, stelde Luc Huyse in 1987 dat de ideologische component van de zuilen grotendeels verdwenen was en vroeg hij zich af of het lidmaatschap van een zuil nog een voorspellende waarde had voor de partijvoorkeur. De ontzuilingsliteratuur leidt immers tot de hypothese dat het lidmaatschap nog maar een geringe voorspellende kracht heeft voor partijvoorkeur. In hun boeiende overzichtsbijdrage over de verklaring van stemgedrag, vragen Abts, Billiet en Swyngedouw (2014) zich af hoe het nu zit met die dalende invloed van structurele kenmerken op stemgedrag. Ze bekijken daarvoor de periode tussen 1974 en 2010 en stellen vast dat er “alvast geen sprake is van een volledige ontkoppeling tussen sociale structuur en stemgedrag. Alles samengenomen wijzen de empirische gegevens nauwelijks op een verminderde voorspelbaarheid van het stemgedrag op basis van sekse, leeftijd, opleiding, beroep en lidmaatschap van een ziekenfonds of vakbond. De globale samenhang tussen deze sociale kenmerken en de partijkeuze houdt dus redelijk goed stand, al lijkt de secularisatiethese wel deels bevestigd” (Abts, Billiet & Swyngedouw 2014:52-53). Volgens deze auteurs is de invloed van de zuilen nog steeds aanwezig (2014:54) en ze besluiten dan ook dat “de recente verkiezingen lijken aan te tonen dat de traditionele partijen nog steeds kunnen teren op een trouw partijelectoraat, maar ook dat deze kiezers niet langer een garantie op electoraal succes bieden” (2014:61). Traditionele partijen kunnen dus enkel nog succesvol zijn als ze boven hun trouwe electoraat groeien, bv. als hun leiders wisselende of twijfelende kiezers kunnen overtuigen. Die kiezers veranderen binnen bepaalde ideologische grenzen hun voorkeur en beoordelen politici vooral op basis van hun prestaties en optredens in de media, ze richten zich meer op de waan van de dag en stemmen vaker op basis van het partijimago en leidersfiguren. Voor hen zijn partijen niet langer afgevaardigden van de eigen socioculturele gemeenschap.

Samenvattend kunnen we stellen dat het breuklijnenmodel met de institutionele benadering de overtuiging deelt dat partijen ontstaan als reactie op modernisering. Beide zien wel andere elementen uit die modernisering, met bijhorende drijfkrachten, als verantwoordelijk voor het ontstaan van partijen. Het breuklijnenmodel is cruciaal om de geleidelijke dominantie van de massapartij te begrijpen, zoals die zich zal ontwikkelen vanaf ongeveer het midden van de 19de eeuw tot na de Tweede Wereldoorlog. Dit model heeft lang het beeld van partijen bepaald. Het werkt nog steeds door in het idee dat partijen zoveel mogelijk leden moeten organiseren rond een gemeenschappelijk programma dat de belangen van bepaalde maatschappelijke groepen vertegenwoordigt, in functie van het behouden of verwerven van macht. Het breuklijnenmodel helpt ons ook om de morfologie van het partijsysteem te begrijpen in termen van partijfamilies: hoeveel partijen treden met elkaar in competitie of werken samen en op welke ideologische gronden gebeurt dit?

Het breuklijnenmodel kunnen we in haar abstractie ook gebruiken in contexten waar de democratisering of de parlementaire werking niet zo ver gevorderd is. Dit is meteen een voordeel in vergelijking met de institutionele benadering (Deschouwer 1987). Toch heeft het ook een aantal zwaktes. Eén daarvan is de ingebakken inertie van een bevroren partijsysteem. De inzichten van Lipset en Rokkan helpen ons te verklaren waarom bepaalde partijen overleven ook wanneer de maatschappelijke conflicten waaruit ze voortvloeiden al lang hun scherpe kantjes hebben verloren. Ze zijn op het eerste gezicht minder relevant voor de realiteit die in de meeste westerse landen ontstaat vanaf de jaren 1970 en 1980, met de opkomst van groene en/of extreemrechtse partijen. Tenzij we hun redenering doortrekken en aannemen dat er zich ondertussen een nieuwe revolutie heeft voorgedaan met nieuwe breuklijnen en partijen, met het ontdoeien van het oude partijsysteem tot gevolg. En precies daarover gaat de discussie in de derde benadering van het ontstaan van partijen.

2.3 NAAR NIEUWE BREUKLIJNEN?

In de loop van de jaren 1960 en 1970 ontstonden een aantal zogenaamde nieuwe sociale bewegingen (bv. de milieubeweging, de vrouwenbeweging, de vredesbeweging) die eisen formuleerden waarvoor ze bij de traditionele partijen nauwelijks gehoor vonden. Als reactie vormden sommige van die actiegroepen zich geleidelijk aan om tot politieke partijen. Doorgaans wordt het ontstaan van die bewegingen en de partijen die eruit voortvloeiden gekoppeld aan een aantal veranderingen in het maatschappelijke waardepatroon die door de voor- en naoorlogse generatie in verschillende mate worden aangehangen. Inglehart (1989) wijst op het verschil tussen beide generaties voor wat betreft materialistische en postmaterialistische waarden. De eerste generatie is opgegroeid in tijden van fysieke en materiële onzekerheid en streeft het behoud na van die zekerheid. De tweede was opgegroeid met de naoorlogse welvaartsgroei en vond daarom andere zaken, zoals zelfontplooiing of inspraak, veel belangrijker. Het verschil in waardepatroon vertaalt zich ook in *new politics issues* zoals burgerrechten en participatie, feminisme, ecologisme of pacifisme. Dit had belangrijke gevolgen voor de traditionele politieke partijen. Nogal wat leden van de postmaterialistische generatie herkenden zich onvoldoende in de traditionele partijen. Zo voltrok zich een *silent revolution*, waaruit ook andere partijen ontstonden.

Dit soort verklaringen sluit dicht aan bij de logica van het oorspronkelijke breuklijnenmodel. Dieperliggende maatschappelijke conflicten leiden tot politieke scheidingslijnen en partijvorming. De nieuwe partijen ontstaan juist omdat de betrokken conflicten onvoldoende ingepast kunnen worden in de bestaande breuklijnenstructuur en traditionele partijelites er niet in slagen deze belangrijke conflicten in hun eigen rangen te beheren. De breuklijn in kwestie is dan die tussen materialisme en postmaterialisme. Het partijsysteem ontdooit en de electorale markt verwelkomt nieuwe spelers, met name de groene partijen die de *new politics* belichamen. Politicologen zijn het er echter niet over eens of we hier al dan niet van een nieuwe breuklijn kunnen spreken in de traditionele zin van het woord. De werkelijke herijking van de electorale markt is vaak minder verregaand dan gedacht wat in de hand gewerkt wordt door het dikwijls slechts kortstondige succes van vele partijpolitieke nieuwkomers op de kiezersmarkt. Hierdoor is er veel electorale volatiliteit (het verschuiven van stemmen tussen partijen) en een transformatie van het partijsysteem zonder dat dit per definitie een blijvende waardenverschuiving in het electoraat inhoudt (Mair 1997; Bolleyer 2013).

Anderen zien in deze breuklijn slechts een deel van de verklaring voor de opkomst van een reeks nichepartijen. Voor Caramani (2014) is de betrokken breuklijn slechts één van de twee nieuwe structurele conflictlijnen van de late 20ste eeuw, die het gevolg zijn van een zogenaamde postindustriële revolutie. Naast de discussie over (post)materialisme speelt immers ook het vraagstuk van de globalisering en de inrichting van de samenleving naar gesloten of open model die hiermee samenhangt. De zogenaamde ‘verliezers van de globalisering’ zullen zich verenigen in protestpartijen die kritiek uitoefenen op de nadelen die zij zien aan het opengooien van de arbeidsmarkt, toegenomen economische competitie, integratie in allerlei staatsoverstijgende verbanden (zoals de EU) en de Amerikanisering van de consumptiecultuur. Deze partijen situeren zich in nationalistische, extreemrechtse of neo-populistische hoek.

De theorievorming rond al dan niet nieuwe en reële breuklijnen helpt ons ook te verklaren waarom er nieuwe types van partijen ontstaan die zich afzetten tegen de traditionele breuklijnpartijen. Die laatste worden zo succesvol in hun strijd om de overheidsmacht dat ze belangrijke delen van het eisenpakket van de groepen die ze vertegenwoordigen kunnen inwilligen en meer en meer met de staat vereenzelvigd worden. Deze partijen zullen geleidelijk aan buiten hun traditionele kiesvijver vissen (ze worden *catch-all*) en behoudende afspraken maken over het verdelen van de overheidsmacht met hun traditionele tegenhangers (ze worden *cartel parties*). De nieuwe nichespelers zetten zich af tegen de centrumkoers van hun traditionele opposanten, hun monopolisering van de overheidsmacht en het organisatie-model dat daarbij hoort. Dit brengt ons meteen bij de typologie van partijen.

3 TYPOLOGIEËN VAN PARTIJEN

Hierboven is al duidelijk geworden dat de ontwikkelingsgeschiedenis van partijen vaak samengaat met het opdruken van nieuwe types. Het expliciteren van die types laat toe partijen doorheen de tijd en over politieke systemen met elkaar te vergelijken. Net zoals er veel definities zijn van partijen, is ook het aantal classificaties en de daaruit voortvloeiende partijtipes indrukwekkend en het voorwerp van voortdurende discussie in de literatuur. Dat maakt een helder zicht op die types niet eenvoudig: “meer dan een eeuw van wetenschappelijk onderzoek naar politieke partijen heeft geresulteerd in een groot aantal partijmodellen en typologieën, maar al deze aandacht heeft niet geleid tot een meer algemene theorie over het ontstaan, de ontwikkeling en transformatie van politieke partijen. Algemene theorievorming wordt voornamelijk gehinderd doordat vele modellen een Angelsaksische origine hebben en zij niet altijd even goed toepasbaar zijn in de Europees-continentale context. Verder zijn de meeste modellen ééndimensionaal en focussen zij uitsluitend op organisatorische aspecten.” (Krouwel 2004:138)

De zoektocht naar nieuwe typologieën van partijen gaat verder en bestaande indelingen blijven de werkelijkheid te kort doen: “the existing models of political parties do not adequately capture the full range of variations in party types found in the world today, and that the various typologies of parties, based on a wide variety of definitional criteria, have not been conducive to cumulative theory building.” (Gunther & Diamond 2003:167-168) Elk overzicht van partijtipes is dus een beperkte selectie van een hele resem bestaande indelingen. En die indelingen zullen vaak andere dimensies, categorieën en toewijzingscriteria inhouden, die bovendien zelden toelaten bestaande partijen sluitend in te delen.

Wij kiezen ervoor te vertrekken vanuit het overzicht van partijmodellen van Krouwel (2006). Dat overzicht heeft twee belangrijke meerwaarden. Ten eerste omdat de auteur een omvattende meta-analyse maakt van de bestaande indelingen aan het begin van de 21ste eeuw en dus ook de meer recente literatuur beschouwt. Ten tweede omdat Krouwel systematiek probeert aan te brengen in de veelheid van dimensies en criteria die kunnen worden ingesloten. Hij bediscussieert de problemen die zich in dit verband voorgaans stellen. De combinatie van die factoren maakt dat dit overzicht toelaat te komen tot een beperkt aantal clusters van partijtipes zonder de rijke schakeringen in de literatuur en de werkelijkheid tekort te doen.

Uit de literatuurstudie van Krouwel blijkt dat partijen op tal van kenmerken van elkaar worden onderscheiden om tot verschillende classificaties te komen. Dat leidt vaak tot vage categorieën die elkaar niet uitsluiten of moeilijk toelaten bestaande partijen in onder te brengen. Meer dan eens ontbreekt het aan duidelijke toewijzingscriteria. In eerste instantie herleidt hij die kenmerken tot vier cruciale dimensies: origine, de electorale, organisatorische en ideologische dimensie. Die dimensies staan niet op zich. Precies de complexe interactie ertussen maakt het partijtipe uit. Zijn benadering is dus in zekere zin holistisch. Deze reductie die tegelijk rekening houdt met een veelheid aan factoren helpt hem om tot een clustering van partijtipes te komen. De auteur heeft ook aandacht voor de historische ontwikkeling van partijen en de partijliteratuur en de mate waarin dit doorwerkt op bestaande typologieën. Een aantal modellen is duidelijk achterhaald en/of enkel geschikt om in de westerse liberaal-democratische context inzicht te verschaffen. Heel wat van de literatuur heeft een weinig overstijgend karakter. Typologieën zijn vaak het gevolg van de interesse van een auteur voor welbepaalde (deelaspecten van) partijen op een specifiek moment in hun ontwikkeling.

De meeste auteurs zien de opeenvolging van verschillende partijtipes als een historische evolutie waarbij partijen zich aanpassen aan veranderingen in de samenleving. Naarmate er nieuwe uitdagingen komen ontstaan dan nieuwe partijtipes. Krouwel onderschrijft die volgtijdelijkheid, maar waarschuwt voor een te lineaire interpretatie van die historische evolutie. Het ene type vervangt niet zomaar het andere: verschillende partijtipes kunnen naast elkaar bestaan. En partijen beantwoorden zelden aan het ideaaltipe dat in een bepaalde periode dominant is: partijen zijn in de realiteit dus meestal een mengvorm van verschillende types. Dat neemt niet weg dat er een logische evolutie in het ontwikkelingspad van partijtipes kan worden gevonden. Nieuwe partijtipes ontstaan als reactie op oude tegenhangers: de ontwikkeling van partijen is dus dialectisch. Partijen verkeren in een doorlopend evolutionair proces waarbij ze zich aanpassen aan wijzigende omstandigheden. Dit perspectief van dialectiek in volgtijdelijkheid laat toe om de voornaamste evoluties die partijen als organisaties hebben ondergaan, mee te nemen in de bespreking van verschillende types.

Met die aanpak slaagt Krouwel erin ongeveer 50 bestaande partijtipes tot vijf genera te clusteren: elite-, *caucus*- en kaderpartijen; massapartijen; *catch-all* en electorale partijen; kartelpartijen en tot slot *business-firm* partijen. Tabel 1 geeft die clusters weer samen met de types uit de onderzochte literatuur die voor de auteur onder het betrokken genus vallen.

We zullen deze clustering gebruiken als indeling voor de bespreking van partijtipes. De inzichten van Krouwel vullen we waar nodig aan, met het bekijken van (alternatieve interpretaties van) de originele literatuur. De benadering van Krouwel sluit erg goed aan bij een alternatief van de hand van Gunter en Diamond (2003), dat ook vaak in de literatuur geciteerd wordt. Ze delen met Krouwel de nadruk

op de relatie tussen de veranderende organisatie van partijen en de wijzigende maatschappelijke context, zonder de persistentie van bepaalde types uit het oog te verliezen. Daarnaast zijn ze eveneens de overtuiging toegedaan dat partijen als types slechts begrepen kunnen worden door verschillende dimensies te bekijken. Hun eigen typologie houdt primair rekening met de formele partijorganisatie (dun vs. dik) en daarnaast met de aard van de programmatische verbintenissen (ideologisch vs. pragmatisch) en de strategie en normen van de partij (pluralistisch vs. hegemonisch). Dit leidt uiteindelijk tot vijftien soorten partijen (die ze species noemen) die herleidbaar zijn tot vijf oorspronkelijke *genera*: *elite-based parties*, *mass-based parties*, *ethnicity-based parties*, *electoralist parties* en *movement parties*.

Het spreekt voor zich dat deze indeling en die van Krouwel belangrijke maar niet de enige bruikbare zijn voor het onderscheiden van partijtypes. Uit de talloze alternatieven besteden we aan het einde van deze sectie kort nog even aandacht aan die van Müller en Strøm (1999), gelet op het belang dat deze bijdrage eveneens wordt toegeschreven in de literatuur. De auteurs delen partijen in op basis van de hoofddoelstellingen waartussen ze permanent strategische keuzes moeten maken. Het gaat dan vooral over aan welke hoofddoelstelling een partij prioriteit geeft. Ze onderscheiden *office-seeking*, *policy-seeking* en *vote-seeking* partijen. De eerste streeft primair naar regeringsdeelname. De tweede wordt in eerste instantie gedreven door haar programma en wil het beleid in een bepaalde richting sturen. Regeringsdeelname kan daarvoor een geschikt middel zijn, maar niet noodzakelijk het meest geschikte. Partijen die dicht bij hun programma willen blijven hebben moeite met compromissen die ontegenzeggelijk bij het regeerwerk horen. Machtsdeelname leidt dan vaak tot interne twisten. Die partijen proberen dan ook vaak veeleer vanuit de oppositie op het beleid te wegen, bijvoorbeeld door de *agenda-setting* mee te beïnvloeden. Een *vote-seeking* partij wil vooral kiezers veroveren en behouden. Machtsdeelname en compromissen staan dat soms in de weg. Dit soort partijen is bereid hun programma met veel flexibiliteit aan te passen uit electorale motieven. Als partijen een cruciale beslissing moeten nemen, zoals over regeringsdeelname, moeten ze uitmaken welk van deze doelen voor hen het belangrijkste is.

3.1 KADERPARTIJEN VS. MASSAPARTIJEN

Om dit onderscheid te begrijpen grijpen we terug naar Duverger en zijn *partis de création intérieure* en *partis de création extérieure* (zie paragraaf 2.1). Op basis hiervan maakt hij het onderscheid tussen kaderpartijen en massa-partijen.⁶ De manier waarop partijen ontstaan, drukt volgens Duverger een belangrijke stempel op de partijorganisatie. De kaderpartij is ontstaan uit het streven naar machtsbehoud van een parlementaire groep (*intérieure*) toen het stemrecht nog beperkt was tot de gegoede klasse. In dit type partij domineerden individuele parlementsleden met en binnen hun eigen kieskring. De partij steunde op de persoonlijke rijkdom en het (cliëntelistische) netwerk van haar parlementsleden in die kieskring. Ze werd gestuurd door een informele groep van leiders, richtte zich bijna uitsluitend op verkiezingen en vertegenwoordigde de belangen van de burgerij en de middenklasse. Er was echter geen sprake van een goed geoliede centrale partijorganisatie. Het ging veeleer om een losse organisatie met een beperkt aantal leden. Die organisatie moet gezien worden als een samenwerkingsverband tussen relatief autonome lokale afdelingen en kringen (of *caucuses* vandaar de alternatieve benaming *caucus party*). Deze kwamen op onregelmatige tijdstippen samen in een congres, dat enkel werd samengeroepen als er een belangrijk nationaal twistpunt was, zoals de discussie rond de invoering van het algemeen stemrecht.

Massapartijen zijn gevormd om macht te verwerven. Zij zijn ontstaan buiten het parlement (*extérieure*) uit sociale bewegingen, als reactie op de kaderpartijen en naar aanleiding van de uitbreiding van het stemrecht. Sociaaldemocratische partijen (en later ook christendemocratische partijen) worden vaak als typevoorbeeld gezien. Zij richtten zich niet op de elite maar probeerden massaal leden te rekruteren binnen een bepaalde sociale groep en/of klasse. De massapartij richt zich dus ook niet tot de hele bevolking, maar slechts tot een bepaald segment daarvan, bijvoorbeeld de arbeiders. Dat segment wordt wel eens de *classe gardée* van de partij genoemd. Voor dat segment streefde de partij naar radicale herverdeling en verandering. Massapartijen hechten sterk aan een goed uitgebouwde ideologie of wereldvisie. We kunnen hun hoofddoelstelling dus *policy-seeking* noemen (Müller & Strøm 1999).

Het idee achter de massapartij was dat ze dankzij hun grote aanhang, de macht van de kaderpartijen zouden kunnen breken (m.i.v. de sociaal en economisch dominante positie die de vertegenwoordigers van die laatste groep partijen hadden). De massapartijen vertegenwoordigden geen industriële elites en hadden geen machtige instellingen zoals de kerk achter zich. Hun grootste macht was de dreiging dat de arbeiders het werk zouden stilleggen of in opstand zouden komen; met andere woorden, 'de macht van het getal'. Hoe groter hun ledenaantal, hoe meer indruk de partij maakte. Dus was het cruciaal dat er zoveel mogelijk leden waren met de bijkomende bereidheid om de orders van de partijleiding op te volgen. Het belang van een uitgebreide lidmaatschapsbasis komt formeel tot uiting in de kernrol van het partijcongres dat de leden in hun lokale afdelingen verenigt en waaraan de partijleiding verantwoording verschuldigd is. De partij lijkt op papier erg democratisch en gedecentraliseerd. Wie veel leden heeft en hen in de pas wil laten lopen, heeft echter ook nood aan centralisme en discipline. Dit type partijen zal dan ook een uitgebreide en gecentraliseerde partijbureaucratie uitbouwen. Vanuit het centrum worden lokale afdelingen opgericht en aangestuurd (veeleer *top-down* dan *bottom-up*, zoals vaak aangenomen). De informele machtsverhoudingen zijn dus veel meer gecentraliseerd. Die vaststelling zal door Michels (zie hoofdstuk 5) benoemd worden als de *ijzeren wet van de oligarchie*: in elk type van organisatie zullen elites uiteindelijk de bovenhand halen (Katz 2014).

Om de partij te ondersteunen en leden te werven richtten ze allerlei nevenorganisaties op, zoals kranten, culturele, jeugd- of sportverenigingen. De partijwerking strekt zich vaak uit naar heel wat aspecten van het maatschappelijk leven die niet onder de klassieke partijpolitiek vallen (onderwijs, huisvesting, werk, banken en verzekeringen, enz.), met de bedoeling die in overeenstemming te brengen met hun ideologie (Krouwel 2004:151). In de Belgische context is dat de basis voor de latere verzuiling. Zo bestond de socialistische BWP uit talrijke verenigingen zoals beroepsverenigingen, weerstandskassen, werkliedenbonden, vrijdenkersbonden, ziekenkassen of coöperatieven, die allemaal lokaal georganiseerd waren. Opvallend was dat men niet rechtstreeks lid kon worden van de BWP, maar slechts via het lidmaatschap van één van de verenigingen partijlid werd (Gaus 2001). Dat verstrengd lidmaatschap zou lang typisch blijven voor partijen die ontstaan waren binnen dit type. Naast de bijdragen van de leden zullen massapartijen voor hun inkomsten bogen op wat deze nevenorganisaties aanbrengen. Ze dienen dus op tal van vlakken als een inkepselmechanisme voor partijen in de samenleving (Katz 2014). Dit is volgens Duverger ook de reden waarom massapartijen veeleer aan de linkerzijde van het ideologische spectrum te situeren zijn (socialistische partijen hebben meer behoefte aan nevenorganisaties en inkomsten dan de rechtse kaderpartijen met hun dominante elites).

Witte ziet de classificatie van Duverger als te statisch. Ze helpt om de ontwikkeling van partijen in de 19de eeuw te verklaren, maar heeft vandaag aan belang ingeboet. Duverger laat volgens haar te weinig opening voor de dynamiek die inherent is aan het politieke systeem en waarbinnen nieuwe partijen kunnen ontstaan die niet binnen de traditionele tweedeling vallen. Precies door die dynamiek is ook de klassieke tweedeling zelf achterhaald: “door de verruiming van de burgerlijke democratie groeiden beide partijtypes immers naar elkaar toe. De kaderpartijen dienden zich eveneens tot de massa te richten en ondergingen daardoor sterk democratiserende tendensen. De massapartijen van hun kant ontsnapten niet aan de integrerende werking van de liberale staat, breidden hun actieradius uit, waardoor ze een minder klassengebonden karakter kregen; hun heterogener geworden samenstelling leidde ook tot ideologische compromisvorming met de burgerlijke partijen, zodat de grens tussen beide vervaagde.” (Witte 1996:151-152) Het is precies die tendens die de aanzet zal zijn voor wat men doorgaans met de term *catch-allisering* omschrijft.

3.2 DE CATCH-ALL PARTY

Geleidelijk aan zullen we merken dat de nadruk in het partijstelsel verschuift van *policy-seeking* in de richting van *vote-seeking*. Partijen zullen omwille van verschillende redenen een strategie ontwikkelen om zoveel mogelijk kiezers aan zich te binden, wat een impact heeft op hoe ze als organisatie functioneren. Met het concept van de *catch-all party* levert Kirchheimer (1966) een belangrijke bijdrage tot het begrijpen van die strategie. Dat concept is een uitwerking van het onderscheid dat Neumann reeds maakte tussen *parties of representation* (die vooral veel stemmen willen halen en bereid zijn hun ideologische principes daarvoor aan de kant te schuiven) en *parties of integration* (die de bevolking willen overtuigen van hun op de klassenstrijd gebaseerde ideologie). Otto Kirchheimer (1905-1965) gebruikt als alternatief de *catch-all party* en de *mass integration party*. Hij werkt vooral op het eerste type partij dat hij als de historische opvolger van het tweede type beschouwt.

Kirchheimer gaat ervan uit dat de traditionele partijtypes na enige tijd hun aanhang verloren omdat ze in een te kleine electorale vijver visten. De kaderpartijen richtten zich tot het establishment terwijl de massapartijen zich beperkten tot een specifieke maar substantiële groep in de samenleving. Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen echter de scherpe klassentegenstellingen en de confessionele scheidingslijnen als gevolg van maatschappelijke veranderingen, de economische groei en het ontstaan van de welvaartsstaat. De massapartijen werden daarbij het slachtoffer van hun eigen succes aangezien hun voornaamste eisen ingewilligd waren. Bovendien was het dankzij de opkomst van de massamedia voor de partijleiders veel gemakkelijker geworden om een ruim kiespubliek aan te spreken. In die context ontstonden de *catch-all* partijen.

Het eerste doel van die partijen was om hun electorale basis te verruimen. *Catch-all* partijen richten zich niet meer op hun traditionele sociale klasse of groep, maar probeerden kiezers te winnen uit de hele bevolking. Daarvoor werden de scherpe ideologische kantjes afgevlind en vervangen door een zachter, minder uitgesproken programmatisch profiel. De soms belastende ideologische bagage van partijen werd afgeworpen of alvast verlicht (Katz 2014). Het gevolg was dat dit soort partijen meer en meer gelijkaardige beleidsopties in het midden van het politieke centrum gingen voorstaan. Er is dan sprake van centripetale electorale competitie. Sommige auteurs wijzen op de negatieve gevolgen van die evolutie: “hierdoor worden partijprogramma’s alsnair minder samenhangend en visionair. Regeringswisselingen betekenen niet langer een wijziging van beleid, omdat de programmatische verschillen tussen partijen nagenoeg zijn verdwenen. Hierdoor kunnen alle grote partijen probleemloos deelnemen aan een regering en is er niet langer sprake van een daadwerkelijke oppositie.” (Krouwel 2004:154) Als gevolg van het afnemend belang van ideologie in de kiesstrijd, zullen partijen steeds meer concurrentie aangaan op basis van de beeldvorming rond hun organisatie. Kiezers laten hun partijkeuze meer en meer afhangen van het imago van de partij en/of het charisma van partijleiders (cf. ook de volgende partijtypes).

Naast ideologische modernisering en/of versoepeling, herdachten *catch-all* partijen ook de band met hun nevenorganisaties. Die werd losser en minder geprivilegieerd (d.i. aangevuld met contacten met andere belangengroepen en/of nieuwe sociale bewegingen). Een gevolg daarvan was de verminderde machtspositie van een aantal voorheen erg belangrijke subgroepen in de partij (denk aan de vakbonden, mutualiteiten en andere nevenorganisaties).

Deze tendensen hebben een uitgesproken invloed op de partij als organisatie. Ze leiden er in eerste instantie toe dat de partijleiding aan macht wint ten nadele van de partijleden (Katz 2014). Aangezien *catch-all* partijen gericht zijn op kiezers uit alle bevolkingsgroepen, staan leden niet langer exclusief model voor de *classe gardée* van de partij. Kiezersgroepen zijn breder en meer verscheiden dan het ledenbestand. Ze zijn minder loyaal aan één partij. Daardoor moeten partijen ook samenwerken met andere dan hun traditionele belangengroepen om toch een zekere stabiliteit in hun electorale aanhang te verzekeren. De band met de traditionele achterban (die zelf ook vaak minder trouw is) raakt verzwakt.

De verzwakte positie van leden komt goed tot uiting in het orgaan waarin traditioneel hun sterkte ligt: het partijcongres. Dit zijn minder echte besluitvormende organen maar veeleer *media events* geregisseerd door de partijleiding. Maar de toenemende grip van de partijleiding strekt verder. Krouwel (2004:156) omschrijft het zo: “Men mag zich dus niet verkijken op het feit dat sommige partijen net in die periode beginnen met experimenten om de partijwerking te democratiseren en leden meer directe invloed te geven (bijvoorbeeld bij het samenstellen van kieslijsten of de verkiezing van de partijvoorzitter). In feite onderstrepen die nieuwe invloedkanalen van de leden hun meer structurele betekenis- en machtsverlies. Ze dienen vaak als compensatie om leden toch bij de partij te houden en hebben voor de partijleiding het bijkomend voordeel dat goed georganiseerde subgroepen uitgeschakeld worden ten voordele van de veeleer volgzaam individuele leden.”

Maar ook de positie van partijen in het politieke systeem verandert. Volgens Kirchheimer worden politieke partijen en de staat namelijk in toenemende mate afhankelijk van elkaar. Zoals Krouwel het stelt: “de staat legitimeert zijn acties door middel van de politieke partijen in het parlement, terwijl deze partijen afhankelijker worden van de staat voor hun (financiële) middelen. De *catch-all* partij leidt dan ook tot vervaging van de democratische machtscheiding. De wetgevende, uitvoerende en ook rechterlijke macht vormen tezamen een kartel, in plaats van een wederzijds controlemechanisme. Politieke partijen trekken zich verder terug uit de samenleving.” (Krouwel 2004:155) Dit is de aanzet voor een tendens richting *office-seeking* en partijkartelvorming, die verderop nog wordt besproken.

De ontwikkeling van *catch-all* partijen betekent echter niet dat ideologisch georiënteerde partijen volledig van het toneel verdwijnen. Precies door de centrumcompetitie komt er ruimte vrij voor partijen met een smalle ideologische basis die bepaalde programmapunten benadrukken en een beperkt kiespubliek hebben (dus primair *policy-seeking* zijn). Men spreekt dan ook wel eens van *single issue* partijen of nichepartijen. Soms zijn die te vinden op de ideologische flanken en mobiliseren ze rond nieuwe issues. Een andere keer bieden ze een opgefrist alternatief voor de gevestigde partijen in het politieke spectrum.

3.3 MASSA-BUREAUCRATISCHE VS. ELECTORAAL-PROFESSIELE PARTIJEN

Als reactie op de *catch-all* theorie van Kirchheimer ontwikkelde Angelo Panebianco (1988) een nieuwe partijtypologie. Hoewel Krouwel dit type samen met de *catch-all* partij bekijkt, besteden wij er hier toch even afzonderlijk aandacht aan, omdat het de nadruk legt op een tot nog toe verwaarloosd aspect van de veranderende partijorganisatie. Panebianco deelt met Kirchheimer de aandacht voor *vote-seeking* maar legt meer nadruk op de professionalisering van de partijen die daaruit voortvloeit. In de massapartijen was een machtig partijapparaat aanwezig, bureaucraten die administratieve en technische taken uitvoerden. De partijleiders gebruikten het apparaat om de banden met de leden aan te halen. In de nieuwere partijen was hiervan geen sprake meer. De bureaucraten werden vervangen door *professionals* die gespecialiseerde taken uitoefenen, aldus Panebianco. Dit komt doordat de nieuwe partijen hun pijlen niet meer exclusief richten op de leden maar op de kiezers. De partij zal dus bijvoorbeeld professionele communicatie- en marketingspecialisten inhuren om een campagne op te stellen die aanslaat bij een zo ruim mogelijk deel van de bevolking.

Panebianco maakt dan ook het onderscheid tussen massa-bureaucratische partijen en electoraal-professionele partijen. In tabel 2 (Fiers 1998:61) worden de kenmerken van beide partijen weergegeven. Panebianco onderlijnt dat het hier slechts om ideaaltypes gaat. Een belangrijk nadeel aan het model van Panebianco is dat hij geen criteria meegeeft om het onderscheid tussen beide partijen te operationaliseren. De begrippen ‘cruciale rol’ of ‘overwicht’ zijn rekbaar als ze niet geconcretiseerd worden in toetsbare criteria. Vanaf wanneer we kunnen stellen dat een partij overhelst naar het electoraal-professionele type, geeft Panebianco niet voldoende duidelijkheid aan.

3.4 CARTEL PARTIES

Katz en Mair (1995) leverden een belangrijke bijdrage in het onderscheiden van partijtypes die voortbouwt op een aantal van de boven besproken tendensen. Zij ontwikkelden het idee van de *cartel party*. In hun bijdrage staat de veranderende relatie tussen de partij, de staat en de *civil society* centraal. Eind 19de, begin 20ste eeuw was er weinig verschil tussen de staat en de burgersamenleving. Mensen die politiek belangrijk waren of stemrecht hadden, waren quasi dezelfde als mensen die de macht uitoefenden binnen de staat. Zoals eerder aangehaald hadden partijen geen behoefte aan formele organisaties. Het waren losse comités bestaande uit elites die zowel deel uitmaakten van de staat als van de *civil society*. Dit is de periode van de kaderpartij. Door de groei van het electoraat groeide ook de *civil society* en verdween de nauwe, rechtstreekse band tussen de samenleving en de staat. De massapartij karakteriseert deze fase. De partij met een sterke formele organisatie en een uitgebreid ledenbestand vormt de link tussen de staat en de *civil society*. Die groeiden echter uit elkaar.

Samen met de *catch-all parties* veranderde de relatie tussen staat en partijen opnieuw. De band tussen de partij en bepaalde groepen uit de samenleving werd doorbroken: de *catch-all parties* richten zich immers op het hele electoraat, partijen werden een soort van makelaar tussen de samenleving en de staat: “in this model, parties are less the agents of civil society and the state, with the party government (i.e. the political ministry) leading an essentially Janus-like existence. On the one hand, parties aggregate and present demands from civil society to the state bureaucracy, while on the other they are the agents of that bureaucracy in defending policies to the public.” (Katz & Mair 1995:13)

Volgens Katz en Mair zijn we daarna een nieuwe fase binnengetrepen. Door de opkomst van *catch-all* partijen verkleinden de ideologische verschillen tussen de partijen. Katz en Mair gaan nog een stap verder en stellen dat de grote politieke partijen nauw met elkaar gaan samenwerken en een machtskartel⁹ vormen. Dit zijn: “colluding parties (that) become agents of the state and employ the resources of the state (the party state) to ensure their own collective survival.” (Katz & Mair 1994:5) Bovendien zijn partijen niet langer makelaars tussen de staat en de samenleving, maar zijn ze verstrengeld met en geabsorbeerd door de staat. Het is alsof politieke partijen niet langer de wensen van de bevolking vertegenwoordigen in de staat, maar dat ze, precies omgekeerd, de staat vertegenwoordigen bij de bevolking. De partijen onttrekken steeds meer middelen aan de staat en koloniseren de staatsinstituten, terwijl de staat in toenemende mate het gedrag van partijorganisaties reguleert. Het partijkartel is een inherent kenmerk van het politieke systeem geworden. De versterking van de band met de staat compenseert die van een verzwakte maatschappelijke inbedding. Ze wordt dus prominenter maar is tegelijk veelvormig en uit zich langsheen verschillende mogelijke wegen: de financiële afhankelijkheid van partijen t.a.v. de staat (cf. infra), de toegenomen overheidsregulering van het partijleven en de verruiming van de patronagemogelijkheden van partijen in het staatsapparaat (i.e. partijpolitiek gemotiveerde benoemingen) (Van Biezen & Kopecký 2014).

Cartel parties zullen vaak ook proberen een nog breder, diffuser electoraat aan te boren. Dat kan zich uiten in een toenemende nadruk op managementkwaliteiten van bestuurders, in plaats van op ideologische verschillen tussen politici. De partijen convergeren op de links-rechts dimensie en staan een beperkt niveau van beleidsinnovatie toe. Politiek verwordt steeds meer tot het managen van de staat door een professionele klasse. Hun hoofddoel verschuift dan ook in de richting van *office-seeking*.

Een aantal auteurs wijzen op de mogelijke negatieve gevolgen van dit nieuwe partijmodel. Volgens De Prins (2011) is elke kartelpartijdemocratie ook een participatie, maar gaat die nog verder: het “verdringt niet alleen de volksvertegenwoordiging uit het politieke centrum, maar ook de democratische instelling bij uitstek: de kiezer. Daarmee samenhangend komen ook kleine en nieuwe politieke partijen, de parlementaire oppositie en de politiek geëngageerde burger in de verdrukking.” (2011:82) Volgens De Prins gaat het om een politiek stelsel waarin de concurrentiestrijd tussen partijen voor een belangrijk deel uitgeschakeld wordt door de “verstoringe werking van een informeel kartel van gevestigde politieke partijen” (2011:82). De kiezer is het kind van de rekening, aldus deze auteur, omdat de partijenconcurrentie verstoord is: nieuwkomers en kleine partijen worden in hun groei gehinderd en

partijen nemen er genoeg mee om een vlakke concurrentiestrijd te voeren, om zo hun kansen op regeringsdeelname gaaf te houden. Kartelpartijen gebruiken hun dominantie om de spelregels te bepalen “which reinforce their own strong position” (Hague & Harrop 2013:178). Omdat gevestigde partijen de wetgevende macht controleren ontwerpen ze wetten die in hun voordeel uitdraaien: kieswetten, partijfinancieringswetten en ruimere partijwetten.¹⁰ Ook De Prins wijst er op dat deze partijen hun aard van maatschappelijke organisaties verliezen omdat ze voor hun overleven meer afhankelijk van de overheid en haar middelen dan van de kiezer. Omdat ze geen financiële steun moeten zoeken in de samenleving en omdat een grote en groeiende electorale steun geen voorwaarde is voor regeringsdeelname, zijn partijen minder georiënteerd op de samenleving en steeds meer op de staat: ze worden “steeds meer organen van de staat, en steeds minder vrijwillige politieke verenigingen” (2011:85). Ze beheren de staat en de *status quo*. Dat is volgens nogal wat auteurs schadelijk voor de legitimiteit van de staat en van de politiek.

Katz en Mair halen twee argumenten aan om hun these te staven. Het eerste argument is dat vrijwel alle partijen die een min of meer stabiele vertegenwoordiging kennen in het parlement wel al regeringsverantwoordelijkheid hebben gedragen. Voor slechts een handvol partijen is dat niet het geval. Dat weerspiegelt volgens de auteurs dat kartelpartijen eigenlijk geen echte strijd meer met elkaar voeren, maar zich collectief terugtrekken in het bastion van de staatsmacht. Er zijn geen traditionele regeringspartijen meer en tegenhangers die stevast een rol als zweppartij opnemen.¹¹ En als het er echt op aankomt hun belangen als organisatie te vrijwaren, zullen de kartelpartners elkaar vinden in partijgrensoverschrijdende compromissen: “[ze] handhaven een beperkt niveau van electorale competitie d.m.v. informele overeenkomsten, zodat de organisatorische overleving van alle betrokken partijen kan worden gewaarborgd.” (Krouwel 2004:158)

Een tweede argument voor deze groeiende verstrengeling vinden Katz en Mair in de toegenomen afhankelijk van partijen van overheidssubsidies. Overal in Europa worden partijen meer en meer door overheidssubsidies gefinancierd (Katz 2014; Van Biezen & Kopecký 2014)). Het uitgesproken voorbeeld van België maakt dit duidelijk. In België was er vóór 1989 nauwelijks controle op de inkomsten van politieke partijen. Partijen klopten dan ook regelmatig aan bij bedrijven om hun vele dure campagnes te financieren. In 1989 besloot men paal en perk te stellen aan deze praktijk. De wet Dhoore verplichtte de partijen om een open boekhouding bij te houden en beperkte de giften van burgers, bedrijven en andere. In ruil voor de open boekhouding konden de partijen voortaan rekenen op een dotatie van de overheid. Die werd berekend op het aantal stemmen dat elke partij bij de parlementsverkiezingen haalde. Daarnaast krijgen partijen o.a. ook nog een vaste vergoeding. Partijen beslissen zelf, via de wet op de partijfinanciering en de reglementen van de verschillende parlementen, over de hoge bedragen die de staat hen via overheidsdotaties toekent. Vandaag vormen de overheidssubsidies de belangrijkste bron van inkomsten voor de partijen. Deze wetgeving maakte een einde aan een tijdperk van duistere partijfinanciering. Tegelijk hield ze in dat bestaande partijen voortaan zelf beslissen wie wat krijgt: “tussen de kartelpartijen bestaat als het ware een stilzwijgende overeenkomst dat wie zich correct gedraagt en de gemeenschappelijke belangenbehartiging van het kartel niet doorbreekt, op geregelde tijdstippen mee aan de regeringstafel mag zitten.” (Weekers & Maddens 2009:143)¹²

Het bovenstaande voorbeeld maakt al duidelijk dat de meeste gevestigde partijen in België vandaag als *cartel parties* kunnen worden beschouwd die afspraken maken met elkaar over partijregulering. Het Vlaams Belang is wellicht de meest bekende uitzondering. De partij wordt minder intens bij de organisatie van het partijstelsel betrokken en zet zich af tegen de verstrengeling van bepaalde partijen met de staat. Ook andere partijen maken er een punt van zich op gezette tijdstippen te distantiëren van de zogenaamde gevestigde of traditionele partijen (denk aan recente campagnes van de N-VA). Het is belangrijk *cartel parties* van electorale kartels te onderscheiden. In het eerste decennium na de eeuwwisseling kozen enkele partijen (denk aan CD&V en N-VA tussen 2004 en 2008, VLD en Vivant tussen 2004 en 2007 en SP.a en het toenmalige Spirit tussen 2002 en 2008) er immers voor electorale allianties aan te gaan. Die bestonden uit gemeenschappelijke lijsten en een (gedeeltelijk) gelijklopend programma waarmee men samen naar de kiezer trok. De partijen bleven wel als afzonderlijke entiteiten bestaan. Die kartels zijn vandaag gesplitst en/of in bestaande partijen opgegaan.

Uiteraard is niet iedereen het eens met het *cartel party* model van Katz en Mair en hun scherpe kritiek op de politieke partijen. Wolinetz (2002) noemt hun aanpak interessant maar problematisch. De argumenten die ze aanreiken dat de partijen en de staat meer en meer vervlochten zijn, zijn volgens hem onvoldoende. Koole (1996) en Kitschelt (2000) vinden de definitie van Katz en Mair onvoldoende uitgewerkt en hebben ook een aantal meer empirische bezwaren. Toch is dit model erg dominant geworden in de literatuur over partijen. Van Biezen en Kopecký (2014) vinden in hun recente longitudinale en comparatieve analyse, die scherpstelt op de relatie tussen partijen en de staat als essentieel onderdeel van de kartelthese, bijvoorbeeld bevestiging voor een intenser wordende band tussen staat en partij. Tenminste wat de financiële afhankelijkheid van de staat en het regulerend beheer door de staat van partijen betreft. Die twee liggen in elkaars verlengde: de overheid subsidieert partijen in ruil voor een regelgevend kader dat hun optreden in een bepaalde richting stuurt en hen bevestigt in hun rol als ‘*public utilities*’. Dit laatste heeft dan ook een impact op de derde dimensie in de relatie. In tegenstelling tot wat de *cartel*-these vooropstelt, zijn de patronagemogelijkheden voor partijen niet per se toegenomen en wordt het minder aanvaard daar partijgetrouwen mee te belonen.

Het model van de *cartel party* is meteen ook het uitgangspunt voor een aantal meer hedendaagse tegenbeelden. Volgens sommigen leidt de symbiose tussen publieke (staat) en private belangen (kartelpartijen) immers tot nieuwe partijen met een antisysteem- of antikartel-strategie. De onvrede over de traditionele partijen wordt vaak aangevuld met de verwachting van een diepere betrokkenheid van de eigen leden bij de partijwerking, die eerder rond een reeks ideeën dan rond de belangen van sociale groepen georganiseerd zou moeten worden. Sommigen menen dat het basisdemocratische denken van de groene partijen deze antisysteem of antikartel logica weerspiegelt (Katz 2014). Voor anderen is de collusie van traditionele partijen een directe aanleiding voor het ontstaan van (rechtse) populistische antisysteempartijen, die weerzin laten zien tegen het functioneren van de traditionele (partij)politiek, de representatieve democratie en tegen de moraal van de politieke en culturele elite.

3.5 BUSINESS-FIRM PARTIJEN

Ook de opkomst van *business firm parties* en aanverwante partijen wordt in dat licht gezien. Zij zijn het laatste hoofdtype dat Krouwel (2006) onderscheidt. Net als bij de voorgaande partijtipes, is er in deze laatste groep ook discussie over de afbakening en de specifieke partijkmerken die daarbij horen al naar gelang de auteur die een bijdrage tot dit recente partijtipe heeft geleverd.

Ignazi (1996:552) heeft het bijvoorbeeld over de *nonpartisan party*: “charismatic-like movements where a leader, without a partisan organizational structure which provides for a clear decision-making process or members’ recruitment/participation, attains a dramatic success.” Volgens de auteur is dit type partij niet compleet nieuw. Hij wijst op het voorbeeld van Frankrijk aan het einde van de jaren 1950 toen generaal Charles de Gaulle (1890-1970) er zijn eclatant electoraal succes kende met een partijcoalitie rond zijn persoon.

Hopkin en Paolucci (1999) ontwikkelen een meer omvattend model voor het type van de *business firm party*. Hoewel de auteurs zelf dit type als een uitvloeisel zien van de electoraal-professionele partij zoals die door Panbianco werd omschreven, ziet Krouwel (2006) hier toch een aparte categorie in.

Business-firm parties zullen vaak ontstaan als tegenreactie op het machtsmonopolie van de *cartel parties*. Deze laatste groep controleert bijvoorbeeld de mechanismen van partijfinanciering. Hierdoor is het moeilijk en duur om een nieuwe partij op te richten en hebben nieuwkomers het moeilijk om te overleven (tenzij als marginaal verschijnsel) zolang ze geen parlementaire vertegenwoordiging hebben en dus overheidsfinanciering. Volgens Krouwel (2004, 2006) kan dit enkel doorbroken worden door een nieuw soort elite: de politieke entrepreneurs. Dit zijn kapitaalkrachtige ondernemers die aan politiek willen doen en zich daarbij opwerpen als goede managers van de overheid. Ze vertegenwoordigen niet zozeer een bepaald deel van de bevolking, maar richten zich als goede bestuurders op het hele kiezerskorps. Hun voornaamste doel en programmapunt zijn de overheid efficiënter maken en de markt meer ruimte geven. Dat betekent vaak dat methoden, criteria, benaderingen uit de private markt in het overheidsapparaat geïmplementeerd moeten worden. Omdat kartelpartijen de overheidsmiddelen monopoliseren, worden deze nieuwe partijen met private middelen gefinancierd.

Krouwel onderscheidt twee soorten *business-firm parties*: “De een is gebaseerd op een reeds bestaande commerciële onderneming waarvan de structuren worden ingezet voor een politiek project, terwijl bij het tweede type een nieuwe zelfstandige organisatie wordt opgezet om politieke macht te veroveren.” (Krouwel 2004:160) Een voorbeeld van het eerste type was het voormalige *Forza Italia* (1993-2009), de ‘partij’ die ontstaan is uit het zakenimperium van de politicus en zakenman Silvio Berlusconi. De Nederlandse Lijst Pim Fortuyn, die kortstondig maar uitgesproken succes boekte bij de parlementsverkiezingen van 2002, geldt vaak als voorbeeld van het tweede type. Geert Wilders wordt met zijn PVV als de ideologische (in de zin van populistische) en organisatorische erfgenaam daarvan gezien. Grote financiële armslag en een gemakkelijke toegang tot de massamedia zijn dan de belangrijke hulpbronnen.

Organisatorisch zijn deze partijen weinig ontwikkeld. Ze halen hun middelen vooral uit de private sector en zijn meestal sterk gecentraliseerd rond en gefocust op één charismatisch persoon, het boegbeeld van de partij. Dat is meteen ook de zwakte van de partij. Als het boegbeeld wegvalt, is het verder bestaan van de hele partij bedreigd. De ledenorganisatie is niet goed uitgebouwd. Hetzelfde geldt voor hun ideologie of programma. Ze richten zich vooral op wat de kiezer graag hoort met inbegrip van enig populisme. Hun oriëntatie is doorgaans onduidelijk en flexibel. Ze maken handig gebruik van marketingtechnieken en voeren consumentenonderzoek. De politieke entrepreneurs werken vraaggericht: beleidsopties worden ontwikkeld op basis van marktonderzoek dat toelaat de meest populaire of verkoopbare voorstellen te selecteren. Vele partijactiviteiten worden uitgevoerd door externe instanties en op commerciële basis. In zekere zin houden dit soort partijen een terugkeer in naar *vote-seeking* als hoofddoel.

Erg verwant aan de *business-firm party* is de zogenaamde mediapartij (o.m. Hooghe 2004). Het verschil is dat dit type partij misschien niet zozeer als een alternatief naast de *cartel parties* dan wel als een volwaardige vervanger ervan wordt gezien. De machtsmechanismen zijn dezelfde als hierboven beschreven. In dit soort partijen draait alles rond één charismatische figuur wiens macht grotendeels gebaseerd is op de manier waarop hij in de media naar voren komt. Gelet op het toenemend belang van de (audiovisuele) media in de verkiezingsstrijd, is die voorstelling erg bepalend voor het succes van de partij: “de mediapartij wordt daardoor een soort public relations machine, die er in eerste instantie op gericht is een gunstig imago te scheppen en verkiezingen te winnen.” (Hooghe 2004:57) De rest van de partijorganisatie komt op de tweede plaats. Van werkelijke interne democratie is er binnen dergelijke partijen weinig sprake. Men kan zich immers geen dissidente stemmen permitteren die het positieve imago van de partij schade toe brengen. Het gedachtegoed van de partij is niet gebaseerd op grote ideologieën, maar bestaat uit populaire voorstellen die aanslaan bij de kiezers: “ideologie raakt hierbij meer en meer op de achtergrond. Dit soort populaire en charismatische leiders beroept zich nog zelden op duidelijke politieke leerstelsels, maar probeert op andere wijzen de kiezer te ‘charmeren’. Belangrijk hierbij is dat hun optreden zich niet beperkt tot de verkiezingscampagnes: in feite zijn ze permanent bezig een positief imago te creëren voor zichzelf en onrechtstreeks dus ook voor hun partij.” (Hooghe 2004:57) De voormalige Britse premier Blair en zijn *New Labour* worden soms als archetype van dit soort partij aangehaald.

3.5 PARTIJTYPES IN MEERLAGIGHEID: VAN FRANCHISE TOT FEDERATIE

De bovenstaande types hebben een gedeelde gerichtheid op een nationale niveau gemeen. Ze veronderstellen, dikwijls impliciet, een relatief centripetale partijorganisatie, waarbij subnationale onderdelen (zoals lokale of provinciale afdelingen) rond het nationale partijhoofdkwartier gecentreerd zijn. Tussen afdelingen en de moederpartij bestaat in die opvatting een relatief hiërarchische band: het centrum stuurt de periferie aan en oefent er unilaterale controle op uit. Meer recent heeft de literatuur toenemende aandacht voor het optreden van partijen in de gelaagde netwerksturing (*multilevel governance*) en het gelaagde karakter van partijen zelf. Daarbij wordt de klassieke boven- en onderschikking tussen centrum en periferie ter discussie gesteld. Waar sommigen een vrij eenduidige beweging zien richting meer autonome partijafdelingen, leggen anderen de nadruk op een gediversifieerd beeld en wisselende verhoudingen in onderlinge afhankelijkheden.

De studie van partijen in *multilevel* omgevingen werd sterk bepaald door Carty (2004). Hij bekijkt de relaties tussen de lagen van partijen vanuit het perspectief van de franchisehouder. Hedendaagse partijen ruilen hun traditionele hiërarchische structuur in voor *stratarchy*. Dit model van machtsverdeling ziet partijen als opgebouwd uit lagen (of strata) die relatief onafhankelijk van elkaar functioneren, maar wel kunnen samenwerken onder het overkoepelende partijlabel. De afdelingen hebben een grote mate van autonomie om eigen strategieën en initiatieven te bepalen. Macht en autoriteit berusten in dit type partij niet op één plaats of binnen

één kliek van personen, maar zijn meer verspreid en gedeeld. Een hiërarchisch gecentraliseerd gezag kan de veelvuldige heterogeniteit van de hedendaagse partij onvoldoende respecteren. Carty bouwt hiervoor op Eldersveld (1964) en Mair (1994:17) die eerder verwees naar een “widespread consensus that the relevant relationships are now more strataarchical than hierarchical, and that each face of the party is now increasingly autonomous of the others.”

Volgens Carty vertonen partijen in die zin meer en meer gelijkenis met een franchisesysteem. In het hart van de strataarchische partij vinden we een franchisecontract dat de essentie van de specifieke overeenkomsten tussen afdelingen en moederpartij beschrijft, zoals de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de belangrijkste partijonderdelen en hun onderlinge relatie. Hij omschrijft dat idee als volgt: “As a whole, the party embodies and sustains a brand that defines its place in the political spectrum and is the focus for supporters’ generalized loyalties. Typically, parties’ central organizations are responsible for providing the basic product line (policy and leadership), for devising and directing the major communication line (the national campaign) and for establishing standard organizational management, training and financing functions. [...] Local units, however they are defined (geographically or otherwise), more often provide the basic organizational home of most party members, and are typically charged with delivering the product, i.e. creating organizations that can find and support candidates as well as mobilizing campaigns to deliver the vote on the ground.” (Carty 2004:11). Hij legt dus de nadruk op de organisatorische flexibiliteit van de partij, met als essentie het samenspel tussen de autonomie van de onderdelen en het integratieve karakter van de organisatie die een vorm van centrale controle vraagt. Dit laatste maakt dat hiërarchie en strataarchie elkaar niet uitsluiten maar samen bestaan. De strataarchie bevindt zich dan op een tussenpositie op het continuüm tussen de partij als hiërarchie enerzijds en de partij als federatie anderzijds.

Bolleyer (2012) bouwt daarop verder en gaat dieper in op de vraag hoe hiërarchie (waarbij de het centrale hoofdkwartier dwingend kan optreden t.a.v. de subnationale afdelingen) ook in meer strataarchische organisaties een rol kan blijven spelen. Daarvoor bestaan verschillende instrumenten en dynamieken. Het gaat dan bijvoorbeeld over centrale mechanismen om conflicten op te lossen, centrale verdeling en controle van financiële middelen en *top-down* gerichte communicatiepatronen in de partij. De auteur werkt verder op het bepalen van categorieën in het continuüm tussen hiërarchie en federatie. Die laatste twee identificeert ze als ideaaltypes, met de strataarchie als tussenvorm. Haar driedeling is gebaseerd op de manier waarop de bevoegdheden en middelen (onder meer m.b.t. kandidatenselectie, conflictoplossing, financiën) worden verdeeld over de verschillende niveaus en de mate waarin de nationale belangenvertegenwoordiging langsheen territoriale lijnen is georganiseerd (wat o.m. zichtbaar wordt in de samenstelling van de centrale partijorganen). Haar bijdrage laat toe meer gericht de posities van welbepaalde partijen op het aangehaalde continuüm te bepalen aan de hand van duidelijker omschreven variabelen.

Zoals gesteld zien veel auteurs in de verschillende ideaaltypische partijbeschrijvingen een historische evolutie, waarbij de partijen zich aanpassen aan de veranderende context. In de realiteit zijn veel partijen vandaag een mengvorm met kenmerken van die verschillende ideaaltypische partijmodellen. Er kunnen zelfs cirkelbewegingen waargenomen worden: de overeenkomsten tussen de oude elitepartijen en de hedendaagse *business-firm parties* op het vlak van partijorganisatie vallen op, ook al verschillen beide types sterk in hun electorale aanhang. Koole (1992) spreekt in dat verband bijvoorbeeld van ‘moderne kaderpartijen’ wanneer hij de naoorlogse evolutie van de Nederlandse partijen beschouwt. Ook dit type partij is echter tijdsgebonden en het gevolg van een geleidelijke aanpassing aan de veranderende omstandigheden in het politieke systeem. De vele tussenvormen en het feit dat het hoofdmodel (en ook de combinaties daarvan) kan verschillen al naar gelang het gezicht van de partij dat men bestudeert, de positie die ze in de instellingen bekleedt (in de regering of de oppositie) of het organisatieniveau (van lokaal tot supranationaal), maken dat er vandaag enige scepsis bestaat over de meerwaarde van een eenduidige benadering van partijen langsheen dit soort typologieën: “[...] discussing the nature and the features of the party models that prevail in given historical periods is no longer useful insofar as it would inevitably lead to a sterile comparison between the new model(s) and the original hierarchic/monolithic benchmark” (Bardi, Bartolini & Trechsel 2013:155). De types informeren ons wel over ideaalbeelden van partijen die in verschillende mate dominant zijn in bepaalde perioden. Ze laten als het ware organisatorische blauwdrukken zien langsheen cruciale dimensies, waartegen het feitelijk functioneren van reële fenomenen kan worden afgewogen.

In tabel 3 geven we bij wijze van synthese het overzicht weer van de kenmerken van de partijtipes zoals die door Krouwel (2004:148-149) worden onderscheiden en hierboven zijn besproken.

4 FUNCTIES EN DISFUNCTIES VAN PARTIJEN

Hoewel de vorige sectie duidelijk maakte dat het aanschijn van partijen verandert in het licht van wisselende maatschappelijke omstandigheden, zijn bijna alle auteurs het erover eens dat ze zo goed als onmisbaar blijven voor de werking van de moderne democratie. Daarin oefenen partijen als unieke actoren een aantal cruciale functies uit.¹³ Welke dat precies zijn, verschilt naar gelang de auteur en/of het politieke systeem. In zijn meer omvattend overzicht identificeert Katz (2014) bijvoorbeeld vier basisfuncties die zowat overal en bij alle partijen terugkomen: coördinatie (binnen het bestuur, binnen de samenleving en tussen bestuur en samenleving), het betwisten van verkiezingen en structureren van de competitie, de rekrutering en selectie van politiek personeel en vertegenwoordiging. Heywood (2014:227-231) onderscheidt dan weer zes partijfuncties: vertegenwoordiging, elitevorming en rekrutering, doelformulering (maken van maatschappelijke keuzes), belangenarticulatie en –aggregatie, socialisatie en mobilisatie en tot slot de organisatie van de overheid (besturen).

Gelet op de verschillen bekijken we in wat volgt vooral de inzichten uit de literatuur die het Belgische politieke systeem bestudeert, aangevuld met meer internationale insteken. Na de noodzakelijkerwijze meer overstijgende behandeling van het concept, het ontstaan en de types van partijen, is die concretisering aangewezen. We vertrekken voor onze analyse bij Fiers (1998), die uit een literatuuroverzicht van ongeveer twee dozijn auteurs tot bijna twintig verschillende functies van partijen komt. De auteur herleidt deze functies tot drie hoofdgroepen: de programmatische, de positionele en de civiele. We vullen dit aan met de bijdrage van Dewachter (2003a) die voortbouwt op de inzichten van Fiers, maar diens lijstje uitbreidt met zogenaamde disfuncties van partijen (waar ze kort gezegd een negatieve impact hebben op het goed functioneren van de democratie). In die laatste categorie zullen we vooral aandacht besteden aan het fenomeen van de particratie. Zoals steeds zijn er (dis)functies die minder goed onder te brengen zijn bij één specifieke categorie en is

het van belang te beseffen dat niet alle partijen elke functie even sterk opnemen. Figuur 1 geeft een grafisch overzicht van de (dis)functies die hieronder besproken zullen worden. Wij gaan in onze bespreking niet systematisch en op dezelfde manier in op alle (dis)functies die in deze figuur vervat zitten. We gebruiken de hoofdfuncties als startpunt en vullen verder aan op de voornaamste (dis)functies in een eigen bundeling.

4.1 DE PROGRAMMATISCHE FUNCTIES

Hiermee bedoelen we de functies die met het programma en het eventuele beleid van de partij te maken hebben. Het gaat dan om de formulering en de vertaling van de ideologie van de partij in een meer concreet gedachtegoed. Of met Heywood: “Parties are a major source of policy initiation, it also encourages them to formulate coherent sets of policy options that give the electorate a choice amongst realistic and achievable goals.” (2014:229) Binnen deze hoofdfunctie kunnen we een aantal subfuncties onderscheiden: het vertegenwoordigen en bundelen van belangen, het ontwerpen en ondersteunen van beleid en het formuleren van strijdpunten.

(1) De eerste subfunctie is dus het vertegenwoordigen en bundelen van belangen (in het Engels respectievelijk *interest articulation* en *aggregation*). Partijen zullen proberen de vragen en/of belangen van (groepen) burgers op de politieke agenda te plaatsen zodat er aandacht aan geschonken wordt. Ze kunnen dat doen door zelf nieuwe punten op die agenda te zetten of door te reageren op een beleidsbeslissing van andere partijen (Fiers 1998). Sommigen menen dat partijen vandaag vooral reageren op overheidsbeslissingen, veel meer dan dat ze vertalen wat er leeft in de samenleving (Koole 1992).

Partijen doen evenwel meer dan een reeks signalen op de agenda zetten. Ze bundelen namelijk verschillende vragen en/of belangen in een relatief consistent programma. Dit is een cruciale functie: er zijn immers heel wat tegengestelde belangen en lang niet alle vragen zijn even belangrijk. Het zijn de politieke partijen die bepalen welke belangen verdedigd zullen worden en waarop ze de klemtoon leggen. Ze bepalen m.a.w. de prioriteiten. Dewachter (2003a) omschrijft dit als waardenhiërarchisering en inschaling van de partijen. Witte (1996:155) vat die bundelende functie samen met de vaststelling dat “een partij politieke betekenis verleent aan de aspiraties en de eisen van haar leden. De belangen worden omgezet in ideologieën en doctrines, doctrines in programma’s en de programma’s worden geconfronteerd met de problemen van de machtsuitoefening”. Voor Deschouwer (1987) past dit aspect van partijen in de systeembenadering van Easton. Politieke partijen spelen een belangrijke rol aan de inputzijde van het systeem. Ze vervullen de rol van poortwachter (*gatekeeper*) die de vragen van de bevolking aanhoort. Aangezien men niet alles tegelijk kan realiseren, worden enkel de belangrijkste vragen doorgelaten naar de eigenlijke politieke besluitvorming.

De literatuur verschilt van mening over welk aspect van deze subfunctie (vertegenwoordiging of bundeling) de bovenhand heeft. Voor Dewachter (2003a) ligt de meerwaarde juist in het bundelende karakter van partijen. Geen enkele andere actor kan die functie beter uitoefenen dan een partij. Deschouwer en Koole (1991) leggen dan weer meer nadruk op het aspect van vertegenwoordiging, dat aan belang heeft gewonnen onder invloed van de tendens richting *catch-all* partijen. Aangezien zij een zo ruim mogelijk kiespubliek willen aanspreken, wordt het vasthouden aan een strikte ideologie minder belangrijk. Hun programma is breed en wil een dito publiek bedienen. Hierdoor zijn partijprogramma’s in lengte toegenomen en krijgen ze wel eens het aanzijn van boodschappenlijstjes (Koole 1992). Anderen menen dat de twee aspecten onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn in een meer algemene subfunctie van belangenvertegenwoordiging. Partijen zullen dan proberen de belangen van verschillende groepen uit te drukken, te aggregeren en met elkaar te verzoenen tot een coherent geheel. Hierin hebben ze een meerwaarde ten opzichte van bijvoorbeeld belangengroepen: “If interest groups were the highest form of political organization, government would be terribly chaotic and unstable. One interest group would slug it out with another, trying to sway government officials this way and that. There would be few overarching values, goals, or ideologies that could command nationwide support. Parties help tame and calm interest group conflicts by interest aggregation – aggregating their separate interests into a larger organization.” (Roskin 2003:195)

(2) Een tweede subfunctie is het ontwerpen en ondersteunen van beleid. Partijen zullen doorgaans niet enkel vragen en/of belangen vertegenwoordigen maar meteen ook oplossingen voorstellen voor maatschappelijke vraagstukken en die naar de buitenwereld verdedigen (Dewachter 2003a). In eerste instantie komen die voorstellen van oplossing terecht in het partijprogramma (bijvoorbeeld ten tijde van verkiezingen). Het ultieme doel van een partij bestaat er echter in die oplossingen effectief in de praktijk te brengen door het beleid te beïnvloeden of het zelf (mee) te bepalen. In de Belgische context betekent dat uiteraard dat partijen regeringsverantwoordelijkheid dragen. In dat geval zullen meerderheidspartijen het regeringsbeleid van hun minister(s) steunen binnen de contouren van een door hen goedgekeurd regeerakkoord en trachten beide zo goed mogelijk te laten aansluiten bij hun oorspronkelijke partijprogramma.

(3) Een derde subfunctie is de formulering van strijdpunten en sluit aan bij de voorgaande twee. Partijen maken zoals gezegd hun oplossingen publiek en zullen die ook proberen te verdedigen. Wanneer het over omstreden oplossingen gaat en/of thema’s die gevoelig liggen bij het publiek, dan spreken we van strijdpunten. Dit zijn politieke kwesties die voor beroering en brede discussie zorgen. Het gaat om punten waarover geen consensus bestaat, noch bij de politici noch bij de publieke opinie, met uitgesproken kampen van voor- en tegenstanders. Partijen kunnen van een thema een strijdpunt maken door er rond te mobiliseren.

4.2 POSITIONELE PARTIJFUNCTIES

Partijen hebben niet alleen een belangrijke functie in het ontwerpen en ondersteunen van het beleid op grond van belangenvertegenwoordiging, maar ook in het bepalen van wie het beleid dan zal vormgeven. Het gaat dan om de positionele partijfuncties (Dewachter 2003a). Hier onderscheiden we een meer algemene functie in de rekrutering en selectie van politiek personeel, en de meer particuliere verwerving van regeringsfuncties. Partijen spelen in beide gevallen een belangrijke rol in de coördinatie binnen het bestuur. Positionele functies dragen in deze subfuncties bij tot wat Fiers (1998) organisatorische systeemfunctionaliteit noemt. Het gaat dan om een reeks activiteiten waaraan partijen vormgeven en die doelbewust de continuïteit van het bestaande systeem willen bestendigen. We zullen dat ook terugzien bij enkele van de civiele functies van partijen, die in de volgende sectie bekeken worden.

(1) De eerste positionele subfunctie van partijen is de rekrutering en selectie van politiek personeel. Rekrutering is wat breder dan selectie. In het eerste geval gaat het om het opnemen van potentiële kandidaten in de schoot van de partij. Die kandidaten doorlopen dan een leerschool in de partij. Ze leren er de knepen van het politieke vak: “parties introduce citizens to candidates or elected officials and show members how to speak in public, to conduct meetings, and to compromise, thus deepening their political competence.” (Roskin 2003:196) Die leerschool resulteert niet altijd meteen in een kandidatuur voor een verkozen mandaat. Heel wat toekomstige politici doen ervaring op in de partij zelf of in door de partij gecontroleerde organen (denk aan studiediensten of kabinetten bij regeringsdeelname). Politici worden zo gekneed tot aspirant-beleidsmakers. In het geval van selectie gaat het dan om de effectieve kandidatuur voor een verkozen mandaat.

Het is duidelijk dat deze subfunctie politieke partijen heel wat macht verschaft. Natuurlijk moeten kandidaten in het democratisch bestel voorbij de horde van de kiezer om verkozen te raken. Maar rekrutering en selectie in een partij is een eerste (en misschien wel belangrijkste) hinderpaal die een toekomstige beleidsmaker moet nemen. Kandidaten moeten daarom niet alleen voldoen aan de verwachtingen van de kiezer, maar ook aan die van de partij. Rekrutering en selectie verschillen al naar gelang de partij en de tijdsperiode. We hebben relatief weinig zicht op hoe deze subfunctie in de praktijk vorm krijgt. Ook in het Belgische politieke systeem geldt dit nog steeds als *the secret garden of politics* (Gallagher & Marsh 1988). Wel weten we dat de methoden van kandidatenselectie de laatste decennia formeel gedemocratiseerd zijn. Partijleden hebben meer dan vroeger inspraak in die selectie.¹⁴ In de Belgische context gebeurt dat meestal door de leden te laten stemmen over een modellijst die het partijbestuur in samenspraak met de verantwoordelijke afdelingen heeft opgemaakt (Wauters 2009). Partijen hechten in onze context vooral belang aan een aantal subjectieve persoonlijke kenmerken van hun kandidaten. Wanneer een zetelende mandataris opnieuw kandidaat is, wordt het bijvoorbeeld moeilijk hem of haar te weren. Ervaring in andere verkozen mandaten en/of de partij worden doorgaans als de belangrijkste surrogaten gezien, samen met de perceptie van electorale aantrekkingskracht. Objectieve persoonlijke kenmerken spelen verhoudingsgewijs minder. Vaak zullen ze wel deel uitmaken van de strategie van *ticket balancing* die een partij hanteert: in een lijststelsel kan en wil men een reeks kandidaten aanbieden met kenmerken die verschillende groepen aanspreken (Gallagher & Marsh 1988; Hazan & Rahat 2010).

(2) In het verlengde van de meer algemene rekrutering en selectie voor verkozen mandaten zullen partijen onder bepaalde omstandigheden ook de verantwoordelijkheid hebben om regeringsfuncties in te vullen. Dit is de tweede positionele subfunctie. Bij ons is dat een belangrijk element in de onderhandelingen rond de regeringsvorming, waarin partijen bepalend zijn. Het kiessysteem van evenredige vertegenwoordiging leidt tot een meerpartijensysteem. Zelden maakt één partij eigenhandig de meerderheid uit. Dat de meerderheidsvorming het voorwerp is van onderhandeling tussen partijen hangt ook samen met het parlementaire stelsel. De samenstelling van het parlement heeft een grote invloed op de samenstelling van de regering, die het resultaat is van een doorgaans ingewikkeld compromis tussen partijen die samen een meerderheid vormen.¹⁵ Partijen zijn dus de kernspelers bij de regeringsvorming: zij voeren de onderhandelingen en beslissen langsheen hun eigen wetmatigheden wie minister wordt. In ons partocratisch bestel zullen partijen zich in de rekrutering en selectie doorgaans niet beperken tot verkozen mandaten in de meer enge institutionele sfeer (d.i. parlement en regering). Ze hadden traditioneel armslag in het invullen van een aantal belangrijke functies in de administratie, de rechtelijke macht en tal van andere parapolitieke instellingen (Witte 1996; De Winter & Dumont 2014).¹⁶

(3) Eens de verkozenen hun posities bekleden, geeft de partij hen ook instructies over wat te doen of hoe zich te gedragen in concrete dossiers. Dit is de derde subfunctie. Partijen zorgen voor discipline en communicatie in de fractie. Ze werken dus deels instruerend en deels adviserend of informatief (zodat fractieleden toch enige autonomie hebben). Die coördinatie is zeker ook van belang wanneer partijen deelnemen aan de regering. De partij zorgt dan voor afstemming tussen de parlementaire fractie en de vertegenwoordigers van de partij in de regering. Door de sterke partijdiscipline en dominantie van partijen in de besluitvorming, zullen fractieleden van de meerderheid het de regering overigens zelden moeilijk maken (De Winter & Dumont 2014. Zit een partij niet in de regering, dan steunt het hoofdkwartier de fractie om oppositie te kunnen voeren.

4.3 CIVIELE FUNCTIES

Partijen oefenen ten slotte ook een aantal taken uit ten aanzien van burgers. Dit noemen we de civiele functies. We kunnen hier een onderscheid maken tussen een meer neutrale subfunctie (doorgeefluik of kanaal van communicatie), en een meer actieve subfunctie (mechanisme van socialisatie, integratie of mobilisering). In beide gevallen dragen partijen er vaak toe bij dat de spelregels en de uitkomsten van het politieke systeem als legitiem worden ervaren. In die zin hebben ze ook in hun civiele functies een rol als behoeft van de organisatorische systeemfunctionaliteit.

(1) De eerste civiele subfunctie van partijen is communicatie. Partijen zijn dan de brug tussen de bevolking en de instellingen. Die communicatie is tweerichtingsverkeer (Dewachter 2003a). Neerwaarts kan de regering via de partijen de bevolking aanspreken. Dat gebeurt dan doorgaans via de partijleden als uithangbord van de partij. Regeringsbeslissingen kunnen bijvoorbeeld via contacten met en van partijleden afgetoetst worden. Omgekeerd en opwaarts kunnen kiezers dankzij de partijen hun wensen kenbaar maken aan de regering en kunnen ze een impact hebben op het politieke besluitvormingsproces. Goede opwaartse communicatie heeft dan een democratiserend effect. Deze functie lijkt aan belang toe te nemen. Vroeger was de partij immers alleen de spreekbuis van haar leden of van de belangengroepen die rechtstreeks aanleunden bij de partij. Een aantal evoluties (vlottende kiezers, secularisatie, ontzuiling, enz.) hebben er evenwel voor gezorgd dat partijen zich meer richten op hun kiezers in plaats van op hun leden. Veel meer dan vroeger moeten de partijen immers vechten voor iedere stem. De partijen zullen dan ook meer en meer geneigd zijn om rekening te houden met de belangen van de kiezers. Communicatie wordt ook steeds belangrijker in het overtuigen van minder partijtrouwe kiezers. Dikwijls wordt verondersteld dat die vandaag meer direct verloopt (o.m. via de massamedia) en minder indirect langsheen leden- of nevenorganisaties van partijen.

(2) De tweede civiele subfunctie heeft te maken met het socialiseren, integreren en mobiliseren van burgers. Partijen hebben een zekere educatieve functie in de samenleving. Ze leren de bevolking iets over politiek. Dit uit zich op twee manieren. Enerzijds hebben partijen een bepaalde visie op de maatschappij en op de problemen die er zijn. Ze formuleren die in hun partijprogramma. Die partijprogramma's vormen vaak de basis van het politieke debat waaruit de kiezer leert welke politieke problemen er zijn en hoe die opgelost kunnen worden. Anderzijds brengen de partijen de heersende politieke waarden en normen over op de bevolking.¹⁷ Het

zijn m.a.w. belangrijke agenten van politieke socialisatie. Op die manier versterken partijen ook (indirect) het bestaande politieke systeem. Ze zetten er hun leden en kiezers immers toe aan om aan politiek te doen binnen de klijtlijnen van het bestaande systeem. Historisch gezien is de keuze voor een dergelijke reformistische koers erg belangrijk. De ontwikkeling van de socialistische partijen in de richting van parlementaire vertegenwoordiging en uiteindelijk regeringsdeelname, was bijvoorbeeld een belangrijke stap in de integratie van de arbeidersklasse in de industriële maatschappij. Die klasse kreeg een stem binnen het systeem en zag zo minder heil in het omverwerpen ervan. Revolutionaire of antisysteempartijen vormen daar de uitzondering op.

In de mate waarin partijen erin slagen hun socialiserende functie op te nemen, kunnen we spreken van integratie. Partijleden of -kiezers worden dan verenigd rond het gedachtegoed van de partij en krijgen een collectieve identiteit, binnen het bestaande politieke systeem. Dit hangt samen met de coördinatiefunctie binnen de samenleving en tussen het bestuur en de samenleving (Katz 2014): partijen organiseren de politieke activiteiten van gelijkgestemde burgers en zorgen voor verbinding tussen verkozen mandatarissen en hun supporters in het kiespubliek. Socialisatie en integratie kunnen uiteindelijk uitmonden in mobilisatie. Typevoorbeelden zijn de betrokkenheid van partijmilitanten bij verkiezingen, partijcongressen of protestactiviteiten van de partij. In stelsels zonder opkomstplicht is het kunnen mobiliseren van kiezers een eerste belangrijke hefboom voor verkiezingssucces.

(3) In een partitocratische context als de onze zullen partijen ten slotte ook een makelaarsfunctie vervullen, wat een meer particuliere vertaling is van bredere functies als communicatie, socialisatie, integratie of mobilisatie. Die makelaarsfunctie past dan in de praktijk van dienstbetoon. Nogal wat politici organiseren dat op de een of andere wijze. Kiezers die problemen hebben, komen de politici om hulp vragen. In ruil voor het verlenen van hun diensten (zoals informatie of advies) hopen de politici op de steun van het individu voor zichzelf of voor de partij.

4.4 DISFUNCTIES VAN PARTIJEN

Volgens Dewachter (2003c) hebben politieke partijen niet alleen positieve maar ook een aantal negatieve functies of zogenaamde disfuncties. Vaak zijn die disfuncties de schaduwzijde van tegenhangers die partijen met succes opnemen en die noodzakelijk zijn voor de manier waarop onze representatieve democratie vandaag functioneert. De auteur is dan ook positief over de balans: functies wegen door op disfuncties.

Als keerzijde van de organisatorische systeemfunctionaliteit kunnen we bijvoorbeeld wijzen op het risico dat partijen de maatschappelijke ontwikkelingen verstarren. Partijen dragen bij tot het behoud van het bestaande systeem en gekozen oplossingen en zijn daardoor wel eens blind voor nieuwe maatschappelijke veranderingen. Dat is mede het gevolg van de aggregerende functie van partijen. Niet alle vragen en/of belangen van kiezers kunnen worden meegenomen in de besluitvorming. Partijen hebben de neiging te filteren in de lijn van hun programma. Ze zetten slechts bepaalde zaken op de agenda of houden andere er bewust vanaf. Zo kan er vermindering van het waardenpluralisme ontstaan.

Dit wordt versterkt door verschillende disfuncties naar burgers. Gelet op de ijzeren wet van oligarchie, concentreert de macht van partijen zich vooral aan de top. Die oligarchie zorgt ervoor dat de wensen van de basis (kiezers of leden) dikwijls moeilijk doorsijpelen naar de top. Ondanks het belang voor partijen om aandacht te besteden aan opwaartse communicatie (gezien de verminderde partijtrouw), gebeurt heel wat uitwisseling langsheen de neerwaartse variant. Diezelfde basis wordt door de integratie in één partij ook een stuk afgesneden van de rest van de samenleving: “de sociale afstand met de niet-partijgenoten wordt door partijvorming en -functioneren in aanzienlijke mate vergroot.” (Dewachter 2003c:357) Partijen kunnen dus niet enkel samenbrengen, maar ook mensen en groepen verdelen en zelfs tegen elkaar opzetten.

De rol van partijen strekt vandaag verder dan de klassieke instellingen van de representatieve democratie. Ze doordringen en infiltreren de hele samenleving. Daardoor worden een aantal instanties gepolitiseerd (in partijpolitieke termen) die met de enge politieke besluitvorming op zich eigenlijk niet zoveel te maken hebben (Dewachter 2003). Ook in de internationale literatuur vinden we antipartij tendensen die precies deze verregaande politisering hekelen. De tendens ontkent een legitieme rol voor partijen en ziet ze zelfs als een bedreiging voor een goede samenleving. Ze betwijfelt de meerwaarde van partijen (Daalder 2002). Hoewel deze denkbeelden vandaag minder prominent zijn, vinden we de echo's ervan bijvoorbeeld in oproepen voor meer participatieve en directe democratie of in opvattingen die maatschappelijke vraagstukken in eerste instantie als technische kwesties zien (een beheerslogica die uitgaat van objectief onderbouwde en door iedereen gedeelde oplossingen).

4.5 PARTICRATIE

Partijen kunnen soms zo belangrijk zijn voor het functioneren van het politieke systeem, dat ze dominant worden ten aanzien van alle andere actoren in de besluitvorming. We spreken dan van een partitocratie (Dewachter 2003a). De Prins (2011) zet partitocratie in zijn *Handboek Politieke Partijen* neer als een derde wijze om te beschrijven hoe partijen zich kunnen verhouden tot democratische instellingen. Partijen kunnen een ondersteunende (in een zogenaamde kiezers- of kandidatendemocratie) of een leidende maar gematigde (in de zogenaamde evenwichtige partijendemocratie) rol spelen, maar in de partitocratie is hun aanwezigheid overmatig (2011:77). Ons stelsel wordt traditioneel gezien als een typevoorbeeld van die partitocratie. Daarom bespreken we deze laatste disfunctie meer uitgebreid in een aparte paragraaf.

De Winter gaf een uitgebreide beschrijving van het concept. Voor hem is het “een variant van de klassieke parlementaire democratie (met vrije verkiezing van de leden der wetgevende kamers; pluralisme qua partijen; maatschappijvisies en publieke opinies; institutionele scheiding der machten en eerbiediging der burgerlijke vrijheden), waarin de politieke partijen, meer dan de andere deelstructuren van het politiek systeem (parlement, regering en administratie, rechtsprekende macht, communicatiemediën), de politieke besluitvorming determineren.” (De Winter 1981:54) Volgens De Prins gaat het niet zomaar om ‘een variant’ van de parlementaire democratie, maar “om een ‘extreme case of party government’, waarbij politieke partijen niet alleen de dominante krachten zijn in de politieke instellingen, maar ook de rest van de overheid (en zelfs delen van de samenleving) koloniseren” (2011:77).

De Winter gaat dieper in op de verstrekende gevolgen van die participatie voor het functioneren van het Belgische politieke systeem. In een aantal erg belangrijke domeinen zoals de regering, de overheidsadministratie, het parlement, de rechterlijke macht, de openbare omroep en de dagbladers, hebben partijen systematisch de bovenhand. Deze bijdrage van De Winter kwam niet toevallig tot stand tijdens de hoogdagen van de participatie. Eind jaren 1970 sprak men zelfs van 'de junta van de partijvoorzitters'. Ook De Prins volgt die analyse maar onderlijnt vooral de gevolgen van de participatie voor de werking van het parlement, dat door partijen gedomineerd wordt en daardoor niet langer een vetospeler is: in een participatie is "de wil van de meerderheid van de gekozenen in het parlement vrijwel 'automatisch' dezelfde als die van de regering, waardoor het parlement in een politieke analyse in het geheel niet als vetospeler geldt. De uitkomst van het parlementair debat en van de daaropvolgende stemming staat in een participatie vrijwel altijd op voorhand vast. Men zegt daarom soms dat het parlement in een participatie niet meer is dan een pluchen façade, een orgaan dat alleen dient voor de plechtige bekrachtiging van politieke beslissingen die eerder elders genomen werden – in het besloten overleg tussen regeringspartijen." (2011:79) Die symbiose verloopt via de fractiediscipline.

Op de achtergrond daarvan speelt dat partijen de politieke carrières van hun gekozenen in belangrijke mate bepalen. In een participatie is de rol van parlementsleden volgens De Prins dusdanig klein dat zij zelfs binnenskamers weinig tot niets inbrengen: "in een participatie is het parlement bijgevolg ongeloofwaardig als tegenmacht voor politieke partijen. Het parlement is hooguit een theatrale Bühne voor de oppositie, maar als politieke beslissingsfactor is zij zonder betekenis. Het proces van politieke besluitvorming is in een participatie strikt monistisch: van dualisme tussen regering en parlement is geen sprake. Het mandaat van individuele gekozenen is in een participatie feitelijk partijgebonden." (2011:81). De Prins nuanceert ook: België kent geen volledig gesloten partijstelsel waarin er geen concurrentie bestaat tussen politieke partijen. "De nuance komt hierop neer dat de Belgische tendens tot partijenovermaat niet absoluut en alles verstikkend is, maar wel onmiskenbaar en zeer uitgesproken." (2011:86) De auteur noemt ze tot op zekere hoogte zelfs systeem functioneel: voor het beheer van onze diep verdeelde samenleving is er nood aan onderlinge compromissen tussen gematigde, gevestigde partijen die het systeem kunnen bestendigen zonder te afhankelijk te zijn van de resultaten van de electorale strijd; en moeten er niet te veel partijen aan de macht deelnemen en mogen er niet te veel, dus ook niet te veel nieuwe, partijen zijn.

België zal heel lang die typische participatieve kenmerken behouden en kan de vergelijking met andere vaak aangehaalde historische voorbeelden, zoals Italië doorstaan: "applying the concept of *partitocracy*, both the Italian and the Belgian systems can be defined, for instance, as an 'extreme' case of government by the parties, with the parties in a position to control pressure groups (counting only through a client or kin relation to the parties themselves), the technocrats (being appointed in proportion to party strength) and civil society (social movements too being aligned around party actors). The power of the parties therefore, is seen as having characterised both society and institutions." (De Winter, Della Porta & Deschouwer 1996:219). Beide landen delen op het moment van de analyse een politiek systeem waarbij: "(1) strong mass political parties, (2) that make up government, determine government policies and are able to implement those policies, and (3) use public resources to appoint befriended personnel in public and semi-public agencies in a system of patronage and clientelism." (De Winter, Della Porta & Deschouwer 1996:217)

Dit wijst er al op dat participatie niet in elk stelsel kan gedijen. Een complexe wisselwerking tussen de meer algemene politieke cultuur en besluitvorming en het meer specifieke kies- en partijstelsel en de bestuurlijke instellingen, schept een al dan niet vruchtbare voedingsbodem voor de ontwikkeling ervan. In België speelt zeker ook de vertaling van breuklijnen in het model van verzuiling en consensusdemocratie een grote rol. Niet toevallig werd de participatie ook in het toenmalige Italië aanzien als een bindmiddel voor een diep verdeelde samenleving.¹⁸

Een decennium na de vergelijking met Italië proberen De Winter en Dumont (2006) de staat op te maken van de hedendaagse participatie in België. Die staat is gemengd. Partijen blijven erg dominant, zeker in de vorming en het beheer van de regering. Het resultaat van onderhandelingen tussen partijen bepaalt met wie er wordt samengewerkt rond welk regeerakkoord. Dit is in feite een soort bijbel van compromissen tussen partijen dat als leidraad functioneert voor het regeerwerk. Het regeerakkoord wordt meestal goedgekeurd door het partijcongres. Partijen beslissen in onderling overleg welke partij welke ministers mag aanleveren. Het is doorgaans het prerogatief van de voorzitter om te beslissen wie binnen zijn partij minister kan worden. Regeeringsleden bogen op kabinetten aangesteld door partijen. Hierdoor fungeert de regering als agent van de partijen. Besluitvorming in de regering gebeurt collectief en binnen de krijtlijnen van het regeerakkoord met vicepremiers en eventuele staatssecretarissen als bewakers van de partijlijn. Daarnaast zijn er nog tal van andere (informele) contacten tussen de regering en de partijhoofdkwartieren.

De zwakte van eventuele andere vetospelers versterkt de rol van de partijen. Het parlement betaalt bijvoorbeeld nog steeds de prijs van de partijdiscipline die ons systeem kenmerkt (parlementsleden stemmen mee met hun partij en afhankelijk van of hun partij deel uitmaakt van de meerderheid). Dit leidt er ook toe dat de controle-instrumenten die het parlement heeft (zie hoofdstuk 8) eerder spaarzaam worden ingezet (zeker door leden van de meerderheid). Parlementsleden hebben relatief weinig ondersteuning of hulpbronnen. Vaak moeten ze daarvoor juist op hun partij terugvallen. De administratie en rechtelijke macht staan volgens de auteurs eveneens nog onder vrij sterke invloed van de partijen. In het eerste geval speelt dit vooral in de gewichtige rol van kabinetten als link met de administratie en de politisering van de ambtelijke top. Dit kent uitlopers in de talrijke (semi)publieke en verzelfstandigde bedrijven die mee vorm geven aan ons land. In het tweede werkt het gebrek aan grondwettelijke tegenmacht en de lange praktijk van politieke benoemingen door op de partijpolitisering.

Die verhoudingen sluiten aan bij de tradities van het participatieve systeem. Maar de balans is ook wat verschoven. Met de federale 'Copernicus-hervorming' en haar Vlaamse tegenhanger 'Beter Bestuurlijk Beleid', die in de geest van het *New Public Management* kort na de eeuwwisseling in België verdedigd werden, en onder druk van het denken in termen van een *nieuwe politieke cultuur*, werden een aantal maatregelen genomen om de administratie te depolitiseren en meer verantwoording en responsabilisering in te bouwen. Een aantal publieke bedrijven kreeg meer autonomie. En ook de rechtelijke macht is minder gepolitiseerd dan vroeger (aanstelling op basis van examens en promotie door onafhankelijke raad). Wat die twee spelers betreft kunnen we dus zeggen dat de uitwassen van de participatie alvast verdwenen of verminderd zijn. Tegelijk wijzen De Winter en Dumont er ook op dat andere factoren de dominantie van partijen juist nog versterkt hebben. De toegenomen fragmentering van het partijstelsel (meer partijen zijn vertegenwoordigd met minder zetels per partij) maakt de noodzaak van compromissen tussen partijen juist nog belangrijker. En de ontwikkeling van het Belgisch federalisme

met heel wat vervlochten bevoegdheden en dus de nood aan overleg en coördinatie, breidt de rol van partijen in het politieke systeem nog uit.

4.6 FUNCTIEVERLIES VAN PARTIJEN

Ondanks het blijvende belang van partijen in de democratie, bestaat in de literatuur een debat over de vraag of partijen toch niet een deel van hun functies hebben verloren en misschien zelfs in een soort van crisis verkeren. Partijen worden dan beschouwd als een vergankelijk fenomeen. Zij zijn het product van een periode van massamobilisering in functie van democratisering, die nu verworven is en achter ons ligt. Partijen zijn m.a.w. irrelevant geworden en overbodig (Daalder 2002).

Enyedi (2014:194) vat de stelling over de *redundancy-of-party* in een recent overzicht scherp als volgt samen: “political parties are no longer able to fulfill their representative and legitimizing functions because they have lost contact with the citizenry. Ordinary citizens have withdrawn from party politics partly because modernization and cognitive mobilization have changed their social and political needs and partly because parties have stopped genuine policy alternatives, have ceased supporting collective identities, have transformed themselves into a professionalized and insulated political class, and have shifted their focus toward governing rather than voice-giving. The external constraints placed on the scope of government action; the delegation of authority to non-political, or at least non-majoritarian bodies; the increased ideological similarity between parties, or rather their joint lack of ideology; their cooperation in policy-making; their promiscuous coalition-building strategies and, concomitantly, the lack of a clear separation between government and opposition, have all contributed to causing a reduction in the significance of elections. Alongside macro-political changes, alterations to the organizational structure of parties have also led to decreases in bottom-up input as well as to the dominance of electoral logic over partisan logic. The subsequent outcome is the depoliticization and disenchantment of the citizenry and the inability of parties to shape not only the attitudes of citizens but also the agenda of the media.”

Andere organisaties zouden de functies van partijen hebben overgenomen of dat in de toekomst nog meer uitgesproken gaan doen. De media zijn daar één voorbeeld van. Communicatie verloopt vandaag veel vlotter via allerlei massamedia dan via de neerwaartse interne communicatie binnen de structuur van de partijen. Een populaire these daarbij is dat het de media zijn die problemen signaleren, mensen een stem geven, de politieke agenda bepalen of sommige politici populair maken en andere buiten beeld laten. Zij fungeren daarbij als ‘vierde macht’.

Bovendien kan de functie van belangenvertegenwoordiging ook overgenomen worden door drukingsgroepen, nieuwe sociale bewegingen of *single issue* bewegingen. Toch loopt het in de praktijk vaak niet zo’n vaart. Drukingsgroepen willen immers niet zelf deelnemen aan de macht. De drukingsgroepen proberen een goede band te onderhouden met partijen en zijn eerder een aanvullende dan een rivaliserende actor. Ook de nieuwe sociale bewegingen of *single issue* bewegingen vormen vaak geen bedreiging voor de goed georganiseerde en alomtegenwoordige partijen. Hoewel de macht van de media op sommige ogenblikken groot kan zijn en zij ook een aantal functies vervullen die voorheen enkel door partijen werden opgenomen, is hun optreden niet van die aard dat ze heel wat functies van partijen hebben overgenomen als nieuwe monopoliespeler. Volgens Fiers is “de theorie rond het functieverval van de politieke partijen empirisch zeer slecht onderbouwd. Dat komt deels door de moeilijke operationalisering ervan, en deels doordat het eigenlijk veeleer berust op wantrouwen en aversie van politieke partijen.” (1998:38)

5 PARTIJORGANISATIE

Partijen worden vaak als gehelen beschouwd. Toch moeten we ze evengoed zien als organisaties met verschillende gezichten, die er niet noodzakelijk hetzelfde uitzien of in dezelfde richting kijken. Dat bleek al uit de bespreking van de evolutie in partijtypes. In de internationale literatuur wordt die gezichten doorgaans gevat in de driedeling van Katz en Mair (2002:113): “the party on the ground, the party in central office and the party in public office.” De *party on the ground* is de partij als ledenbeweging en breder in het kiespubliek, de *party in central office* is de centrale partijorganisatie (partijleiding en -bureaucratie). Met de *party in public office* verwijzen de auteurs naar de parlements- en/of regeringsleden van de partij en breder de verkozenen op andere niveaus. De laatste twee gezichten hebben geleidelijk aan macht gewonnen ten nadele van het eerste. Naar analogie met de functies van partijen bekijken we hoe die organisaties en hun gezichten in de Belgische context gestalte krijgen. We beperken ons tot de voornaamste spelers binnen de partijorganisaties en schetsen op die manier de contouren van het hedendaagse partijbestuur.

Het is belangrijk om zowel zicht te krijgen op het formele verhaal van die organisatie (wat zeggen de partijstatuten over de taakstelling en positie van een bepaald onderdeel daarvan), als het werkelijke functioneren ervan. We moeten opmerken dat we vertrekken van een functionele indeling (welke componenten doen wat?), veeleer dan van een geografische (welke territoriale lagen zijn er in een partij en hoe verhouden die zich tot elkaar). Partijen zijn vandaag georganiseerd van lokale afdelingen over arrondissementale en/of provinciale tegenhangers, tot regionale en/of (inter)nationale lagen. Wij concentreren ons op het ‘nationale’ (in feite regionale) niveau. We vullen dit aan met de categoriale indeling die de meeste partijen hanteren (met bijvoorbeeld aparte organisaties voor vrouwen, jongeren en/of senioren).

5.1 DE PARTIJVOORZITTER EN HET DAGELIJKS BESTUUR

De partijvoorzitter is zowat de belangrijkste figuur van zijn partij, en bij uitbreiding dus ook in het Belgische politieke systeem van participatie. Een rondvraag bij de politieke elite bevestigt de macht van de partijvoorzitter. Uit onderzoek van Dewachter (1991) blijkt dat de partijvoorzitter als derde gerangschikt wordt in de machts hiërarchie van de politieke posities in België. Helemaal bovenaan staat de premier gevolgd door de vicepremiers. Een partijvoorzitter wordt in dit onderzoek meer macht toegewezen dan een minister en veel meer dan een fractieleider of een parlements lid. Daarom is het opvallend dat in de statuten van de meeste partijen de functie van partijvoorzitter doorgaans weinig tot nauwelijks omschreven wordt. Vaak wordt enkel gesteld dat de voorzitter de leiding heeft van de partij, de partij vertegenwoordigt en de vergaderingen van het partijbestuur of congres voorziet (Maes 1990).

We moeten dus op zoek gaan naar meer informele factoren die de machtspositie van de voorzitter helpen verklaren. Het onderzoek van Fiers (1998) heeft hier een belangrijke bijdrage toe geleverd. De auteur ging op zoek naar de rolverwachtingen, de rolpercepties en het rolgedrag van de Belgische partijvoorzitters. Zijn model gaat uit van een veelheid van mogelijke rollen. Het spreekt voor zich dat niet elke voorzitter elke rol even sterk opneemt of op dezelfde manier invult. Dat zal mede afhangen van het deelpubliek dat de voorzitter wenst aan te spreken. Fiers brengt hier structuur in door een onderscheid te maken tussen de interne partijfuncties, de electorale functies en beleidsfuncties van de voorzitter.

Interne partijfuncties bestaan bijvoorbeeld uit het voorzitten van vergaderingen, het meebeslissen over het personeelsbeleid van de partij, intern conflictmanagement, het voorbereiden van congressen, verkiezingscampagnes of vernieuwingsoperaties, enz. Ervoor zorgen dus dat de partij blijft draaien als een soort bedrijfsleider van een onderneming. Hij wordt daarvoor bijgestaan door het partijapparaat. De voorzitter is vooral electoraal de sterspeler. Hij is immers het gezicht en boegbeeld van de partij, moet dus het verkiezingsprogramma uitdragen en kiezers overtuigen om voor zijn partij te stemmen. De voorzitter heeft ten slotte ook een beleidsfunctie. Als de partij in de regering zit, neemt hij deel aan de regeringsonderhandelingen, kiest hij ministers, overlegt hij samen met zijn ministers of met andere partijvoorzitters over eventuele discussiepunten in de regering. De partijvoorzitter heeft ook een schakelfunctie tussen de partij en de fractie. Daarvoor is er bijvoorbeeld op geregelde tijdstippen overleg tussen de fractieleiders en de partijvoorzitter voorzien: hoe moet de partij zich in het parlement opstellen? Op die manier vormt de voorzitter ook een verbinding tussen parlement en regering. Fiers nuanceert verder door in elk van die voorzittersfuncties het bijkomende onderscheid te maken naar gelang de meer algemene functie die de partij op dat ogenblik vervult, d.i. programmatisch, positioneel of civiel (*cf. supra*). Zo komt hij tot twintig verschillende specifieke rollen.

Zeker is dat de partijvoorzitter een cruciaal politiek knooppunt is (Pilet & Wauters 2014). Samen met een aantal andere tendensen heeft dat ervoor gezorgd dat die voorzitter een bijzonder machtige actor is geworden in de partij en bij uitbreiding de politiek. Tegelijk houdt dit ook een zekere zwakte in. De partij staat of valt voor een deel met de sterkte van de voorzitter. En die voorzitter moet vaak heel verschillende rollen tegelijkertijd kunnen spelen. Wie regeringsonderhandelingen voert, moet compromissen sluiten maar tegelijk de lijn van zijn partij bewaken. Wie verkiezingen voorbereidt, moet leden en militanten kunnen bespelen op congressen en tegelijk het bredere kiespubliek kunnen aanspreken, voornamelijk via de media. Dit vergt heel verschillende competenties en bronnen die zelden allemaal even sterk aanwezig zijn in één figuur, wat aanleiding kan geven tot rolspanning.

De meeste partijen laten hun voorzitter vandaag rechtstreeks door de leden verkiezen. Die trend is er vooral sinds de jaren 1990 en weerspiegelt de wens om leden meer inspraak te geven in partijen. Toch moeten we dit element van democratisering in de praktijk nuanceren. Heel vaak is er slechts één kandidaat voor het voorzitterschap (doordat de partijleiding een specifieke kandidaat naar voren schuift of omdat de partijinterne besluitvorming haar werk al heeft gedaan). Zijn er meerdere kandidaten, dan gebeurt de verkiezing van de uiteindelijke voorzitter zelden met nauwe marges. Voorzitters worden dus vaak geplebisciteerd door hun leden. De dominantie van specifieke kandidaturen verklaart wellicht ook waarom slechts een minderheid van de partijleden blijkt deel te nemen aan voorzittersverkiezingen (Wauters 2009).

De voorzitter geeft leiding aan het dagelijks bestuur van de partij. Dat kunnen we beschouwen als een soort kernkabinet, dat de dagelijkse leiding heeft van de partij. Het gaat dan meestal om een kleine kern van vertegenwoordigers van het partijbestuur. Voor die leiding wordt het dagelijks bestuur bijgestaan door de staf en/of het secretariaat van de partij (bijvoorbeeld de partijsecretaris, de penningmeester, de verantwoordelijken voor communicatie en leden, het hoofd van de studiedienst, enz.). Zij zorgen voor de uitvoering van en de ondersteuning bij de beslissingen van het dagelijks bestuur (Dewachter 2005).

In de meeste partijen wordt het formele dagelijkse bestuur aangevuld door informele contacten tussen de voorzitter, de vertegenwoordigers van de partij in het parlement (doorgaans fractieleiders), eventuele leidende figuren uit de regering (premier of vicepremiers en hun regionale equivalenten) en mogelijke andere politieke zwaargewichten. Het spreekt voor zich dat deze contacten erg bepalend zijn voor de werkelijke machtsverhoudingen in en koers van de partij.

5.2 HET PARTIJBUREAU EN DE PARTIJRAAD

De voorzitter is onderdeel van het bredere partijbureau dat in elke partij (zij het vaak onder een andere benaming) aanwezig is. We kunnen dat partijbureau eigenlijk beschouwen als de regering van de partij. Het is het orgaan dat voor collectieve leiding van de partij zorgt door middel van overleg, inspraak en beslissingen. Het bureau voert de beslissingen van organen als de partijraad en het partijcongres (*cf. infra*) uit (Dewachter 2005). In de praktijk komt het bureau doorgaans wekelijks samen onder leiding van de voorzitter. Op het partijbureau kunnen heel uiteenlopende onderwerpen aan bod komen. Vaak zal de politieke actualiteit besproken worden en zal het bestuur het officiële standpunt van de partij ten opzichte van de politieke gebeurtenissen bepalen en de partijkoers uitstippelen. Die wordt nadien eventueel aan de media meegedeeld. Het partijbureau buigt zich ook over interne zaken, zoals financiën of de organisatie van congressen.

De partijvoorzitter, de ondervoorzitter(s), partijsecretaris, penningmeester en andere cruciale spelers (zoals de voorzitter van de studiedienst, de woordvoerders, enz.) maken meestal deel uit van het partijbestuur of mogen de vergadering ervan minstens bijwonen. Voor het overige verschilt de samenstelling en aanstelling van partij tot partij. Meestal gaat het om een verzameling van mandatarissen en niet-mandatarissen: ministers, fractieleiders, vertegenwoordigers van de nevenorganisaties en mensen die door de partijleden in het partijbureau verkozen zijn. De trend om de leden meer inspraak te geven heeft zich ook hier gemanifesteerd.

De meeste partijen hebben ook een partijraad. Die heeft een soort scharnierfunctie tussen de wetgevende macht van de partij (het partijcongres) en de eerder besproken regering van de partij (het partijbureau en het dagelijks bestuur met de voorzitter). Vaak fungeert ze als consultatieorgaan tussen de partijcongressen door, waardoor de basis toch een vorm van inspraak bezit in de partijwerking. Dewachter (2005) wijst erop dat de relatief lage frequentie van samenkomst en de ruime samenstelling van de raad verhinderen dat zij een zeer groot gewicht heeft in de partijbesluitvorming. De partijraad fungeert vooral als een vlot samen te roepen orgaan waarin men een aantal knelpunten kan oplossen en dat gedomineerd wordt door de kaderleden van de partij, d.w.z. beroepspolitici.

5.3 HET PARTIJCONGRES

Het partijcongres is formeel het hoogste gezagsorgaan binnen een partij. Dewachter definieert het partijcongres als volgt: “Wij bepalen het partijcongres als een groots opgezette en vrij langdurige ontmoeting van de partijbasis met de partijleiding, waarbij na debat op doorslaggevende wijze door de afgevaardigden of de leden van de partij over fundamentele programmatorische en/of organisatorische en/of actionele dimensies van de partij finaal beslist wordt.” (2003b:5) Het partijcongres is dus op papier het wetgevende orgaan van de partij waar ledeninspraak georganiseerd wordt. Het congres beslist niet over het dagelijks bestuur van de partij maar over de hoofdlijnen en de langetermijnstrategie. De beslissingen die hier genomen worden zijn in principe bindend voor alle andere organen.

Partijcongressen worden om heel verschillende redenen georganiseerd. Sommige congressen zijn nodig voor de werking van de partij. Jaarlijks moet het congres de begroting van de partij goedkeuren. Het is ook binnen dit soort congressen dat wijzigingen in de statuten goedgekeurd moeten worden. Dit zijn de zogenaamde statutaire congressen. Anderzijds is het congres het orgaan waarbinnen de ideologische lijnen van de partij uitgezet worden (dus een ideologisch congres). Verregaande veranderingen in het partijprogramma kunnen niet beslist worden in het partijbestuur maar moeten voorgelegd worden aan het congres. Ook partijvernieuwing past in dit rijtje van programmacongressen. Het goedkeuren van het verkiezingsprogramma van de partij en vooral het instemmen met de regeringsdeelname van de partij gebeuren eveneens op het partijcongres. Soms organiseert de partij ook een actualiteitscongres of een thematisch congres.

Congressen verwelkomen doorgaans alle partijleden, maar het stemrecht verschilt per partij. Soms zijn alle leden stemgerechtigd lid op het congres en mogen ze bijgevolg aan alle congresvergaderingen deelnemen. In andere gevallen zijn het enkel vertegenwoordigers uit allerlei afdelingen of nevenorganisaties die stemrecht hebben op het congres.

In de praktijk zijn de beslissingen van congressen minder doorslaggevend dan ze in theorie lijken. Congressen zijn vandaag open mediagebeurtenissen geworden, die zeker in verkiezingstijd kunnen rekenen op heel wat belangstelling. De partijelite heeft er alle belang bij dat die congressen een positief beeld van de partij scheppen en dus wordt conflictstof vermeden. De elite zal proberen op verschillende manieren de touwtjes in handen te krijgen van de congresregie (welke thema's, waarover wordt er gestemd, wie mag er spreken, enz.?). Ze nemen dan bovendien zelden bindende beslissingen over echt belangrijke issues. De grote lijnen bepalen laat nog steeds heel veel ruimte voor de invulling en uitvoering daarvan door de hogere echelons in het partijbestuur (Wauters 2003; Dewachter 2003c).

5.4 DE PARTIJAFDELINGEN EN NEVEN-ORGANISATIES

Een partij is naast functioneel ook geografisch opgedeeld. Welke niveaus (gemeentelijk, arrondissementeel, provinciaal, gewestelijk) er precies zijn verschilt van partij tot partij. Uit de beschouwing over het ontstaan van politieke partijen bleek dat de eerste partijen, de kaderpartijen, vooral lokaal actief waren en dat er geen sprake was van een overkoepeld nationaal niveau, of tenminste, dat dat niveau heel zwak was. Daarna deden dezelfde trends zich in alle partijen voor: centralisering en professionalisering, die vandaag voortduren. Tegelijk is er ook de besproken tendens richting stratarchie, waarbij lokale afdelingen als franchisehouder van de nationale tegenhanger fungeren. Ze voeren het merk van de nationale partij en hebben een zekere mate van autonomie binnen de grenzen van de franchiseafspraken (Buelens, Rihoux & Deschouwer 2008).

Naast de geografische afdelingen, hebben de meeste partijen ook nog een jongerenorganisatie en een vrouwenorganisatie als voornaamste nevenorganisaties met categoriale insteek. De jongerenorganisaties hebben dikwijls een ambigue relatie met de moederpartij. Soms zijn ze kritisch ten opzichte van de partij, soms zijn ze onderdeel van de koers van de moederpartij. Dat verschilt tussen de partijen en tussen generaties jongerenpolitici. Vaak vormen jongerenorganisaties een kweekvijver voor politiek talent, maar die functie is afgenomen. In sommige partijen vinden we een levendige en kritische politieke jongerenorganisatie, in andere lijken ze soms op een jeugdclub die het de partij nooit lastig maakt (Stouthuysen, Hooghe & Stolle 2004). Partijen investeren nu ook meer in ouderenverenigingen.

5.5 DE PARTIJLEDEN

Mensen die een partijkaart kopen of aanvragen en daarmee te kennen geven het gedachtegoed te onderschrijven, kunnen lid worden van de partij. Het belang van leden is vandaag fors afgenomen (Katz 2005). Bij de massapartijen was het aantal leden een heel belangrijk gegeven, zowel organisatorisch (het mobiliseren van militanten) als financieel (het innen van bijdragen). Tegenwoordig krijgen zowat alle partijen in West-Europa geld van de overheid, zodat het lidgeld minder belangrijk is. Ook organisatorisch zijn leden minder belangrijk. Communicatiebureaus worden ingeschakeld om de (verkiezings)boodschap te verspreiden, massamedia, internet en sociale media zijn veel efficiëntere manieren om veel mensen te bereiken. Ten slotte zijn leden ook minder belangrijk als voelspriet van de partij in de samenleving. Daarvoor bestaan opiniepeilingen en de media. Bovendien zijn de leden niet representatief voor de kiezers en is het op deze laatste dat partijen zich richten. Leden kosten voor partijen soms meer dan ze opbrengen (Katz 2014).

Dat wil niet zeggen dat leden vandaag volledig verwaarloosbaar zijn. Alle partijen willen zoveel mogelijk leden. Niet louter financieel, maar ook omdat het beter staat te kunnen zeggen dat de partij veel leden heeft. Veel leden zou dan wijzen op succes en populariteit op legitimiteit. Een goed gevulde congreszaal of een groot ledenaantal maakt van politieke ondernemers de spreekbuis van een maatschappelijke groep. Bovendien moet de partij volk op de straat kunnen brengen voor de klassieke campagnevormen, die aan belang verloren hebben maar nog steeds blijven bestaan (denk aan het bussen van folders, het canvassen of plakken van affiches).

We weten in de praktijk relatief weinig over wie de leden van onze partijen zijn en welke opvattingen ze erop nahouden. Recent onderzoek uit 2009 voor de Vlaamse socialisten (SP.a) is een uitzondering op de regel (Vander Weyden, Abts & Colpaert 2009). Daaruit bleek dat de ledenbasis van de partij meer heterogeen was dan gedacht (zowel de verwachte ouderen, lager opgeleiden, arbeiders en vrijzinnigen, maar ook hun tegenhangers). De meeste leden plaatsten zich centrumlinks en kregen hun overtuiging mee

via socialisatie in het thuismilieu. Toch fungeren ze niet hermetisch binnen de partijzuil. Traditionele thema's zoals werkgelegenheid, pensioenen of sociale zekerheid worden als belangrijk gezien. Over nieuwere thema's (zoals de activerende welvaartsstaat, de multiculturele samenleving of het ecologisme) was er meer debat. De partij heeft tevreden maar passieve leden, die hun partij als een goede bestuurder zien en bereid zijn te aanvaarden dat daarvoor compromissen moeten worden gesloten. Verruiming naar het bredere progressieve middenveld wordt wenselijk geacht, maar de eigenlijke besluitvorming moet partijintern blijven. Ander recent onderzoek, Van Haute et al. 2013, bij vier Belgische partijen (CD&V, Open VLD, PS en Ecolo) geeft ons een beeld van het sociaal, organisatorisch, en ideologisch profiel van hun leden. Daar blijken significante verschillen tussen te bestaan. Zo hebben de Vlaamse Christendemocraten bijvoorbeeld betekenisvol meer vrouwen, mensen van 65 of ouder, en minder actieven en meer gepensioneerden onder hun leden. Deze zijn vaker katholiek, komen vaker uit het vrij onderwijs en zijn vaker lid van Christelijke vakbond of ziekenfonds. Ze bevinden zich in het midden van de meeste ideologische schalen en geven vaker ideologische motieven op voor hun lidmaatschap. De andere onderzochte partijen hebben ook telkens eigen profielen (Ecolo is sociaal bijvoorbeeld zowat het tegenbeeld van CD&V).

De discussie over het belang en de functies van partijleden hangt samen met de vaststelling van een persistent dalend partijlidmaatschap in zowat alle landen van Europa. Dat geldt zowel in absolute (het totaal aantal partijleden) als in relatieve termen (het aantal leden t.o.v. het electoraat als geheel of van de partij). Die daling – als gevolg van het veranderende belang van breuklijnen, ontzuiling, mediatisering van de politiek, enz. – was zichtbaar tussen 1960 en 1990 en ging ook in de jaren 2000 verder (Van Biezen & Poguntke 2014). Nieuwe leden zijn soms gewoon *credit card supporters*: “whatever activity one focuses on, participation has been declining over the past 10 years. The extent of the commitment of the average member is increasingly merely one of paying a yearly subscription and occasionally donating money to the party when asked to do so.” (Hague & Harrop 2011:172). Recent onderzoek in de Belgische context bevestigt dit. Zeker bij de traditionele zuilpartijen spenderen heel wat leden weinig tot geen tijd aan partijactiviteiten, hebben ze geen frequent contact met hun lokale afdeling of wonen ze weinig vergaderingen ervan bij (Van Haute et al. 2013).

Tijdelijke stijgingen zijn mogelijk (een partij die extra inspanningen doet zal meer leden behouden of verwerven en partijen die het goed doen bij verkiezingen zullen vaak toenemende lidmaatschapscijfers kunnen voorleggen, zoals N-VA na de verkiezingsoverwinning van 2010), maar kunnen de algemene daling niet structureel ombuigen. Het is niet verwonderlijk dat vooral de hedendaagse opvolgers van de massapartijen de sterkste dalingen laten optekenen. Voor hen geldt een val van grote hoogte. Nieuwere alternatieven vertrekken sowieso van een lagere lidmaatschapsdichtheid. In het licht van de bovenstaande discussie wordt dit dalend aantal soms als een probleem van verbinding en dan weer als een indicator van de veranderende rol van partijen gezien (Poguntke 2005). Zeker is dat minder mensen ervoor kiezen om via partijlidmaatschap politiek te participeren. Het is niet altijd duidelijk of dit een verminderde belangstelling van de burger (minder partijtrouw, ontzuiling, veranderende maatschappelijke betrokkenheid, enz.) dan wel van partijen aanduidt. Die laatste doen, zoals hierboven gebleken is, inspanningen om leden meer bij de partijwerking te betrekken, zij het niet altijd met succes.

België ontsnapt niet aan deze tendens van dalend partijlidmaatschap. Traditionele massapartijen zoals de socialisten en de christendemocraten hebben hun ledenaantal de voorbije kwarteeuw in absolute termen zien halveren. Al blijkt ook dat verkiezingsoverwinningen leiden tot een heropleving van het lidmaatschap. De liberalen hebben (met hun geschiedenis als kaderpartij) opvallend genoeg een stagnerend tot stijgend lidmaatschap. Het plafond daarvan ligt echter beduidend lager dan dat van de traditionele massapartijen. De evidente implicatie is dan ook dat partijleden slechts een fractie van het electoraat van de hedendaagse partijen voorstellen (Van Haute et al. 2013).

6 PARTIJSYSTEMEN

In de bovenstaande secties hebben we partijen vooral als autonome organisaties bekeken. Ook daar werd al impliciet duidelijk dat die partijen niet functioneren in een isolement. Ze beïnvloeden elkaar en het politieke systeem dat ook weer de partijen beïnvloedt. Tussen partijen is er heel veel interactie. Nu eens is die interactie er één van competitie en dan weer van samenwerking. Daardoor ontstaan er wisselende relaties tussen hen. In de meeste landen zullen uit die relaties relatief stabiele patronen naar voren komen. Zo ontstaat een partijstelsel, waarvan partijen een onderdeel uitmaken.

6.1 OMSCHRIJVING EN INDELINGEN

Die intuïtieve noties vinden we meer uitgewerkt in de bijdrage van Sartori die als één van meest gezaghebbende auteurs rond partijstelsels geldt. We gaan dan ook uit van zijn omschrijving: “parties make for a ‘system’ only when they are parts (in the plural); and a party system is precisely the system of interactions resulting from interparty competition. That is, the system in question bears on the relatedness of parties to each other, on how each party is a function (in a mathematical sense) of the other parties and reacts, competitively or otherwise, to the other parties”. (Sartori 1976:44) Dit systeem heeft dus kenmerken die de afzonderlijke delen ontberen. Het is meer dan de loutere som van de afzonderlijke delen, precies doordat er tussen partijen patronen van interactie ontstaan die hun gedrag zullen vormgeven.

Die omschrijving vinden we ook bij Hague en Harrop: “Just as the international system is more than the states that comprise it, so a party system refers to the overall pattern formed by the component parties, plus the interactions between them and the rules governing their conduct. Parties copy, learn from and compete with each other, with innovations in organization, fundraising and campaigning spreading across the party system. By focusing on the relationships between parties, a party system denotes more than just the parties themselves.” (2013:180) Partijen en partijstelsels beïnvloeden elkaar in een complexe, wederkerige relatie.¹⁹

Waar er over de omschrijving van het partijstelsel relatieve consensus bestaat, geldt dat niet voor de manier waarop we dat systeem kunnen indelen om meer zicht te krijgen op de patronen die zich tussen partijen ontwikkelen. Er bestaan heel wat manieren om deze systemen in te delen. Ware (1996) geeft daar een goed overzicht van en onderscheidt vier hoofdinelingen. (1) De eerste en meest gebruikte hoofdindeling kijkt in essentie naar het aantal partijen dat in het partijstelsel teruggevonden kan worden. Dit soort indelingen grijpt terug naar het werk van Duverger (1969). Hij maakt een onderscheid tussen een geen-partij-, éénpartij-, tweepartij- en

meerpartijensysteem. Deze hoofdingeling kent later heel wat verfijningen die met een toenemende specificiteit zicht geven op de kwantitatieve kant van het partijstelsel. In de recente literatuur binnen deze hoofdingeling zal de aandacht verschuiven naar het relatieve gewicht van de partijen i.p.v. hun absolute aantal (Wolinetz 2006).

(2) Een tweede hoofdingeling vertrekt vanuit het belang van partijen binnen de samenleving. Ware spreekt over “the extent to which parties penetrate society”. (Ware 1996:150) Aan de ene kant zijn er samenlevingen waar partijen slechts een beperkte rol spelen en ze het leven van de kiezers nauwelijks beïnvloeden. In een dergelijke maatschappij zijn slechts weinig mensen lid van een partij. De meeste kiezers weten nauwelijks waar partijen precies voor staan of wie de leiders ervan zijn. Op sommige punten is het Amerikaanse partijstelsel daar een voorbeeld van. Het andere extreem is een maatschappij die quasi volledig gedomineerd wordt door politieke partijen. De partijen zijn betrokken bij zowat ieder aspect van het maatschappelijke leven. De verzuijing zoals die bestond in België in de jaren 1950 en 1960 wordt hier als een goed voorbeeld van gezien. De rol die partijen in de samenleving spelen heeft volgens Ware (1996) invloed op de partijcompetitie. Hoe minder belangrijk partijen zijn, of hoe minder partijen geïntegreerd zijn in de samenleving, hoe gemakkelijker het is om een nieuwe partij op te richten.

(3) Een derde hoofdingeling baseert zich op de ideologieën van de partijen of de soorten ideologieën die voorkomen binnen het partijstelsel. Dat vat men dan meestal in partijfamilies. In bepaalde landen komen slechts enkele van die families voor, terwijl in andere landen verschillende partijen deel uitmaken van dezelfde familie. In België vinden we zowat alle van de meest voorkomende ideologieën, bovendien in tweevoud. De partijfamilies zijn immers opgesplitst in een Vlaamse en een Waalse partij. Dit heeft een sterke impact op de partijcompetitie. Voor de splitsing van de partijen kon geen enkele traditionele partij met harde communautaire standpunten uitpakken. Daarna wordt dat meer uitgesproken.⁴⁰ In de meer recente literatuur verschuift de aandacht van het al dan niet louter voorkomen van partijfamilies naar het soort competitie dat voortvloeit uit de ideologische opmaak van het partijstelsel (Wolinetz 2006).

(4) De laatste hoofdingeling is gebaseerd op de houding van de partijen ten opzichte van het regime. Als er grote antisysteempartijen aanwezig zijn, zal de partijcompetitie anders verlopen dan wanneer dit niet het geval is. Die antisysteempartijen kunnen immers moeilijk in de regering opgenomen worden uit angst dat ze het regime zullen ondermijnen. De overige partijen proberen om deze antisysteempartij buiten te houden. In België kunnen we hierbij bijvoorbeeld aan het Vlaams Belang denken.

In wat volgt zullen we vooral aandacht hebben voor de eerste (aantallen) en derde (ideologieën) hoofdingeling die uiteindelijk gecombineerd worden in de klassieke indeling van Sartori (1976). Dit zijn immers de meest courante manieren om het partijstelsel te bekijken. Rekening houdend met meer recente ontwikkelingen in de literatuur zullen we het dus vooral hebben over de morfologie en de dynamiek van het partijstelsel (Caramani 2014). De genealogie van het partijstelsel is al behandeld bij de bespreking van het breuklijnenmodel als een theorie over het ontstaan en de ontwikkeling van politieke partijen. Zicht geven op dat systeem is belangrijk om partijen te begrijpen. Maar het partijstelsel heeft ook meer verstrekende gevolgen. Verschillende types van partijsystemen zullen immers een andere invloed uitoefenen op de werking van de voornaamste politieke instellingen (parlement, regering, enz.). Dat het partijstelsel dus meebepalend is voor de werking van het politieke systeem, zal hieronder duidelijk worden.

6.2 INDELING VOLGENS HET AANTAL PARTIJEN

We vertrekken hier vanuit een aangepaste versie van de klassieke indeling van Duverger (1969), die we aanvullen met de tendens in de recente literatuur om ook rekening te houden met het relatieve gewicht van partijen in het partijstelsel, en de dynamiek die het patroon van competitie en samenwerking tussen partijen met zich meebrengt voor de werking van het politieke systeem. De indeling is zo opgebouwd dat steeds meer partijen relevant zijn voor dat partijstelsel.

6.2.1 EÉNPARTIJSTELSEL

Als we de definitie van partijsystemen strikt toepassen, is er hier geen sprake van een partijstelsel. Aangezien er slechts één partij is, kan er geen interactie zijn tussen verschillende partijen en is er geen sprake van partijcompetitie. Dit ‘systeem’ maakt vaak de dienst uit in autoritaire regimes. Heywood (2013:234-235) onderscheidt twee soorten éénpartijsystemen. Het eerste type komt voor in autoritaire socialistische regimes. Hier controleert de communistische partij zowat de hele maatschappij, inclusief de regering en het parlement. Het zijn partijen met een strikte ideologie en een goed gestructureerde interne organisatie. Het voorbeeld van China is bekend. Een tweede soort vinden we terug in de ontwikkelingslanden. De partijen zijn hier ontstaan uit de onafhankelijkheidsstrijd en het antikolonialisme. Meestal zijn ze een instrument om de almacht van de dictators te versterken. Dergelijke partijen zijn doorgaans niet goed georganiseerd en hebben eigenlijk politiek weinig in de pap te brokken. Ideologisch volgen ze gewoon het gedachtegoed van de autoritaire of charismatische leider. Die leider gebruikt de partij als vehikel voor machtsverwerving en -behoud.

6.2.2 DOMINANT PARTIJSTELSEL

Een dominant partijstelsel is verwant aan, maar mag niet verward worden met een éénpartijstelsel. In dit systeem zijn er wel degelijk meerdere partijen in competitie tijdens regelmatige verkiezingen. Het partijstelsel wordt evenwel sterk gedomineerd door één partij. Die partij zal doorgaans een absolute meerderheid hebben van stemmen en/of zetels.²¹ Geen enkele andere partij komt dicht bij de andere helft van de stemmen. Dit zorgt voor éénpartijbestuur zonder afwisseling (Caramani 2014). Een typisch gevolg daarvan is de verschuiving van de competitie tussen partijen naar interne strijd tussen de groepen binnen de dominante partij, de zogenaamde *factions*.

Een klassiek voorbeeld van een dergelijk systeem is Japan. De Liberaal Democratische Partij was van 1955 tot 1993 onafgebroken aan de macht met bijna altijd een absolute meerderheid in het parlement. Andere historische voorbeelden waren de Congrespartij in India, de Italiaanse christendemocraten of de Zweedse sociaaldemocraten. Opvallend voor al deze voorbeelden is dat ze de laatste

decennia electoraal achteruit gingen waardoor hun status als dominante partij verbleekte. Het ANC in Zuid-Afrika is wellicht het meest actuele voorbeeld van een partij die dominant blijft in het eigen partijsysteem (Hague & Harrop 2014).

Binnen de literatuur zijn er weinig voorstanders van een dominant partijstelsel. De nadelen voor het politieke systeem (die vooral te maken hebben met het gebrek aan competitie als element van democratie) wegen door op de voordelen. Tot deze laatste kunnen eventueel de inherente stabiliteit en voorspelbaarheid gerekend worden. De nadelen zijn talrijk. Ten eerste verdwijnt het onderscheid tussen de staat en de dominante partij. De wensen of opvattingen van de dominante partij worden er beschouwd als de visie of doelstellingen van de overheid. Een tweede nadeel is dat de ambtenaren zich aanpassen aan de ideologie en de gewoontes van de partij die onophoudelijk aan de macht is. Dit werkt de bureaucratisering en de starheid van de overheid in de hand. De dominante partij weet zich ten derde verzekerd van de macht waardoor ze de neiging heeft tot zelfgenoegzaamheid. De partij zal veel minder aandacht hebben voor de eisen van de kiezers of minder moeite doen om zich aan te passen aan de veranderende maatschappij. De recente neergang van de Congrespartij in India wordt daar bijvoorbeeld vaak aan geweten. Een vierde nadeel is corruptie. Zowel in Italië als in Japan werden de dominante partijen geplaagd door schandalen in die zin. Dit was meteen ook een van de oorzaken voor hun electorale achteruitgang in de jaren 1990. Een laatste nadeel is het gebrek aan degelijke en relevante oppositiepartijen. De dominante partij zal de eisen van de oppositie gemakkelijker negeren zolang er geen gevaar is dat die partijen de macht overnemen. Dit brengt cynisme of fatalisme met zich mee bij de kiezers. Ze hebben immers het gevoel dat ze niks kunnen veranderen in de politiek (Heywood 2014).

6.2.3 TWEEPARTIJENSYSTEEM

In een tweepartijensysteem wordt het systeem gedomineerd door twee grote partijen. Die halen om en bij de 80% van de stemmen. Dat stemmenaandeel is in wisselende balans tussen die twee grote partijen. Eén partij zal doorgaans de zetelmeerderheid binnenhalen. Door de wisselende balans is er afwisseling in het éénpartijbestuur (Caramani 2014).

Het ontstaan van tweepartijensystemen wordt vaak teruggevoerd tot de historische absorptiecapaciteit van predemocratische partijen: “tweepartijensystemen ontstonden namelijk in die landen waar de bestaande, traditionele partijen erin slaagden de nieuwe politieke krachten, gevormd uit de industriële revolutie en de totstandkoming van het algemeen stemrecht, op te vangen en op te slorpen.” (Witte 1996:202) Toen er nieuwe uitdagingen kwamen, bijvoorbeeld het ontstaan van de arbeidersbeweging, hergroepeerden de bestaande partijen zich en namen ze eisen van de nieuwe groepen op in hun programma. De conservatievere en rechts-liberale partijen verenigden zich als verdedigers van de bestaande orde, terwijl de links-liberalen en sociaaldemocraten zich samen opwierpen als de spreekbuis van de arbeidersklasse.

Hoewel de beeldvorming anders is, vinden we weinig echte praktijkvoorbeelden van tweepartijensystemen (Hague & Harrop 2014). De Verenigde Staten komen het dichtste in de buurt. Daar domineren de Democraten en de Republikeinen het partijlandschap en is er weinig ruimte voor derde partijen. Toch zien we ook daar soms alternatieven die de competitie tussen de twee grote kunnen beïnvloeden en een enkele keer bepalend zijn voor het resultaat daarvan, vooral n.a.v. enkele relatief recente presidentsverkiezingen.²² Vaak wordt ook het Verenigd Koninkrijk als een voorbeeld van een tweepartijensysteem beschouwd. Dat geldt eigenlijk maar voor enkele perioden in de geschiedenis van het land en wordt dan nog eens sterk beïnvloed door het kiesstelsel (cf. *infra*). De laatste decennia winnen de liberaal-democraten en in de rest van het land ook de regionalistische partijen meer en meer veld. Zo kwam na de parlementsverkiezingen van 2010 in het Verenigd Koninkrijk een coalitieregering aan de macht. De regering Cameron bestond uit *Conservatives* en *Liberal Democrats*. Het ging immers om een zogenaamd *hung parliament* (of *balanced parliament*), namelijk één waarin geen enkele partij een absolute meerderheid haalde in het parlement, wat hoogst ongewoon is in het Britse ‘tweepartijensysteem’. Met de *Lib Dems*, *Conservatives* en *New Labour* zijn er in feite drie relevante partijen.

Derde partijen zullen in een tweepartijensysteem doorgaans indirect werken. Grotere spelers kunnen, om verlies te vermijden en in functie van de nauwe electorale marges die het systeem kenmerken, rekening houden met de wensen van derde partijen. Vaak zullen de ideeën aangebracht door derde partijen wegen op het programma van de grote twee die ze in meer of mindere mate kunnen overnemen. Soms is de rol van derde partijen zo spelverdelend, dat men spreekt van een twee-en-een-halve-partijsysteem. De term gaat terug op Blondel (1968), die rekening hield met het relatieve gewicht van partijen in het partijsysteem. De halve partij haalt geen overweldigend stemmenaandeel, maar heeft door die vertegenwoordiging wel een impact op het systeem. Die impact wordt vooral bepaald door de ideologische positie van de halve partij. Zit zij in het centrum, dan zal ze vaak gevraagd worden om deel uit te maken van de coalitie. Dit is bijvoorbeeld de rol die de Duitse liberalen vaak gespeeld hebben in de naoorlogse periode. Meer extreme varianten hebben een minder spelverdelende rol. Maar ook andere kenmerken van het politieke systeem spelen. De Britse liberaal-democraten hebben een pak meer stemmen dan hun Duitse tegenhangers. Dit vertaalt zich echter in heel andere zetelverhoudingen (door het kiessysteem van respectievelijk het grootste aantal en de mengvorm met proportionele compensatie) met andere types van regeringsvorming (éénpartijbestuur vs. coalities) tot gevolg.

Heywood (2013) bespreekt de voor- en nadelen van het tweepartijensysteem. Positief is dat een dergelijk systeem stabiliteit, keuze en verantwoordelijkheid met zich meebrengt. Veel meer dan in een éénpartij- of dominant partijsysteem, hebben de kiezers de keuze tussen twee alternatieve politieke programma's. Bovendien is de kiezer er zeker van dat de partij die de verkiezingen wint, ook effectief de regering zal vormen. De overwinnaars moeten dan hun beloftes nakomen en kunnen hun programma uitvoeren zonder dat ze toegevingen moeten doen aan de coalitiepartners. Doen ze dit niet, dan kan de kiezer de partij hier bij de volgende verkiezing voor afstraffen. Soms wordt ook gezegd dat een dergelijk systeem gematigdheid met zich mee brengt. Maar er zijn ook nadelen. Dit systeem is het product van een kiesstelsel dat gericht is op het tot stand brengen van regeringen en liefst dan nog van één partij. Hierdoor worden de stemverhoudingen uit proportie getrokken en is er van evenredige vertegenwoordiging geen sprake. Bovendien zijn er slechts twee alternatieven waar er al bij al niet veel keuze meer tussen is. De twee partijen vechten immers om de centrumkiezers en zullen dus programmatisch op elkaar gelijken.²³ Ook de ontwikkeling van nieuwe partijen of denkbeelden is binnen een dergelijk systeem moeilijk.

6.2.4 MEERPARTIJENSYSTEMEN

In een meerpartijensysteem is er competitie tussen meerdere partijen zonder dat één partij het politieke landschap domineert of zonder dat de macht afwisselend uitgeoefend wordt door twee partijen. Een reeks partijen haalt een aantal zetels en zal op basis hiervan onderhandelingen aangaan met ander partijen. Meerderheden zijn dus een kwestie van (veranderende) coalities (Caramani 2014).

Volgens Witte (1996) is het meerpartijensysteem eveneens ontstaan in de periode waarin de arbeidersbeweging opkwam. In tegenstelling tot een tweepartijensysteem slaagden de bestaande partijen er niet in om de nieuwe eisen of groepen in hun partij te integreren. Bijgevolg werden er nieuwe partijen opgericht, bijvoorbeeld arbeiderspartijen. Bovendien scheurden groepen uit de bestaande partijen zich af van de moederpartij. Op die manier ontstond er een veelvoud aan partijen. De veralgemening van het stemrecht en het proportionele kiessysteem versterkten dit.

Meerpartijensystemen kunnen we in navolging van Sartori (1976) verder indelen. Hij spreekt enerzijds over een *moderate pluralist system*. Dit is gematigd, door een relatief beperkt aantal partijen in centripetale competitie en spelverdelers in het centrum. Anderzijds onderscheidt hij een *polarised pluralist system*. Dit is gepolariseerd, door een relatief groot aantal partijen in centrifugale competitie met een betekenisvolle rol voor extreme partijen naast een meestal drukbezet centrum (cf. infra).

De laatste decennia zien we in een aantal landen ook de ontwikkeling van zogenaamde bipolaire systemen. Ze ontwikkelen uit traditionele meerpartijensystemen en nemen een stuk van de logica van tweepartijensystemen over. Het grote verschil is dat het hier gaat om 'coalities' van verschillende partijen, veeleer dan twee relatief coherente partijen. Die coalities, bijv. een links en een rechts blok, halen dan ongeveer 80% van de stemmen en/of zetels, en houden elkaar in evenwicht wat betreft relatieve omvang. Dit soort coalities onder de vorm van electorale allianties heeft een zekere mate van stabiliteit. Het bestuur wisselt door een verandering van partijencoalities. Het hedendaagse partijsysteem van Frankrijk, Italië en (in mindere mate) Duitsland worden vaak tot dit type gerekend (Caramani 2014). Het zijn eigenlijk meerpartijensystemen met meer vaste structuren van samenwerking (en dus ook meer gebonden competitie) tussen welbepaalde partijen.

Het grote voordeel van een meerpartijensysteem is de interne controle binnen de regering. Wanneer verschillende partijen onderling een coalitie vormen, zullen ze elkaar constant in het oog houden. Dit vermindert de kans op corruptie, althans in theorie. Het systeem brengt ook met zich mee dat de regeringspartijen voortdurend met elkaar in debat moeten treden, moeten samenwerken en vooral compromissen moeten sluiten. In de regel kan immers geen enkele partij de regering echt domineren. Dit zorgt ervoor dat de regering rekening zal houden met verschillende politieke standpunten en geen extreme politiek zal voeren. Sommige auteurs zien dit evenwel als een nadeel. Er worden immers geen duidelijke beleidskeuzes gemaakt. Alles moet in compromissen vervat worden die uiteindelijk suboptimaal zijn in termen van beleid. Bovendien zou het systeem conflictgevoelig en dus onstabiel zijn. Partijen willen ook scoren bij hun achterban en formuleren soms radicale eisen. De geloofwaardigheid van de politiek wordt niet gediend indien die later in een compromis verdrongen worden. Sommige auteurs vinden dat partijen zich in zo'n stelsel sterk willen profileren, anderen vinden dat ze door de forse concurrentie precies naar het midden neigen, waar het meest kiezers te vinden zijn. Andere auteurs beweren dan weer dat vooral een tweepartijensysteem gematigdheid met zich mee brengt. Meer extreme partijen zullen in meerpartijensystemen wel meer kans hebben om zetels te veroveren (Heywood 2013).

Een van de bijkomende nadelen van het meerpartijensysteem is dat er doorgaans veel meer tijd nodig is om een regering te vormen. Dit kan weken, soms zelfs maanden duren. België heeft dit de laatste decennia meermaals geïllustreerd. Daarenboven is het niet zeker dat de partij die de verkiezingen won ook deel zal uitmaken van de coalitie. De verkiezingsuitslag speelt dus anders dan in een tweepartijensysteem. Kiezers verdelen de kaarten, politici spelen ermee. Regeringen zijn vaak onstabiel zodat er soms meer energie gestopt moet worden in het samenhouden van de coalitie dan in het voeren van beleid. België is hier samen met Italië het traditionele typevoorbeeld (De Winter & Dumont 2006; Heywood 2013). Dit staat in contrast met het tegenvoorbeeld van Nederland, dat traditioneel vrij stabiele meerpartijencoalities kent. Bij al deze voorbeelden is er de laatste verkiezingen wel sprake van evolutie.²⁴

6.2.5 AANTALLEN GEKWALIFICEERD

Een indeling van partijsystemen op basis van het aantal partijen lijkt een vrij rechtlijnige manier om aan de hand van kwantitatieve parameters zicht te krijgen op de patronen die zich aftekenen in de relaties tussen partijen. In de praktijk dient de aanpak gekwalificeerd te worden: ze hangt sterk af van een aantal keuzes die men maakt bij de toepassing ervan. Zo is er de vraag welke partijen we precies meetellen om het partijsysteem te kenmerken. Rekenen we alle partijen die deelnemen aan verkiezingen tot dat systeem, pas vanaf een bepaald stemmenpercentage of moeten ze effectief zetels binnenhalen? Of gaan we nog verder door enkel die partijen te beschouwen die nodig zijn om een meerderheid te vormen of kunnen verhinderen dat een bepaalde meerderheid gevormd wordt, en daardoor de richting van de competitie sterk beïnvloeden? Dit zijn respectievelijk *coalition* en *blackmail potential*, zoals Sartori (1976) ze onderscheidt als criteria van relevantie.

Vandaag is de tendens in de literatuur om te vertrekken vanuit partijen die effectief zetels halen, en schat men hun betekenis vooral in termen van relatief gewicht in het partijsysteem. Men werkt dan met gewogen alternatieven voor een benadering in aantallen. De bekendste uitwerkingen van die aanpak zijn de beschouwingen over partijsystemen in termen van fractionalisering en het effectieve aantal partijen (Caramani 2014).

Het eerste concept gaat terug tot het werk van Rae (1968) en zijn index van fractionalisering. Die wordt mathematisch voorgesteld als: $F = 1 - \sum p_i^2$, met p als de proportie zetels voor partij i (en zo voor alle partijen i, j, k , die zetels behaalden). Die index varieert tussen 0, als er slechts één partij is die alle zetels binnenhaalde en 1. Deze index zegt ons iets over de kans dat twee willekeurige kiezers voor dezelfde partij kiezen. Hoe dichter bij de waarde 1, hoe meer versplinterd (of gefractionaliseerd) het partijlandschap. Het *effective number of parties* berekent men wat anders met $N = 1/\sum p_i^2$. Deze index geeft aan hoeveel partijen een betekenisvolle rol spelen in het partijsysteem.

In vergelijkend perspectief zijn beide indicatoren de laatste decennia toegenomen. Dat brengt men dan meestal in verband met de verminderde partijtrouw en de volatiliteit van het electorale landschap: kiezers wisselen gemakkelijker van partij waardoor de

stemmenaandelen van partijen minder stabiel zijn. België laat vandaag hoge waarden optekenen voor wat betreft fractionalisering. En ook het effectief aantal partijen is na de Tweede Wereldoorlog beduidend toegenomen. Van een partijstelsel met drie effectieve partijen (eigenlijk twee-en-een-half met de christendemocraten en socialisten als grote twee en de liberale als halve partij) stijgt dat na de jaren 1960 tot om en bij de zeven (de opkomst van regionalistische partijen en de communautaire splitsing van de partijen is hiervoor verantwoordelijk). Met de opkomst van nieuwe spelers (als groenen en extreemrechts) neemt dat aantal zelfs nog toe tot negen. De traditionele stabiliteit wordt dus ingeruild voor een ‘gebalkaniseerd’ partijlandschap. Recente verkiezingen tekenen dan ook een kwart tot één derde van kiezers op die tussen twee verkiezingen van partij veranderen (De Winter, Swyngedouw & Dumont 2006; Delwit 2011). Kiezers zijn vandaag veel minder trouw aan een bepaalde partij dan vroeger. Individualisering, modernisering, stijgende opleidingsniveaus, enz. zorgen er voor dat kiezers minder uit gewoonte stemmen en de partijen afstandelijker en kritischer bekijken. Er is sprake van *dealignment* tussen kiezer en partijen.

Het aantal kiezers dat van partij verandert neemt toe, wat men soms aanduidt als de toegenomen volatiliteit. Een andere term die op hetzelfde fenomeen wijst, is ‘zwevende kiezers’. Dit kan verschillende vormen aannemen. Denk aan het zogenaamde *split ticket voting*, namelijk dat kiezers bij het samenvallen van verschillende types verkiezingen (bv. federale en regionale) op hetzelfde verkiezingsmoment voor verschillende partijen stemmen. In een federaal systeem zit daar ook een zekere logica in. Een andere uitingvorm van volatiliteit is dat kiezers binnen eenzelfde verkiezingscampagne van partij veranderen. Kiezers beslissen later in de campagne voor welke partij ze stemmen, soms pas in de laatste dagen, en die keuze kan tijdens de campagne veranderen. Volatiliteit wordt doorgaans gezien als de mate waarin kiezers *tussen* twee verkiezingen van partij veranderen (voor België, zie bv. Swyngedouw & Billiet 2002; Swyngedouw, Billiet & Goeminne 2007; Abts, Swyngedouw, Billiet & Meuleman 2014).

Over de regionale verkiezingen van juni 2009 verscheen recent *De stemmen van het volk* (Deschouwer, Delwit, Hooghe & Walgrave 2010). Daarin wordt o.a. onderzocht welke kiezers tijdens de Vlaamse en Waalse verkiezingscampagne van 2009 van partij verwisselden en waarom ze dat deden. Dat onderzoek leerde o.a. dat de verschillen qua volatiliteit tussen Vlaanderen en Wallonië relatief klein zijn (iets hoger in Vlaanderen), maar dat, in vergelijking met data over andere westerse democratieën, duidelijk naar voren komt dat de Vlaamse en Waalse kiezers heel erg volatiel waren tijdens de campagne van 2009. Dat betekent evenwel niet dat de kiezers allerlei kanten uitgaan: “De Belgische kiezer mag dan volatiel zijn, hij is niet helemaal losgeslagen of wispelturig. Als kiezers van partij wisselen tijdens de campagne, is de kans groot dat ze naar een naburige partij doorschuiven en niet naar een partij die zich aan de andere kant van het ideologisch spectrum bevindt.” (Walgrave, Lefevere & Hooghe 2010:49) De belangrijkste reden voor deze volatiliteit is de sterke fragmentatie, zeker in Vlaanderen, van het partijstelsel: “Kiezers wisselen simpelweg omdat er veel keuze is en omdat de partijen gemiddeld dicht bij elkaar staan en ideologisch weinig geprofileerd zijn. Fragmentatie leidt niet alleen tot veel partijen die ideologisch aan elkaar gewaagd zijn maar ook tot partijen die ook qua electorale sterkte in elkaars buurt uitkomen. Dat wil zeggen dat strategisch stemmen – stemmen voor een grotere partij ondanks het feit dat de eigenlijke eerste keuze een kleine partij is – in een systeem zoals het Vlaamse en Waalse niet echt wordt gestimuleerd. Door de versnippering is het bovendien niet duidelijk wie achteraf veel kans maakt om in de regering te stappen en ook dat zorgt ervoor dat de kiezers een baken minder hebben om hun keuze op te richten.” (Walgrave, Lefevere & Hooghe 2010:49) Volatiliteit hangt dus samen met fragmentatie, waardoor het partijstelsel invloed heeft op de politieke strijd tussen partijen.

6.2.6 AANTALLEN VERKLAARD

De literatuur brengt dus met toenemende verfijning het aantal partijen in het partijstelsel in kaart. Een ander deel van het onderzoek is meer gericht op het verklaren van die aantallen. Waarom zullen we in het ene systeem meer en in het andere minder partijen vinden?

Een belangrijke invalshoek in die literatuur is het verband tussen partijsystemen en kiessystemen. Het aantal partijen wordt dan in functie gezien van de manier waarop stemmen worden omgezet in zetels (naast de structuur van het stembiljet en de opmaak van kiesdistricten bepalend voor het kiessysteem). Opnieuw was het Duverger (1969) die als één van de eerste het verband legde tussen beide. Hij zag de invloed van kiessystemen zelfs als zo bepalend dat er sprake was van wetmatigheden. Een meerderheidsstelsel (waarbij zetels verdeeld worden op basis van het grootste aantal of een meerderheid van stemmen) leidt dan bijna automatisch tot een tweepartijstelsel. Terwijl een proportioneel stelsel (waarbij zetels evenredig functie zijn van stemmen) vrijwel steeds een meerpartijstelsel in het leven roept. Duverger ziet daarvoor een combinatie van mechanische en psychologische factoren verantwoordelijk. Het eerste wijst dan naar de formule om stemmen in zetels om te zetten, terwijl het tweede aandacht heeft voor het gedrag van kiezers (die strategisch gaan stemmen eerder dan voor de partij die hen het beste vertegenwoordigt) en partijen (die allianties met elkaar aangaan, samensmelten of helemaal niet deelnemen aan verkiezingen).

Die wetten zijn intussen sterk bekritiseerd. Het veronderstelde causale effect is in de praktijk zeker minder eenduidig. De werking is afhankelijk van een aantal interveniërende variabelen. Een stelsel van grote aantallen of meerderheden zal enkel tot een tweepartijstelsel aanleiding geven als de verdeling van stemmen voor partijen vrij evenredig gespreid is op het territorium van de staat. Bovendien kan men zich vragen stellen bij de richting van het verband waarbij het kiessysteem de onafhankelijke variabele is. In heel wat landen heeft men juist gekozen voor een bepaald kiessysteem onder druk van de al bestaande partijen en hun onderlinge machtsverhoudingen. Landen met heel wat relevante partijen kozen vaak voor proportionele stelsels uit overwegingen van evenredigheid. Kiessystemen zijn dus geen gegevenheden die onveranderlijk zijn. Ze zijn een instrument in handen van de actoren in het partijstelsel (Carmani 2014).

Een alternatieve invalshoek in deze literatuur verwijst naar de aanwezigheid en de verhouding van de verschillende breuklijnen in de samenleving. Die zou dan bepalend zijn voor de structuur van het partijstelsel. We wezen eerder op het onderscheid tussen een homogene en heterogene breuklijnenstructuur. De onderliggende conflicten zijn dan vaak bepalend voor de keuze van het kiesstelsel en de ontwikkeling van het partijstelsel.

6.3 DE INDELING VAN SARTORI

De benadering in breuklijnen sluit goed aan bij het denken over partijsystemen in termen van partijfamilies. Daarmee zijn we aanbeland bij de bijkomende invloed van ideologie om zicht te krijgen op het partijsysteem. Hoewel de rol van die factor al impliciet werd opgenomen in een aantal van de bovenstaande beschouwingen, is Sartori (1976) één van de eersten die deze factor prominent maakt in de analyse. Hij combineert dit met het gewogen aantal partijen als indicator van fragmentering in het partijsysteem, en ontwikkelde daarmee een klassieke indeling in de literatuur.

Sartori gaat voorbij aan de lineaire beschouwingen van fragmentering. Traditioneel werd aangenomen dat die louter in functie is van het aantal partijen. Hierboven werd al aangetoond dat dit niet noodzakelijk klopt. Veel hangt af van het relatieve gewicht van de aanwezige partijen: halen veel partijen elk een klein deel van de stemmen binnen of is er juist sprake van een geconcentreerde stemverdeling met enkele marginale alternatieven? Sartori redeneert daarom vooral in termen van relevantie. Relevante partijen zijn enerzijds deze met *coalition potential*: dat zijn partijen die niet onophoudelijk in de oppositie zitten, maar op regelmatige basis deel uitmaken van de regering. De electorale sterkte van de partijen speelt hierbij in principe een ondergeschikte rol: echt grote partijen vallen natuurlijk moeilijk te negeren, maar vaak hebben juist relatief kleine een spelverdelende rol (denk aan de communautaire partijen vanaf de jaren 1970 in België). Anderzijds zijn er ook partijen die nooit deel uit zullen maken van de regering, maar die wel electoraal belangrijk genoeg zijn om de vorming van bepaalde coalities tegen te gaan of te wegen op de richting van de competitie. Dit zijn partijen met *blackmail potential* (denk aan de rol van Vlaams Blok en later Vlaams Belang in België). Partijen die geen kans hebben om deel uit te maken van een regering of partijen die geen chantagepotentieel hebben, beschouwt Sartori als irrelevant en worden dus niet meegeteld.

Het tweede criterium is de ideologische afstand tussen de partijen. Sartori maakt daarbij vooral gebruik van de afstand in termen van links en rechts, en ziet polarisering als de afstand tussen de meest linkse en meest rechtse partij op die schaal. Ware (1996) wijst er terecht op dat voor Sartori niet zozeer de afstand op zich van belang is, maar wel het soort competitie dat daaruit voortvloeit. Die kan ofwel centripetaal (middelpuntzoekend) ofwel centrifugaal (middelpuntvliedend) zijn. In het eerste geval zijn er weinig extreme partijen en bevinden de voornaamste spelers zich in het centrum. In het tweede geval is dat omgekeerd (al zullen ook hier vaak centrumpartijen voorkomen aangezien de auteur zich vooral concentreert op de afstand tussen de meest extreme partijen).

Sartori ziet het partijsysteem als een dwarsdoorsnede van die twee dimensies. Dit wordt weergegeven in figuur 2 gebaseerd op de interpretatie van Ware (1996:169). Sartori onderscheidt dus een éénpartijsysteem met een dominante partij (niet weergegeven in de figuur want in feite geen echt systeem in de eigenlijke betekenis van het woord); een tweepartijensysteem; een gematigd meerpartijensysteem (*moderate pluralism*) met een gesegmenteerde variant als subvorm; en een gepolariseerd meerpartijensysteem (*polarised pluralism*).

In een tweepartijensysteem is er bijvoorbeeld weinig fragmentatie en een kleine ideologische afstand tussen de partijen, die zich vooral in het centrum bevinden. Partijen die uit het centrum wegtrekken en extreme standpunten innemen, worden hiervoor afgestraft door de kiezers. Daartegenover staat dan het gepolariseerd meerpartijensysteem met veel partijen en een grote afstand tussen de partijen. In dit systeem trekken de partijen net weg uit het centrum, omdat er meer stemmen te verdienen vallen aan de extremen. Het gematigde meerpartijenstelsel ligt logischerwijze tussen de twee andere in. Hier is er een gemiddelde fragmentatie en een gemiddelde afstand tussen de partijen.

In die laatste categorie ligt één van de gebreken van de benadering van Sartori en meteen ook van de hele literatuur rond partijsystemen. De praktijk is namelijk zo dat heel wat landen vandaag in die gematigde variant van het meerpartijenstelsel thuishoren. Als het gros van de gevallen in één categorie zit, is de indeling wellicht aan herdenken toe. Wolinetz besluit zijn overzicht dan ook met de volgende bedenking: “a new typology, refining Sartori’s moderate pluralism, should consider the number of parties, their interrelationship, and the presence or absence of clustering, as well as centripetal versus centrifugal drives.” (2006:59).

Het recente werk van Golosov (2010) neemt die oproep ter harte. Op basis van het relatieve zetelaandeel van de eerste, tweede, derde en de andere vertegenwoordigde partijen en door gebruik te maken van een geometrische voorstelling van de verhoudingen tussen die aandelen in de vorm van een driehoek (wat toelaat segmenten te onderscheiden die met theoretisch relevante types samenvallen), komt hij tot een onderscheid tussen verschillende types partijsystemen. Sommige liggen op de uiteinden van de driehoek. Het zijn deze waarin de dominantie door één partij, het tweepartijen- en het meerpartijenstelsel perfect benaderd worden. Maar er zijn ook tussenvormen. Die vertrekken van de aangehaalde ideaaltypes maar neigen naar één van de andere. Het relatieve overwicht van één (monovalent), twee (bivalent) of meerdere (polyvalent) partijen vormt dan een bijkomend criterium van onderscheid. Zo is het mogelijk dat een stelsel een duidelijk voorbeeld is van een meerpartijensysteem (waarin dus meerdere partijen zetels behalen) maar daarbinnen één partij relatief dominant is (heeft traditioneel een overwicht in de zetelaantallen en laat andere partijen behoorlijk achter zich). De auteur spreekt dan van een monovalent meerpartijenstelsel. Zo komt hij uiteindelijk tot negen categorieën (met afnemende concentratie van zetelaandelen): *predominant-party*, *bivalent predominant-party*, *polyvalent predominant-party*, *monovalent two-party*, *two-party*, *polyvalent two-party*, *monovalent multi-party*, *bivalent multi-party* en *multi-party*. Golosov heeft dit model vervolgens longitudinaal (hij gaat soms terug tot de 18de eeuw) en comparatief (voor zowat alle democratische regimes) toegepast in een reeks van vervolgartikelen (2011; 2013). Daarmee gaat hij voorbij aan het euvel in de partijliteratuur, die voornamelijk scherpstelt op het Westen in de periode na WO II. Sinds die periode behoort België volgens zijn indeling respectievelijk tot het polyvalente tweepartijenstelsel en het bivalente meerpartijenstelsel (sinds het begin van de jaren 1980).

7 UITLEIDING

Politieke partijen blijven de kernspelers bij uitstek in heel wat politieke systemen. Wie de politiek wil begrijpen moet partijen begrijpen. Partijen vervullen veel en zeer uiteenlopende functies en zijn vooral nauw verbonden met de werking van de belangrijkste representatieve instellingen zoals het parlement en de regering. Partijen hebben die instellingen als het ware gekoloniseerd en

doordringen hun samenstelling en werking vaak voorbij de formele regels. Als parafrase van Katz en Mair kunnen we het hedendaagse *public office* dus niet meer zonder het prefix *party* vatten.

Aan het begin van de 21ste eeuw staan politieke partijen voor een aantal belangrijke uitdagingen. Volgens Hooghe (2004) zijn ze in een 'vreemde situatie' terecht gekomen: "Aan de ene kant is er sprake van een duidelijke versterking. Zij bepalen de regels van het electorale spel, en de partijinstanties hebben een steeds grotere greep gekregen op de manier waarop de partij wordt geleid. Waarschijnlijk hebben partijvoorzitters nooit zoveel macht gehad als nu. Anderzijds zijn er ook duidelijke signalen voor een verzwakking van de partijen." (Hooghe 2004:61) De *party central office* is dus versterkt.

Partijen worden tegelijk geconfronteerd met een aantal problemen, zoals het versnipperd partijlandschap, een dalend ledenaantal en vooral de verminderde partijidentificatie en partijtrouw van kiezers in een volatiele kiezersmarkt. De *party on the ground* heeft dus veel minder vaste voet aan die grond. Kiezers nemen meer afstand van partijen en volgen steeds minder hun opinies en voorstellen. Ze willen zelf hun eigen mening over politieke thema's vormen en hebben wisselende partijvoorkeuren, afhankelijk van het thema of het tijdstip. Ze shoppen meer tussen de partijen. Er wordt dus echt gekozen i.p.v. rituele loyaliteit betoont.

Bovendien zijn er een reeks uitdagingen, zoals globalisering, Europeanisering, mondiale milieuproblemen of vergrijzing waar partijen allerlei teksten en verklaringen over kunnen maken, maar waar ze zelf relatief weinig aan kunnen doen. Samen met het machtsverlies van de nationale politiek neemt ook de handelingsruimte van nationale partijen af. Partijen proberen dat op te vangen door in Europees verband te gaan samenwerken.

Deze laatste beschouwingen en veel van wat we hierboven gezegd hebben over bijvoorbeeld partijtipes of de functies van partijen, illustreren dat partijen in een permanent proces van verandering zijn. Die verandering is merkbaar in zowat alle aspecten in een subtiel samenspel van verschillende trajecten in de diverse gezichten van partijen (Luther & Müller-Rommel 2005). Het spreekt voor zich dat niet elke partij in elk partijstelsel even sterk meegaat in de meer algemene tendensen die kunnen worden onderscheiden. Naast het feit dat partijen niet overal even sterk geconfronteerd worden met factoren van externe druk (zoals een meer volatiele kiezersmarkt of de beschikbaarheid van nieuwe campagne technieken), speelt natuurlijk ook de mate waarin en de manier waarop ze omgaan met die druk (denk aan een groep in een partij die veranderingen in de omgeving aangrijpt om de eigen machtspositie te versterken). Partijverandering is dus een dynamisch proces dat een samenspel van exogene en endogene factoren inhoudt (Harmel & Janda 1994; Appleton & Ward 1997; Verstraete 2003; Bardi, Bartolini & Trechsel 2013). Hoewel er dus soms sprake is van een crisis of zelfs het einde van partijen, vinden ze zichzelf steeds opnieuw uit. Democratie zonder partijen blijft vandaag dan ook ondenkbaar.

REFERENTIES

- Abts, K., Swyngedouw, M., Billiet, J. (2014). Van partijdemocratie naar toeschouwersdemocratie? Verandering en stabiliteit in het stemgedrag in Vlaanderen. In: Devos, C. (red.), *België#2014. Een politieke geschiedenis van morgen*. Gent, Borgerhoff & Lambergts, pp.43-62.
- Abts, K., Swyngedouw, M., Billiet, J. & Meuleman, B. (2014). *Vlaanderen kiest. Trends in stemgedrag en opvattingen over politiek, staatshervorming en Kerk*. Tielt, Lannoo.
- Appleton, M. & Ward, D. (1997). Party Response to Environmental Change. In: *Party Politics*, 3,3, pp.341-362.
- Bardi, L., Bartolini, S. & Trechsel, A. (2013). Party Adaptation and Change and the Crisis of Democracy. In: *Party Politics*, 20,2, pp.151-159.
- Blondel, J. (1968). Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. In: *Canadian Journal of Political Science*, 1, pp.180-203.
- Bolleyer, N. (2012). New party organization in Western Europe: Of party hierarchies, strataarchies and federations. In: *Party Politics*, 18,3, pp.315-336.
- Bolleyer, N. (2013). *New parties in old party systems: persistence and decline in 17 democracies*. Oxford, Oxford University Press.
- Buelens, J., Rihoux, B. & Deschouwer, K. (red.) (2008). *Tussen kiezer en hoofdkwartier: de lokale partijafdelingen en de gemeenteraadsverkiezingen van 2006*. Brussel, VUB Press.
- Caramani, D. (2014). Party systems. In: Caramani, D. (ed.), *Comparative Politics* (3rd editions). Oxford, Oxford University Press, pp.216-236.
- Carty, R.K. (2004). Parties as Franchise Systems. The Strataarchical Organizational Imperative. In: *Party Politics*, 10,1, pp.5-24.
- Daalder, H. (2002). Parties: Denied, Dismissed, or Redundant? A Critique. In: R. Gunther, J. Montero & J. Linz (eds.), *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. Oxford, Oxford University Press, pp.39-57.
- Dalton, D., Farrell, D. & McAllister, I. (2011). *Political Parties and Democratic Linkage. How Parties Organize Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Delwit, P. (2011). Partis et systèmes de partis en Belgique en perspective. In: P. Delwit, J. Pilet & E. Van Haute (Eds.), *Les partis politiques*. Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, pp.7-33.
- De Prins, D. (2011). *Handboek Politieke Partijen*. Brugge, Die Keure.
- De Winter, L. (1981). De partijpolitiseren als instrument van participatie. In: *Res Publica*, 23,1, pp.53-107.
- De Winter, L., Della Porta, D. & Deschouwer, K. (1996). Comparing Similar Countries: Italy and Belgium. In: *Res Publica*, 38,2, pp.215-235.
- De Winter, L. & Dumont, P. (2006). Do Belgian Parties Undermine the Democratic Chain of Delegation? In: *West European Politics*, 29,5, pp.957-976.
- De Winter, L., Swyngedouw, M. & Dumont, P. (2006). Party System(s) and Electoral Behaviour in Belgium: From Stability to Balkanisation. In: *West European Politics*, 29,5, pp.933-956.
- Deschouwer, K. (1987). *Politieke partijen in België*. Antwerpen, Kluwer.
- Deschouwer, K. (1993). *Organiseren of bewegen*. Brussel, VUB Press.
- Deschouwer, K. (1996). *De wortels van de democratie*. Antwerpen, Hadewijch.
- Deschouwer, K. (1999). From consociation to federation. In: K.R. Luther & K. Deschouwer, *Party Elites in Divided Societies*. London, Routledge.

- Deschouwer, K. (2002). *The Colour Purple*. In: P. Webb, D. Farrell & I. Holliday, *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Oxford, Oxford University Press.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M. & Walgrave, S. (red.) (2010). *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009*. Brussel, VUB Press.
- Dewachter, W. (1991). *Politiek in België: geprofileerde machtsverhoudingen*. Leuven, Acco.
- Dewachter, W. (2003a). *De mythe van de parlementaire democratie*. Leuven, Acco.
- Dewachter, W. (2003b). De moeilijke voorwaarden voor een democratisch partijcongres. In: *Res Publica*, 45,1, pp.5-34.
- Dewachter, W. (2003c). *Politieke Partijen*. Leuven, Afdeling Politologie.
- Dewachter, W. (2005). Het partijbureau in het kluwen van de partijactie. In: W. Dewachter & S. Depauw (red.), *Een halve eeuw partijbureau in België*. Leuven, Acco, pp.7-30.
- De Winter, L. & Dumont, P. (2014). Regeringsvorming in België: mission impossible? In: C. Devos (Red.) *België#2014. Een politieke geschiedenis van morgen*. Gent, Borgerhoff & Lamberigts, pp.241-272.
- Dumont, P. & De Winter, L. (2006). Regeringsformatie. In: E. Witte & A. Meynen (red.), *De geschiedenis van België na 1945*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, pp.289-329.
- Duverger, M. (1969 [1951]). *Les partis politiques*. Paris, Librairie Armand Colin.
- Eldersveld, S. (1964). *Political Parties: A Behavioral Analysis*. Chicago, Rand McNally.
- Epstein, L. (1967). *Political Parties in Western Democracies*. London, Pall Mall Press.
- Enyedi, Z. (2014). The discreet charm of political parties. *Party Politics*, 20,2, pp.194-204.
- Fiers, S. (1998). *Partijvoorzitters in België*. Leuven, Acco.
- Gallagher, M. & Marsh, M. (1988). *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics*. London, Sage.
- Gaus, H. (2001). *Politieke en sociale evolutie van België*. Leuven, Garant.
- Golosov, G. (2010). Party system classification: a methodological inquiry. In: *Party Politics*, 17,5, pp.539-560.
- Golosov, G. (2011). Towards a classification of the world's democratic party systems, step I: identifying the units. In: *Party Politics*, 19,1, pp.122-142.
- Golosov, G. (2013). Towards a classification of the world's democratic party systems, step II: placing the units into categories. In: *Party Politics*, 20,1, pp.3-15.
- Gunther, R. & Diamond, L. (2003). Species of Political Parties. A New Typology. In: *Party Politics*, 9,2, pp.167-199.
- Hague, R. & Harrop, M. (2013). *Comparative Government and Politics. An Introduction* (9th edition). Houndmills, Palgrave.
- Harmel, R. & Janda, K. (1994). An Integrated Theory of Party Goals and Party Change In: *Journal of Theoretical Politics*, 6,3, pp.259-287.
- Hazan, R. & Rahat, G. (2010). *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford, Oxford University Press.
- Hellman, S. (2009). Italy. In: M. Kesselman & J. Krieger (eds.), *European Politics in Transition*. Boston, Houghton Mifflin Company, pp.249-322.
- Heywood, A. (2013). *Politics* (4th edition). Houndmills, Palgrave.
- Hooghe, M. (2004). *Een inleiding tot de politieke wetenschappen*. Leuven, Acco.
- Hopkin, J. & Paolucci, C. (1999). The Business-firm Model of Party Organisation: Cases from Spain to Italy. In: *European Journal of Political Research*, 35, pp. 307-339.
- Huckshorn, R. (1984). *Political Parties in America*. Monterey, CA Brooks, Cole.
- Huyse, L. (1987). *De verzuiling voorbij*. Leuven, Kritak.
- Ignazi, P. (1996). The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties. In: *Party Politics*, 2,4, pp.549-566.
- Inglehart, R. (1989). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, Princeton University Press.
- Jacobsohn, J. (1998). *An Introduction to Political Science*. Belmont, Wadsworth.
- Katz, R. (2005). *The Internal Life of Parties*. In: K. Luther & F. Müller-Rommel (eds.), *Political Parties in the New Europe. Political and Analytical Challenges*. Oxford, Oxford University Press, pp.87-118.
- Katz, R. (2014). Political Parties. In: D. Caramani (ed.), *Comparative Politics* (3rd edition). Oxford, Oxford University Press, pp.199-215.
- Katz, R. & Crotty, W. (eds.) (2006). *Handbook of Party Politics*. London, Sage.
- Katz, R. & Mair, P. (eds.) (1994). *How Parties Organise. Change and Adaptation in Party Organisations in Western Democracies*. London, Sage.
- Katz, R. & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. In: *Party Politics*, 1,1, pp.5-28.
- Katz, R. & Mair, P. (2002). The Ascendancy of the Party in Public Office : Party Organizational Change in the Twentieth-century Democracies. In: R. Gunther, J. Montero & J. Linz (eds.), *Political Parties*. Oxford, Oxford University Press, pp.113-135.
- Kirchheimer, O. (1966). The Transformation of Western European Party Systems. In: LaPalombara, J., Weiner, M. (eds.), *Political Parties and Political Development*. New Jersey, Princeton University Press, pp. 177-200.
- Kitschelt, H. (2000). Citizens, Politicians and Party Cartellization: Political Representation and State Failure in Post-industrial Democracies. In: *European Journal of political research*, 37,2, pp.149-179.
- Koole, R. (1992). *De opkomst van de moderne kaderpartij*. Utrecht, Spectrum.
- Koole, R. (1996). Cadre, Catch-all or Cartel? A Comment on the Notion of the Cartel Party. In: *Party Politics*, 2,4, pp.507-523.
- Krouwel, A. (2004). De gedaantewisseling van politieke partijen. In: G. Voerman (red.), *DNPP Jaarboek 2003*. Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, pp.138-172.
- Krouwel, A. (2006). Party Models. In: R. Katz & W. Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*. London, Sage, pp.249-269.
- Lipset, S. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York, The Free Press.
- Luther, K. & Müller-Rommel, F. (eds.) (2005). *Political Parties in the New Europe. Political and Analytical Challenges*. Oxford, Oxford University Press.
- Maes, M. (1990). De formele aanstelling van de partijvoorzitters in België, 1944-1990. In: *Res Publica*, 32,1, pp.3-62.
- Mair, P. (1994). Party Organizations: From Civil Society to the State. In: R. Katz & P. Mair (eds.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London, Sage, pp.1-22.
- Mair, P. (1997). *Party System Change*. Oxford, Oxford University Press.

- Mair, P. (2008). The Challenge to Party Government. In: *West European Politics*, 31, pp.211-234.
- Müller, W. & Strom, K. (1999). *Policy, Office or Votes? How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Neumann, S. (1956). *Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Panebianco, A. (1988). *Political Parties: Organization & Power*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pilet, J.-B. & Wauters, B. (2014). Party leadership selection in Belgium. In: W. Cross & J.-B. Pilet (Eds.), *The selection of political party leaders in contemporary parliamentary democracies: a comparative study*. London, Routledge, pp.30-46.
- Poguntke, T. (2005). Party Organizational Linkage: Parties without Firm Social Roots? In: K. Luther & F. Müller-Rommel (eds.), *Political Parties in the New Europe. Political and Analytical Challenges*. Oxford, Oxford University Press, pp.43-62.
- Quintelier, E. & Hooghe, M. (2010). Verenigingen, lidmaatschap en kiesgedrag: is de verzuiling nu helemaal voorbij? In: K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (red.) (2010), *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009*. Brussel, VUB Press, pp.99-121.
- Rae, D. (1968). A Note on the Fractionalization of Some European Party Systems. In: *Comparative Political Studies*, 1,4, pp.413-418.
- Roskin, M., Cord, R. e.a. (2003). *Political Science : An Introduction*. Upper Saddle River, Prentice Hall.
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Steyvers, K. (2014). Van ankerpunt tot leeg schip? De evolutie van politieke partijen. In: C. Devos (Red.) *België#2014. Een politieke geschiedenis van morgen*. Gent, Borgerhoff & Lambrichts, pp.115-144.
- Stouthuysen, P., Hooghe, M. & Stolle, D. (2004). Head Start in Politics. The Recruitment Function of Youth Organisations of Political Parties in Belgium (Flanders). In: *Party Politics*, 10,2, pp.193-212.
- Swyngedouw, M. & Billiet, J. (2002). *De kiezer heeft zijn redenen*. Leuven, Acco.
- Swyngedouw, M., Billiet, J. & Goeminne, B. (2007). *De kiezer onderzocht*. Leuven, Universitaire Pers.
- Tromp, B. (2002). *De wetenschap der politiek*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Van Biezen, I. & Kopecký, P. (2014). The cartel party and the state: Party-state linkages in European democracies. In: *Party Politics*, 20,2, pp.170-182.
- Van Biezen, I. & Poguntke, T. (2014). The decline of membership-based politics. In: *Party Politics*, 20,2, pp.205-216.
- Vander Weyden, P., Abts, K. & Colpaert, S. (2008). De sp.a-leden doorgelicht. Wie zijn ze en wat denken ze over maatschappij en partij? In: *Samenleving & Politiek*, 15,10, pp.13-22.
- Van Haute, E., Amjahab, A., Borriello, A., Close, C & Sandri, G. (2013). Party members in a pillarised partyocracy. An empirical overview of party membership figures and profiles in Belgium. In: *Acta Politica*, 48, pp.68-91.
- Verstraete, T. (2003). De invloed van interne partijfactoren op partijvernieuwing: een verkennende analyse. In: *Res Publica*, 45, pp.173-200.
- Walgrave, S., Lefevere, J. & Hooghe, M. (2010). Volatil of wispelturig? Hoeveel en welke kiezers veranderden van stemvoorkeur tijdens de campagne? In: K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (red.) (2010). *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009*. Brussel, VUB Press, pp.29-50.
- Ware, A. (1996). *Political Parties and Party Systems*. Oxford, Oxford University Press.
- Wauters, B. (2003). Leden en hun inspraak binnen politieke partijen. In: *Res Publica*, 45,1, pp.35-65.
- Wauters, B. (2009). Intra-party Democracy in Belgium: On paper, in Practice and through the Eyes of the Members. Paper presented at the ECPR Joint Sessions, 14-19 April, Lisbon, Portugal.
- Wauters, B. (2010). Explaining Participation in Intra-party Elections: Evidence from Belgian Political Parties. In: *Party Politics*, 16,2, pp.237-259.
- Weekers, K. & Maddens, B. (2009). *Het geld van de partijen*. Leuven, Acco.
- White, J.K. (2006). What is a Political Party? In: R. Katz & W. Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*. London, Sage, pp.5-15.
- Witte, E. (1996). *Politiek en Democratie*. Brussel, VUB Press.
- Wolinetz, S. (2002). Beyond the Catch-all Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies. In: R. Gunther, J. Montero & J. Linz (eds.), *Political Parties*. Oxford, Oxford University Press, pp.136-165.
- Wolinetz, S. (2006). Party Systems and Party System Types. In: R. Katz & W. Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*. London, Sage, pp.51-61.

Voetnoten:

1 Met dank aan Tom Verstraete voor eerdere versies van dit hoofdstuk.

2 Een vaak geciteerde definitie van verzuiling is deze van Luc Huyse. Voor Huyse is verzuiling de “verregaande organisatie van het dagelijkse leven op grond van levensbeschouwelijke verscheidenheid, waardoor aparte werelden ontstaan, die in hun afzonderlijke verenigingen of als netwerk met de staat transacties aangaan.” (Huyse 1987:17)

3 Uitzonderingen hierop zijn de *single issue* partijen die zich op een bepaald thema concentreren. Voorbeelden van *single issue* partijen waren Agalev en de Volksunie. In hun beginfase concentreerden deze partijen zich op één thema (*single issue*), respectievelijk het milieu of het Vlaams-nationalisme. Het is veelzeggend dat hun programma later werd uitgebreid: om als partij te kunnen functioneren moesten ze over een ruim aantal maatschappelijke vraagstukken stelling nemen.

4 In werkelijkheid is het onderscheid tussen partijen en drukingsgroepen vager. Zeker in ons verzuild stelsel was de betrokkenheid en het bereik van bepaalde maatschappelijke organisaties bij partijpolitiek groot. Vakbonden hadden bijvoorbeeld een vrij ruim programma. Bovendien probeerden ze vaak hun ‘mannetje’ op kieslijsten te krijgen. Typevoorbeeld hiervan was de standenvetegenwoordiging binnen de CD&V. Jarenlang werd er bij de opstelling van de lijsten rekening gehouden met de verschillende standen binnen de partij, die als drukingsgroepen functioneren (bv. ACV, Boerenbond). De verwevenheid tussen partijen en hun verzuilde drukingsgroepen is vandaag minder groot maar niet verdwenen. Bij de niet-traditionele partijen spelen dit soort exclusieve banden minder.

5 Gaus (2001:186) zegt het zo: “de elite van gegoeden in een lokaliteit hoefde slechts samen te komen om af te spreken wie ze op de lijsten zou zetten. De lokale gezaghebbende figuren waren dan ook van overwegend belang. Het zou in de toenmalige politieke context totaal ondenkbaar geweest zijn dat die lokale politieke elites ordewoorden zouden aanvaarden hebben van één of andere partijvoorzitter uit het Brusselsse.” Dit werd mee in de hand gewerkt door het toenmalige kiessysteem waarbij deze kandidaat werd verkozen die in de betrokken kieskring een meerderheid van stemmen behaalde. Pas later werd het proportioneel lijststelsel (waarin partijen als organisaties sterker staan) ingevoerd.

6 Dat blijkt bij Deschouwer (1987:15): “deze vereniging kan op zeer diverse gronden rusten. De parlementairen die uit een zelfde streek komen of die dezelfde taal spreken, kunnen zich met elkaar verenigen. De vereniging kan ook op een zekere eensgezindheid over politieke standpunten steunen. Regio en politieke standpunten kunnen eventueel ook samenvallen. Een zeer mooi voorbeeld daarvan zijn de Jacobijnen en de Girondijnen, twee parlementaire clubs die ten tijde van de Franse Revolutie ontstonden. De ‘Club des Jacobins’ ontleent zijn naam aan het klooster waar de club een refectie als vergaderlokaal gehuurd had, doch de oorspronkelijke naam was de ‘Club des Bretons’. De Girondijnen waren oorspronkelijk de parlementairen uit de streek van de Gironde.”

7 Voor de theorie van een nieuw soort verzuiling – nieuwe sociale bewegingen zouden kiezers leveren aan groene partijen, die dan zouden zorgen voor de partijpolitieke vertaling van de standpunten van de nieuwe sociale bewegingen – vinden de auteurs ook geen overtuigend bewijs.

Tabel 1. Clustering van partijtipes door Krouwel (bron: Krouwel 2004:141).

8 Duverger onderscheidde wel nog een derde vorm van partijen: *devotee party*. Dit zijn partijen met een charismatische leider, loyale leden, een piramidale structuur en een revolutionaire en ideologische retoriek. Het typevoorbeeld zijn fascistische partijen.

Tabel 2. Partijclassificatie volgens Panebianco (bron: Fiers 1998:61).

9 Het best te vergelijken met een economisch kartel van grote bedrijven, organisaties die afspraken maken om de markt te controleren.

10 Denk aan handtekeningvoorwaarden voor deelname aan verkiezingen, kiesdrempels, beperkingen van private en publieke financieringsmogelijkheden, ongelijke toegang tot media, enz. die nieuwe partijen in hun ontwikkeling moet hinderen. Gevestigde partijen koppelen hun overleven los van de electorale en financiële steun die ze in de samenleving genieten: via ruime overheidsfinanciering vangen ze slechte kiesresultaten op en kunnen ze reserves aanleggen (De Prins 2011:83).

11 In België hebben naast de traditionele partijen bijvoorbeeld ook al de Vlaams-nationalisten en groenen reeds regeringsverantwoordelijkheid gedragen. Er wordt vaak geargumenteed dat de extreemrechtse partijen en meer nieuwe alternatieven juist wel die functie als zweeppartij op zich hebben genomen.

12 In 2007 bedroeg het gemiddeld aandeel overheidsfinanciering van partijen ongeveer 85% (d.i. een combinatie van allerlei dotaties en mandatarisbijdragen). Lidgeld (minder dan 5%) en giften (minder dan 0,1%) zijn verwaarloosbare aanvullingen op andere inkomstenbronnen (daarin ook beleggingen en reserves uit eerdere overheidsinkomsten opgebouwd in functie van mogelijke verkiezingsnederlagen in de toekomst). Een voorbeeld van de werking van de kartelvorming op dit vlak is de beslissing tot het instellen van een kiesdrempel bij de kieswethervorming van 2003. Kleine partijen raken zo moeilijker in het parlement en aan overheidsfinanciering (Weekers & Maddens 2009).

Tabel 3. Overzicht van partijtipes door Krouwel (bron: Krouwel 2004:148-149).

13 Het gaat dan om functies die noodzakelijk zijn voor de werking van de (representatieve) democratie en waarbij de meerwaarde van partijen er juist in bestaat dat zij de enige actoren zijn die de (combinatie van de) betrokken functie(s) kunnen opnemen.

Figuur 1. Partij(dis)functies volgens Dewachter (bron: Dewachter 2003a:353).

14 Toch staan de meeste partijen nog ver van het systeem dat in de Verenigde Staten bestaat, waarbij kandidaten voor een verkozen mandaat door middel van voorverkiezingen worden aangeduid (zogenaamde *primaries*). Die voorverkiezingen worden georganiseerd door de overheid en niet door partijen. Wie een voorverkiezing wint, mag bij de verkiezingen het label voeren van de partij.

15 Zo werken de kenmerken van ons politieke systeem door op de positie van partijen in deze functie. Door het kiesstelsel van *first-past-the-post* (de partij met de meeste stemmen in een kieskring krijgt de zetel, en dit in alle kieskringen) heeft één partij in het Verenigd Koninkrijk doorgaans de meerderheid. Die partij levert dan de premier. In de Verenigde Staten is er met het presidentiële systeem dan weer een aparte verkiezing voor het staatshoofd die tegelijk regeringsleider is.

16 Daarom wordt in onze context regeltoetsing ook wel eens als een aparte partijfunctie gezien, d.i. controle op het naleven van beslissingen (Fiers 1998).

17 In autoritaire stelsels zoals eenpartijstaten kan dit erg ver gaan. Er is dan slechts sprake van één officiële ideologie die samenvalt met die van de partij die de macht heeft.

18 Ook Italië werd lang gekenmerkt door diepe breuklijnen en de noodzaak tot consensusbesluitvorming. Van echte verzuiling zoals bij ons was er minder sprake. Aan het begin van de jaren 1990 doken een aantal corruptieschandalen op waarbij leidende actoren uit alle partijen betrokken bleken. Dit veegde het bestaande partijstelsel zeer snel en abrupt van de kaart en maakte een einde aan de ergste uitwassen van het toenmalige partocratische stelsel. Nieuwe partijen bepaalden vanaf dan de dienst. Sommigen zien in het tijdperk van Berlusconi een herstel van de partijmacht maar dan in andere vorm. Parallel met het partijtipe van de *business firm party* zullen partijen erg dominant zijn in hun rol als electorale en professionele machine maar laten ze duidelijk functieverlies optekenen op andere vlakken (Hellman 2009). De boeiende vergelijking tussen België en Italië moet dus in de juiste historische context worden gezien.

19 We vinden hiervan een voorbeeld bij de parlementsverkiezingen van 2003, die voor het eerst met een formele provinciale kiesdrempel werden georganiseerd (een beslissing van de regeringspartijen in het partijstelsel). Dit droeg ertoe bij dat sommige partijen na de verkiezingen van mei 2003 (zoals de groenen, Agalev, die later een nieuwe naam kregen, Groen!) uit het parlement verdwenen en anderen sterk gemarginaliseerd werden (erfgenamen van de uiteengevallen Volksunie, namelijk N-VA en SPIRIT). Die laatste kozen dan voor een kartelformule met een electorale alliantie met een grotere tegenhanger. N-VA ging na de verkiezingen van mei 2003 in kartel met CD&V, SPIRIT koos al voor de verkiezingen van mei 2003 voor een kartel met SP.a. Dit veranderde de dynamiek in het partijstelsel en zorgde voor veel partij-interne discussies.

20 De Vlaamse partijen kunnen geen stemmen winnen of verliezen in Wallonië en de Waalse partijen moeten zich niet verantwoorden tegenover de Vlaamse kiezer (enkel in BHV kunnen kiezers op Franstalige en Vlaamse lijsten stemmen). Door het feit dat er geen nationale partijen bestaan komen ze elk enkel voor hun eigen regionale belangen en kiezers op en radicaliseren ze hun communautaire eisen: niemand moet rekening houden met de kiezers uit de andere regio. Een bijkomend element is dat vele politieke kwesties een communautair tintje kunnen krijgen, ‘gecommunautariseerd’ kunnen worden: dat wil zeggen, als een Vlaams-Waalse tegenstelling gepresenteerd kunnen worden.

21 Sommige auteurs spreken al van een dominant partijstelsel wanneer één partij steeds terugkeert in de regering. Enkel indien alle oppositiepartijen samenwerken zou die regeringsmacht kunnen doorbroken worden. Wellicht is het beter in dat geval van een pivotale of spelverdelende partij te spreken. Bij

ons hebben de christendemocraten die rol traditioneel vervuld. Daar is een einde aan gekomen door stemmenverlies geconcretiseerd in de vorming van de paarsgroene regering in 1999. Midden jaren 1950 verloren de christendemocraten overigens kort even hun rol als pivotale partij, toen er een 'paarse' (hoewel die term nog niet gebruikt werd) regering Van Acker IV werd gevormd (1954-1958).

22 Zo stelde de Amerikaanse miljardair Ross Perot zich in 1992 kandidaat voor de presidentsverkiezingen en haalde hij 16% van de stemmen. Doordat die stemmen niet bij de Republikeinen terecht kwamen, kon de Democratische kandidaat zegevieren. Dat werd president Clinton. Toen Clinton na twee legislaturen in het Witte Huis afgewisseld moest worden, trok zijn vicepresident Gore in de presidentsverkiezingen van 2000 ten strijde tegen Bush. Gore verloor tegen de verwachtingen in volgens velen omdat een derde speler de Democraten stemmen kostte, waardoor de Republikeinen wonnen. Die derde speler was Nadar met zijn *Green Party*.

23 In Groot-Brittannië kwam dat bijvoorbeeld tot uiting in de collectivistische consensus die zich na de Tweede Wereldoorlog zou ontwikkelen. Sociaaldemocraten en conservatieven onderschreven allebei de basisprincipes van de welvaartsstaat en verschilden voor het overige en vanaf een afstand bekeken niet zoveel van elkaar. Met de opkomst van Thatcher (de premier van het VK tussen 1979 en 1990) zou dit veranderen. De conservatieven trokken dan de neoliberale kaart. En ook *Labour* keert terug naar zijn arbeidersroots. Met de opkomst van Blair zou die laatste partij als *New Labour* terug het centrum opzoeken en zo overigens een verkiezingsoverwinning binnenhalen die de voorbode was van meer dan een decennium regeringsverantwoordelijkheid.

24 In België is de stabiliteit bijvoorbeeld toegenomen, terwijl die in Nederland juist verminderd is.

Figuur 2. De indeling van partijsystemen volgens Sartori.